

A. RAUD

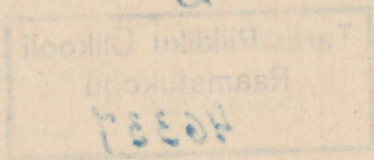
KARL MARXI

majandusõpetuse
kujunemisest
ja arenemisest

A-23068 II

A. RAUD

KARL MARXI
majandusõpetuse
kujunemisest
ja arenemisest

ARHIIVKOGU

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

TALLINN 1960

Sissejuhatus

Karl Marxi (1818—1883) majandusteaduslikud uurimused toimusid rööbiti ja otseses seoses kasvava ja tugevneva töölisliikumisega ning tööliklassi revolutsioonilise võitlusega. Ühtlasi aga avastas Marx kapitalismi ja proletariaadi kui revolutsioonilise klassi, kelle maailma-ajalooliseks revolutsiooniliseks ülesandeks on kapitalismi hävitamine ja kommunismi ülesehitamine.

Kuulus luuletaja Vladimir Majakovski väljendas Marxi maailma-ajaloolist osa järgmiselt:

Ühiskonna seadused
Marx
näitas kätte,
pani rooli juurde
proletariaadi.
Marxi raamat
ükski
pole surnud asi,
mitte
mõttemuumiatega
sark, —
pani jalgadele
tööliklassi
ja kolonnides
ta
võitlusse viis Marx.¹

Kodanlik kord eksisteeris juba ammu enne Marxi. Kuid alles Marx avastas tegelikult kapitalismi kui erilise tootmisviisi. Alates Marxi teoste ilmumisest, ütleb Engels, hakati seda korda nimetama kapitalistlikuks korraks.

¹ V. Majakovski, Poemid, Tallinn 1955, lk. 24.

Oma mälestustes toob P. Lafargue ära Engelsi sõnad, kes oli kord ütelnud:

«Ainult Marx ükski oli võimeline uurima kõiki majanduslikke kategooriaid nende dialektilises arenemises, seostama nende arenemise momendid neid tingivate põhjustega ning püstitama majandusteaduse tervikliku teoreetilise hoone, mille üksikud osad üksteist vastastikku kindlustavad ja tingivad.»²

Marx oli mitte ainult suur teadlane. Eelkõige oli ta suur revolutsionäär. Enne 1848. aasta revolutsiooni asutasid Marx ja Engels proletariaadi esimese partei — Kommunistide Liidu. Kogu oma eluajal õpetasid, organiseerisid ja koondasid Marx ja Engels proletariaadi eesrindlikke jõudusid selleks, et need jõud hävitaksid kapitalistliku korra ning ehitaksid üles sotsialismi ja kommunismi. Marx rajas 1864. aastal Rahvusvahelise Töölise Ühingu (I Internatsionaali), mis etendas suurt osa sotsialistliku töölisliikumise ajaloos, näidates, millist tohutut jõudu kujutab endast mitmesuguste maade tööliste tegevusühtsus.

Marx rõhutas, et ideed muutuvad materiaalseks jõuks, kui nad vallutavad rahvahulga. Ta teadis, et tema ideed — teadusliku kommunismi ideed, mis kõige selgemini esinevad «Kapitalis», vallutavad töörahva hulga, ning siis ei saa mingisugune jõud maailmas neid hävitada.

Mille eest võitles Marx? Ta eesmärgiks oli tööliklassi vabastamine kapitali ikkest, inimkonna vabastamine ekspluateerimisest ja rõhumisest. Marx tõestas, et ainult vabanemine ekspluateerimisest avab tee kõigiks teisteks vabadusteks. Seni, kui pole kaotatud inimese ekspluateerimine teise inimese poolt, on igasugused jutud «isiksuse vabadusest», «loominguvabadusest», «sõnavabadusest» jne. sõnakõlks, pettus, silmakirjalikkus.

Marx tõestas, et kodanlus ei saa eksisteerida ilma tööliklassita, tööliklass aga on suuteline töötama ja elama ilma kodanluseta. Selle lihtsa tõe kriteeriumiks on Nõukogude Liidu töötajate rohkem kui 40-aastane praktika. Sotsialism on meie maal võitnud täielikult ja lõplikult.

Me elame praegu ajajärgul, mil toimub kapitalismi revolutsiooniline kukutamine ja kommunismi ülesehitamine

² Mälestusi Marxist ja Engelsist, M. 1956, lk. 83 (v. k.).

mine. See on võimalik ainult seetõttu, et Marx töötas esimesena välja revolutsioonilise teadusliku teooria, mis valgustab teed praktikale. Ta avastas kapitalismi tekkimise, arenemise ja hävinemise ning sotsialismi ja kommunismi tekkimise ja arenemise majandusseadused. Sellepärast kujutabki Marxi majandusõpetus endast tema teooria peamist osa. Marksistliku teaduse põhiline erinevus on formuleeritud tuntud teesis, mille järgi filosoofid senini ainult seletasid maailma, ülesanne on aga selles, et teda muuta. Marksistlik dialektika ja marksistlik poliitiline ökonomia on mitte ainult objektiivse tegelikkuse tunnetamise, vaid ka selle revolutsioonilise ümberkujundamise vahend.

Meie maa on nüüd astunud kommunismi laiahaardelise ehitamise ajajärku. Nõukogude Liidu praktiliseks põhiülesandeks on kommunistliku ühiskonna materiaalse ja tehnilise baasi loomine. Sotsialismile on omane absoluutne üleolek kapitalismist tootmise arengutempo osas. Nüüd on Nõukogude Liit astunud uude ajajärku majanduslikus võistluses kapitalismiga. «Nüüd seisab ülesanne selles, et saavutada sotsialistliku süsteemi ülekaal kapitalistlikust süsteemist maailma toodangus, jõuda kõige arenenumatest kapitalistlikest riikidest ette ühiskondliku töö viljakuse ja saadava toodangu hulgalt iga elaniku kohta ning tagada kõige kõrgem elatustase maailmas.»³

Ka nüüd, kui Nõukogude Liidu töötajad lahendavad niisuguseid maailma-ajaloolise tähtsusega ülesandeid, on huvitav, õpetlik ja kasulik heita pilk Marxi majandusõpetuse kujunemisele, sest see võimaldab paremini ja sügavamalt mõista ja rakendada seda õpetust võitluses kodanliku ideoloogia vastu ning kommunismi ülesehitamise eest.

³ N. S. Hruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965. Ettekanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei erakorralisele XXI kongressile. Tallinn 1959, lk. 62.

Marxi majandusõpetuse allikas ja selle õpetuse tekkimine XIX sajandi 40-ndatel aastatel

Peamine Marxi õpetuses on proletariaadi kui sotsialistliku ühiskonna, looja maailma-ajaloolise osa selgitamine. See moodustabki Marxi kõigi majandusteaduslike, filosoofiliste, teadusliku sotsialismi alaste, ajalooliste ja teiste teoste põhiolemuse. Sellest teesist lähtudes töötas Marx välja tervikliku, harmoonilise teooria, mis annab vastuse neile küsimustele, mis «inimkonna eesrindlik mõtlemine oli juba üles seadnud. Tema õpetus tekkis filosoofia, poliitilise ökonoomia ja sotsialismi suurimate esindajate õpetuse otsese ja vahetu järjena»¹.

Poliitilise ökonoomia alal olid Marxi lähimateks eelkäijateks inglise klassikalise kodanliku poliitilise ökonoomia esindajad Adam Smith (1723—1790) ja David Ricardo (1772—1823). Nemad (eriti Ricardo) arendasid poliitilist ökonoomiat kõige kõrgemale tasemele, mis oli võimalik kodanliku maailmavaate ja silmaringi piirides. Smithi ja Ricardo poolt loodud majandusõpetus oli kulminatsioonipunktiks enne Marxi teadusliku poliitilise ökonoomia arenemist. Kritiseerides Smithi ja Ricardo majandusõpetust, kasutas Marx ära kõik, mis temas oli teaduslikku. Selles mõttes on inglise klassikaline poliitiline ökonoomia marksistliku poliitilise ökonoomia allikas. V. I. Lenin oma teoses «Marksismi kolm allikat ja kolm komponenti» märgib, et Marxi õpetus «on selle parima seaduslik järglane, mis inimkond on loonud XIX sajandi saksa filosoofia, inglise poliitilise ökonoo-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 3.

nia ja prantsuse sotsialismi näol».² A. Smithi tähtsaim teos on «Uurimus rahvaste rikkuse loomusest ja põhjustest», mis ilmus 1776. aastal; D. Ricardo põhiteos on «Poliitilise ökonoomia põhimõtted», mis ilmus 1817. aastal. Smithi ja Ricardo poolt loodud poliitiline ökonoomia vastas kodanluse tolaeagsetele progressiivsetele nõuetele. Kodanlus võitles tol ajal feodalismi igandite vastu, mis takistasid ühiskonna tootlike jõudude arenemist.

Ka tsaari-Venemaal tunti suurt huvi inglise klassikalise poliitilise ökonoomia esindajate teoste vastu. Eriti laialdaselt loeti Smithi. Tema majandusõpetuse levikust vene haritud aadli hulgas annavad ka tunnistust A. Puškini värsid «Jevgeni Oneginist».

«Ta sarjas Homerost ja suges
Theokritost, seevastu luges
küll Adam Smithi nii et lust.
Ta tundis rahvamajandust,
s. o. võis rääkida, kust lisa
saab riigi rikkus, ja miks maa,
kui lihtsat saadust omab ta,
ei vaja kulda...»³

Kuid inglise klassikaline kodanlik poliitiline ökonoomia ei olnud võimeline lahendama probleeme, mis tekkisid seoses kapitalistliku tootmise edasiarenemisega, temale omaste vastuolude ja klassivõitluse teravnemisega.

Marxi majandusõpetuse kujunemise ajaloost selgub, et Smith ja Ricardo ei olnud suutelised lahendama paljusid poliitilise ökonoomia probleeme just sellepärast, et neil oli piiratud kodanlik maailmavaade ja silmaring, et nad olid metafüüsikud, mitte aga materialistlikud dialektikud.

Oskamata lahendada vastuolusid, mis esinesid Ricardo õpetuses, sattusid tema koolkonna epigoonid ummikusse. Nad ei osanud lahendada kapitalismi arenemisega esilekerkinud uusi probleeme ega suutnud enam püsida sellisel kõrgusel, millele oli tõusnud Ricardo. Kõige olulisemat osa etendas selles aga klassivõitluse teravnemine. Kui kodanlus oli Prantsusmaal ja Inglismaal poliitilise võimu enda kätte võtnud, hakkas klassivõitlus

² V. I. Lenin, Teosed, 19. kd., lk. 4.

³ A. Puškin, «Jevgeni Onegin», ajakiri «Looming» nr. 2, Tallinn 1956, lk. 205.

üha teravnema. See otsustas kodanliku poliitilise ökonomia arenemise suuna. Sattunud ummikusse, muutus kogu kodanlik majandusteadus vulgaarmajandusteaduseks.

Marxi surematu teene on selles, et ta majandusteaduse sellest ummikust välja viis. Marx vastandas proletariaadi maailmavaate ja silmaringi kodanluse maailmavaatele ja silmaringile. Ainult proletariaat oli võimeline etendama maailma-ajaloolist osa, nimelt sellega, et ta asus kogu töörahva etteotsa, selle nimel, et kaotada igasugune sotsiaalne rõhumine ja igasugune ekspluateerimine. Marxi ja Engelsi poolt väljatöötatud materialistlik dialektiline meetod, ajalooline materialism võimaldasid Smithi ja Ricardo õpetusest lähtudes luua põhimõtteliselt uue poliitilise ökonomia, mis on suuteline tunnetama ja avastama objektiivsed majandusseadused. Nende seaduste abil on võimalik igakülgsest tunnetada tegelikkust selleks, et seda revolutsiooniliselt ümber kujundada ja luua uus ühiskondlik kord — kommunism.

Kapitalistliku ühiskonna täieliku ümberkorraldamise küsimuse tõstsid esmakordselt üles sotsialistid-utopistid C. Saint-Simon, Robert Owen ja Charles Fourier. Nad kritiseerisid teravalt kodanlikku korda, ennustasid selle vältimatut hävingut, kuid põhjendada teaduslikult oma ennustust nad ei suutnud. Tundmata ühiskonna arenemise seadusi ja eitades klassivõitluse kui ajaloo protsessi liikumapaneva jõu osa, ei jäänud sotsialistidel-utopistidel muud teed kapitalismi ümberkujundamise ülesande lahendamiseks, kui apelleerida inimese loomuse ja «klassivälise» moraali poole. Nad olid naiivsel arvamusel, et kapitalismi hävitamiseks on küllalt, kui tõestada, et kodanlik kord on ebaõiglane, et see kord on täielikus vastuolus inimese loomuse ja mõistusega. Sotsialistid-utopistid nägid, et proletariaat on ainult kannataja inimhulk; nad ei märganud aga seda, et just proletariaat on see jõud, kes on ajaloo poolt määratud kapitalismi hauakaevajaks ning kes on võimeline liidus kogu muu töörahvaga muutma sotsialismi võidu võimalikkust tegelikkuseks. Loobudes poliitilisest võitlusest ja kapitalismi revolutsioonilisest kukutamisest, pöördusid sotsialistid-utopistid kapitalistide poole ettepanekuga, et nad teostaksid ühiskonna sotsialistliku ümberkorraldamise.

Enne Marxi oli majanduslik mõte kodanliku silmaringi piiratuse kütkes ning sotsialistlik mõte utopismi mõju

all. Marx teostas poliitilises ökonomias revolutsioonilise pöörde. See pööre seisis selles, et Marx muutis poliitilise-ökonomia kodanluse ideoloogilisest relvast ideoloogiliseks relvaks kodanluse vastu, proletariaadi vabastamise ideoloogiliseks relvaks. Ta muutis sotsialismi utopiast teaduseks. Avastanud kapitalismi põhilise majandusseaduse ja teised majandusseadused, näitas Marx, kuidas kapitalismi rüpes valmivad sotsialismi materiaalsed eelused ning kuidas koondub ja organiseerub proletariaat kui kodanliku korra hävitaja ja sotsialistliku ühiskonna looja. Sellel avastusel oli määratu suur teoreetiline ja praktiline tähtsus.

Enne Marxi arenesid sotsialistlik liikumine ja töölisliikumine teineteisest lahus. Sotsialistid-utopistid ei olnud ühenduses töölisliikumisega ega tuginenud sellele. Tagajärjeks oli see, et sotsialism jäi õhku rippuma. Töölisliikumine arenes aga stiihiliselt, ilma et revolutsiooniline teooria oleks talle teed valgustanud. Töölisliikumisele ja kommunismi ülesehitamisele teed valgustavaks revolutsiooniliseks teooriaks on marksism, mille põhikomponendiks on proletaarne poliitiline ökonomia.

Marx tõestas, et tööliklassi igapäevane võitlus on võitlus sotsialismi eest. See ei tähenda aga hoopiski seda, et tööliklassi võitlus tööpäeva lühendamise, palga tõstmise jne. eest viib iseenesest, stiihiliselt võitlusele sotsialismi eest. Tegelikult ei teki sotsialistlik ideoloogia stiihiliselt, vaid teadusest, marksismist-leninismist.

Enne Marxi olid majandusteadlaste teooriad deduktiivsed ja metafüüsilised, nad ei lähtunud ajaloost, vaid abstraheerisid seda. Isegi niisugune suur mõtleja nagu Smith, kes tundis üldajalugu mitte halvemini ning rahvamajanduse ajalugu isegi paremini kui tolle aja ajaloolased, rajas oma majandusõpetuse sellisele abstraktsioonile, nagu seda on inimese loomus. Selle abstraktsiooni võttis ta XVIII sajandi valgustajatelt, kes nagu Smithki ei taibanud, et see inimese loomus ei ole tegelikult mitte midagi muud kui selle ajajärgu kodanluse loomus. Veelgi kaugemal on ajaloost Ricardo. Teiste kodanlike majandusteadlastega võrreldes uuris ja tunnetas Ricardo kapitalismi majanduslikke kategooriaid ja majandusseadusi ning kodanliku ühiskonna klassisuhteid sel ajal kõige täielikumalt. Ise oli ta aga arvamusel, et ta uurib inimese loomusele vastava ühiskonna majanduslikku struktuuri. Ta samastas ühiskonda kapitalismiga.

Marx muutis poliitilise ökonomia ajalooliseks teaduseks. Ta tegi esimesena kindlaks, et ajalugu areneb dialektiliselt ühiskonna madalamalt faasilt kõrgemale faasile; ta avastas, et ajalooline areng koosneb ühiskondlik-majanduslikest formatsioonidest. Neile formatsioonidele on omased erilised majandusseadused, mis toimivad koos üldiste majandusseadustega, nagu seda on seadus, mille järgi materiaalne tootmine on inimühiskonna eksisteerimise aluseks, nagu seadus, mille järgi tootmissuhted peavad vastama tootlike jõudude iseloomule, töötotlikkuse järjekindla kasvu seadus ja teised. Kõige täielikumalt, igakülgselt ja üksikasjalisemalt uuris Marx kapitalistliku tootmisviisi kategooriaid ja arenemisseadusi. Ta tegi kindlaks, et nagu feodalism, nii on ka kapitalistlik ühiskondlik-majanduslik formatsioon ajutine, mööduv. Kapitalism areneb algul tõusu, seejärel aga languse suunas ning hävitatakse proletaarse sotsialistliku revolutsiooni protsessis. Selles revolutsioonis tuleb proletariaat võimule, kehtestab oma diktatuuri, muutub valitsevaks klassiks ning organiseerib järk-järgult uue kommunistliku ühiskondlik-majanduslikku formatsiooni. Seega astub ühiskond paratamatuse riigist vabaduse riiki. See ei tähenda seda, nagu ei toimiks kommunistlikus ühiskondlik-majanduslikus formatsioonis objektiivsed majandusseadused, vaid seda, et ühiskond neid seadusi tunnetab ning rakendab neid teadlikult materiaalsete hüvede tootmise, jaotamise ja tarbimise organiseerimisel. Niisiis nähtub Marxi majandusõpetuse ajaloost, et Marx teostas revolutsioonilise pöörde poliitilises ökonomias ja rajas uue, proletaarse poliitilise ökonomia.

Marksistlik poliitiline ökonomia on ajalooline teadus, kuid ka tal enesel on rohkem kui saja-aastane ajalugu. Tekkinud möödunud sajandi 40-ndatel aastatel, areneb ta pidevalt edasi.

Teoreetiliste uurimuste kallal ei töötanud Marx pidevalt, vaid selles töös esinesid teatud vaheajad, mis olid tingitud mitmesugustest ajaloolistest sündmustest ja töölisliikumise praktilisest juhtimisest. Pärast iga vaheajaga alustas Marx teaduslikku uurimistööd tavaliselt algusest peale. Seda põhjustas ta silmaringi vahetpidamatu laienemine, ilmnesid uued faktid ja sündmused, mis uurimisobjektile uut valgust heitsid. Marx jälgis pidevalt ja tähelepanelikult kogu maailma poliitilist ja majanduslikku elu, samuti teaduse, kirjanduse ja kunsti arenemist.

Ta õppis alati elust enesest. Marxi uurimistöö jaguneb teatud etappideks, perioodideks, mis lõppesid ta oluliste teoste valmimisega. Iga etapp algab teatud määral endisest lähtepunktist ning toimub kontsentriselt, kuid rikastatud ja laiendatud kujul. Iga niisuguse uurimistöö tulipunktiks on kodanliku poliitilise ökonomia kritiseerimine ning palgatöö ja kapitali, kodanluse ja proletariadi vahelised tootmissuhted.

Vaatamata sellele, et Marxi uurimistöö toimus teatud etappidena, kontsentritena, ei kaota varajasemad uurimused oma teaduslikku ja teoreetilist tähtsust. Iga etapi uurimistöö tulemus oli lähtekohaks, millest algasid ja jätkusid uued, veelgi sügavamad ja ulatuslikumad uurimused. Marxi iga uurimus kujutab endast tema majandusõpetuse kujunemise ja arenemise tulemust, millel on suur teaduslik tähtsus. Marxi majandusõpetuse kujunemise ajalugu võib jaotada järgmisteks kronoloogilisteks etappideks ehk perioodideks: 1) neljakümnendad aastad, 2) viiekümnendad aastad ning 3) kuuekümnendad ja seitsmekümnendad aastad.

Nende perioodide ehk etappide käsitlemisest selgub, kuidas Marx arendas ja kujundas kümnete aastate kestel oma majandusõpetuse — proletaarse poliitilise ökonomia, teostades ühtlasi pöörde kogu ühiskonnateaduses.

Juba aastail 1842—1843 tuli Marx veendumusele, et kodanlikus ühiskonnas on vaja teostada radikaalsed demokraatlikud ümberkorraldused. Töötades «Reini Aja-lehe» toimetajana ning õppides tundma töörahva hulka ja eriti kohaliku talurahva majanduslikku olukorda, avaldas Marx rea artikleid, milles ta teravalt kritiseerib Preisimaa ühiskondlik-poliitilist korda ning kaitseb vaeseid, poliitiliselt ja sotsiaalselt rõhutatud töörahva hulki.

Aastail 1843—1844 läheb Marx üle idealismilt materialismile ning revolutsiooniliselt demokratismilt kommunismile.

Marksistliku poliitilise ökonomia kujunemine algas 1844. aastal. Selle aasta märtsis ilmusid «Saksa-Prantsuse Aastaraamatud», milles olid avaldatud Marxi ja Engelsi tähtsad varajasemad teosed. Marx avaldas selles kogumikus artikli «Hegeli õiguse filosoofia kriitika» ja Engels «Visandid poliitilise ökonomia kriitikast». See Engelsi teos avaldas suurt mõju Marxile ja kogu toleleegsele sotsialistlikule liikumisele. Samal aastal kirjutas Marx rea väärtuslikke

käsikirju, milles ta uurib revolutsioonilise proletariaadi seisukohalt poliitilise ökonomia tähtsaid probleeme. Neis käsikirjades analüüsib Marx kodanlikku ühiskonda majanduslikust aspektist.

Marxi erialaks oli jurisprudents, millega ta aga filosoofia ajaloo kõrval tegeles kui teisejärgulise distsipliiniga. Sellepärast alustas ta proletariaadi maailmavaate kujundamist Hegeli õigusefilosoofia kriitikast, uurides ühtaegu intensiivselt ka poliitilist ökonomiat. Meenutades oma teadusliku tegevuse algust, kirjutab Marx oma raamatu «Poliitilise ökonomia kriitikast» eessõnas: «Esimene töö, mille ma ette võtsin mind ründavate kahtluste kõrvaldamiseks, oli Hegeli õigusefilosoofia kriitiline revideerimine... Minu uurimused viisid mind järeldusele, et niihästi õiguslikke vahekordi kui ka riigivorme ei saa mõista neist enestest ega ka inimvaimu niinimetatud üldisest arenemisest lähtudes, vaid et nad juurduvad materiaalsetes elusuhetes, millede kogusummat Hegel... nimetab «bürgerliche Gesellschaft» ja et selle ühiskonna anatoomiat tuleb otsida poliitilises ökonomias.»⁴

Veendudes selles, et õigus ja riigivormid tulenevad materiaalsetest elutingimustest, millede kogum moodustab ühiskonna, ning et selle ühiskonna anatoomiat tuleb otsida poliitilisest ökonomiast, hakkas Marx seda teadust uurima. Sellele teadusele pühendas Marx suurema osa oma loovast uurimistööst, töötades selle täielikult ümber ja luues uue proletaarse poliitilise ökonomia.

Marx hakkas õppima ja uurima poliitilist ökonomiat 1843. aasta teisel poolel. Sellest ajast peale kuni 1844. aasta teise pooleni kirjutas ta kaks käsikirja, millede maht oli umbes 30 trükipoognat. Esimene käsikiri koosneb enamasti inglise ja prantsuse majandusteadlaste teostest võetud tsitaatidest. See käsikiri avaldati Marksismi-Leninismi Instituudi poolt esmakordselt 1932. aastal pealkirjaga «Ökonomische Studien (Exzerpte)» [«Majandusteaduslikud uurimused (Väljakirjutised)»]. Osa neist tsitaatidest on toodud ilmingisuguste märkusteta, osa lühemate ja pikemate kriitiliste kommentaaridega ning poleemiliste lühimärkustega.

⁴ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., Tallinn 1957, lk. 281.

Niiviisi alustas Marx oma majandusteaduslikke uurimusi inglise ja prantsuse majandusteadlaste teoste tundmaõppimisest ja kriitilisest hindamisest.

Uurides Say, Skarbeki, Smithi, Ricardo, James Milli, MacCullochi, Destutt de Tracy ja Boisguilleberti teoseid, näitas Marx, kuidas need majandusteadlased ise seletavad kodanliku ühiskonna anatoomiat. Tsitaatidena on lühidalt esitatud kogu nende majandusteooria sisu. Oma kommentaarides kritiseerib Marx teravalt palgatöö raskest olukorda ja kapitalistlikku eraomandust.

Sel ajal ei teinud Marx veel vahet kodanliku poliitilise ökonomia klassikute ja vulgaarmajandusteadlaste vahel.

Marx märgib, et kapitalis väljenduvad antagonistlikud tootmissuhted proletariaadi ja kodanluse vahel. Käsitledes kapitalismi antagonistlikke vastuolusid, ei ole Marx veel vabanenud Feuerbachi humanismist, mis ei arvestanud ühiskonna reaalseid klassivastuolusid.

Tuleb märkida, et Ricardot kritiseerides suhtus Marx tol ajal eitavalt Ricardo väärtusteooriasse, pidades seda abstraktsiooniks, mida pole tegelikkuses olemas. Marx märkis, et konkreetset eksisteerivad ainult hinnad. Marx oli seisukohal, et kasum ja rent on andam, mida ühiskond maksab eraomanduse valitsemise tingimustes kapitali- ja maaomanikele ning mis ei kuulu kaubaväärtusse. Uurides hiljem eraomanduse tekkimist ja selle arenemist kapitalismi tingimustes, tuli Marx uuele seisukohale, et eraomanduse valitsemisest tingitud konkurents ei ole vastuolus väärtusseadusega, vaid isegi eeldab seda. Milli kritiseerides tunnistas Marx juba väärtusseaduse toimet.

Marxi tollaegne teine käsikiri on nüüd avaldatud Marksismi-Leninismi Instituudi poolt Marxi ja Engelsi varasemate teoste kogumikus, mis ilmus vene keeles pealkirjaga «1844. aasta majandusteaduslikud ja filosoofilised käsikirjad».⁵ See käsikiri on säilinud vaid osaliselt. Selle käsikirja sisu on ära toodud niisuguste probleemide analüüsina, nagu palk, kasum ja rent; võõrandatud töö; eraomandussuhe; eraomandus ja töö; merkantilistide, füsiokraatide, Smithi ning Ricardo ja nende koolkonna vaated; eraomandus ja kommunism;

⁵ K. Marx ja F. Engels, Varasematest teostest, M. 1956, lk. 517—642 (v. k.).

tarbimine, tootmine ja eraomandus. Ühe sõnaga, selles teoses kritiseeritakse kapitalistlikku korda ja kodanlikku poliitilist ökonomiat.

Selles käsikirjas on keskpunktis töölisklassi olukord ja ekspluateerimine kapitalistlikus ühiskonnas. Töö on selles ühiskonnas kaup, võõrandatud töö. Palgatöölise tööproduktid on võõrandatud, nad ei kuulu töölistele, vaid kapitalistidele. Tööline ei ole oma tööproduktide pere-mees, vaid need valitsevad tema üle kui vaenulik jõud. See vaenulik jõud ongi kapital, mille akumulatsioon järjest halvendab nende inimeste olukorda, kes oma tööga loovad kõik kapitalistliku ühiskonna rikkused.

Kogumikus «1844. aasta majandusteaduslikud ja filosoofilised käsikirjad» kummutab Marx Smithi väite, et ühiskonna rikkuse kasvuga tõuseb ka palk ja töörahva heaolu. Marx näitab, et kapitalistliku ühiskonna arengus esineb nii languse kui ka progressi olukord. «Kui ühiskonna rikkus langeb,» kirjutab Marx, «siis kannatab kõigist rohkem tööline.»⁶ Tema rõhumise spetsiifiline raskus tuleneb tema kui töölise olukorrast, rõhumine üldse aga tuleneb ühiskonna olukorrast. «... Isegi siis, kui ühiskonna olukord on töölistele kõige soodsam, on paratamatu tööliste ülepingsutamine tööprotsessis ja varajane surm, tööliste allakiskumine masina osani, kapitali orja osani, kapitali akumulatsioon aga seisab tema vastas kui temale midagi ohtlikku, samuti on paratamatu uus konkurent, näljasurm või tööliste ühe osa kerjuslik seisukord.»⁷

Analüüsidest töölisklassi olukorda, tuleb Marx niisugusele üldisele järeldusele: «Tööline muutub seda vaesemaks, mida rohkem rikkust ta toodab, mida enam kasvab ta toodangu võimsus ja hulk. Tööline muutub seda odavamaks kaubaks, mida rohkem kaupu ta loob. Otseses vastavuses asjade maailma väärtuse kasvuga kasvab inimsoo maailma väärtusetuks muutumine. Töö toodab mitte ainult kaupu: ta toodab isennast ja töölist kui kaupa, kusjuures sellesamas proportsioonis, milles ta üldse kaupu toodab.»⁸ Juba siin väljendab Marx eos seda, mida ta «Kapitali» I köites nimetab kapitalistliku akumulatsiooni üldiseks seaduseks.

⁶ K. Marx ja F. Engels, Varasematest teostest, lk. 525.

⁷ Sealsamas, lk. 526.

⁸ Sealsamas, lk. 560.

Kapitali ja maaomaniku ülevõim töölise üle ilmneb selles, et nende tulud määravad töölise palga.

Marx rõhutab korduvalt, et kapitali võimul tööliste üle ei ole isiklik, vaid asjaline iseloom. Kapitalistil on võim töö üle sellepärast, et ta on kapitali omanik. «Kapitalisti jõud on tema kapitali ostujõud, millele ei saa miski vastu seista.»⁹ Ka maaomaniku võim esineb kapitalistlikus ühiskonnas asjalisel kujul. Kapitalismi tingimustes on maa ostu ja müügi objekt; maad võib osta igaüks, kellel on raha. Seega asendab keskaegse vanasõna — «pole maad ilma senjöörita» — teine vanasõna — «rahal pole peremeest» —, mis väljendab eredalt surnud materia valitsemist inimeste üle.¹⁰ Kuid maa ost ja müük ei kõrvalda maaeraomanduse monopolit.

Miks siis valitseb «surnud materia» inimese üle?

«Surnud materia» valitseb inimese üle sellepärast, et ta on eraomandus, sellepärast, et see materia kuulub neile, kes ei tööta, need aga, kes töötavad, on temast ilma jäetud. Kapitalistlikus ühiskonnas on kapital «k a m a n d a v v õ i m töö ja produktide üle».¹¹ See põhjustab töö ja tööproduktide võõrandamist. Kui eraomand kui asi hakkab valitsema inimeste üle, siis kaotab ta oma endise romantilise oreoli, mis oli talle omane feodaalkorras, kus ta oli seotud maaga. «On vaja...», kirjutab Marx, «et omaniku valitsemine esineks kui eraomanduse ja kapitali puhas valitsemine, väljaspool igasugust poliitilist värvingut; et omaniku ja töötaja vahekord oleks ekspluateerija ja ekspluateeritava poliitilis-majanduslik suhe; et igasugune personaalne vahekord omaniku ja ta omandi vahel lakkaks olemast ning et see omand muutuks vaid asjaliseks, materiaalseks rikkuseks...»¹²

Marx näitab, et kodanliku majanduse «kurja juureks», kõigi vastuolude ja pahede põhjuseks on eraomandus. Esinedes aga varjamata ülevõimuna — asjade, tööproduktide ülevõimuna töö üle, toob ta endaga kaasa tema poolt põhjustatud haiguse paranemise. Majandusteadlased ise on sunnitud tunnistama töö otsustavat tähtsust, väites, et töö on rikkuse allikas. Merkantilistid olid arvamusel, et rikkus ei ole seotud töö ega inimesega.

⁹ K. Marx ja F. Engels, Varasematest teostest, lk. 534.

¹⁰ Vt. sealsamas, lk. 555.

¹¹ Sealsamas, lk. 534.

¹² Sealsamas, lk. 555.

Füsiokraadid pidasid rikkuseks ainult põllumajandusliku töö produkti. Alles Smith ja Ricardo, kes elasid enamarenenud kapitalismi tingimustes, tegid kindlaks, et iga-sugune tootlik töö, sõltumata sellest, mis alal ta on rakendatud, on rikkuse allikas. Eraomanduse valitsemise tõttu kujutab töö endast töörahvale vaenuliku võõra rikkuse allikat. See fakt paljastatakse täielikult eraomanduse arenemise käigus just selle tõttu, et eraomandus esineb eriti küüniliselt, asjade ülevõimu kujul.

Marx heidab ette Smithile ja Ricardole seda, et nad ei mõista, et tees — töö on rikkuse allikas — on kisendavas vastuolus sellega, et seesama töö on kaup. See antagonistlik vastuolu lahendub ainult siis, kui töö vabaneb eraomanduse ikkest. Kodanlikud majandusteadlased eesotsas Ricardoga aga olid arvamusel, et ühiskond ei ole ilma eraomanduseta mõeldav.

Kritiseerides tol ajal kommunismi kohta esinenud primitiivset ettekujutust, nägi Marx 1844. aasta käsikirjades teaduslikult ette tõelise kommunismi põhijooni. Tootlikud jõud arenevad üha enam, kasvab ühiskonna rikkus, puhkeb õitsele uus ühiskondlik kord, mille aluseks on kollektiivne ühiskondlik omandus, inimeste vahel kujunevad tõelised inimlikud suhted. Kommunism lahendab vastuolu inimese ja looduse ning inimese ja inimese vahel, vabaduse ja paratamatuse vahel. «Ta on ajaloo mõistatuse lahendus ning ta teab, et ta see lahendus on.»¹³

Niisiis nägi Marx juba 1844. aastal teaduslikult ette, et ajaloo areng viib inimkonna kommunismile.

*

1844. aastal alustatud uurimusi jätkab Marx filosoofilises ja majadusteaduslikus suunas. Feodaalses ja kapitalistlikus ühiskonnas esinevate eraomandusvormide erinevuse edasine uurimine võimaldas Marxil oma teoses «P ü h a p e r e k o n d» ning eriti teoses «S a k s a i d e o l o o g i a» teha olulise järelduse, et kapitalistlik omandus nagu feodaalne omanduski ei ole igavene kategooria. Teoses «Püha perekond», mis on kirjutatud koos Engelsiga 1844. aasta septembris-novembris, tõesta-

¹³ K. Marx ja F. Engels, Varasematest teostest, lk. 588.

takse, et ajaloo arengus etendavad kõige tähtsamat osa rahvahulgas. Ajaloolise arengu aluseks on tootlike jõudude arenemine. Selles teoses läheneb Marx tootmissuhete avastamisele ning töö-väärtusteooria tunnistamisele. Ta tõestab, et proletariaat on niisugune klass, kes hävitab kapitalistliku eraomanduse ning loob sotsialistliku omanduse ja ühiskonna.

Teoses «Saksa ideoloogia», mis on kirjutatud koos Engelsiga aastail 1845—1846, rajas Marx õpetuse ühiskondlik-majanduslikest formatsioonidest ja töötas välja ajaloolise materialismi põhijooned. Siin on näidatud dialektiline seos tootlike jõudude ja tootmissuhete (mida siin nimetatakse «ühendusvormideks») vahel; on näidatud, et poliitilised ja ideoloogilised pealishitused oleuvad lõppude lõpuks nendest «ühendusvormidest», s. o. majandussuhetest, mis on omased tootlike jõudude antud tasemele; on esitatud tees, mille järgi otsustavat osa majanduses ja kogu ühiskondlikus elus etendab tootmissuhte; on tehtud selgeks, et inimeste ühiskondlik olemine määrab nende teadvuse. Tootlike jõudude arenemistase väljendub tööjaotuse arenemises. Teoses «Saksa ideoloogia» tõestab Marx, et on olemas järgmised omandusvormid: 1) hõimkonna-omandus, 2) kogukondlik omandus ja riigiomandus, 3) feodaalne ehk seisuslik omandus, 4) kodanlik omandus ja 5) sotsialistlik omandus. Hõimkonna-omandust analüüsid näitab Marx esmakordselt, et selle omanduse puhul algas tööjaotuse arenemine loomulikust tööjaotusest.

«Saksa ideoloogias» on öeldud, et eraomanduse põhitunnuseks on: 1) see, et iga eraomandust võib turustada, pantida ja müüa; 2) see, et ta võimaldab käsutada võõrast tööd ja ekspluateerida seda. Esmakordselt on siin näidatud, et igas ühiskonnas toimib seadus, mille järgi tootmissuhted peavad vastama tootlike jõudude iseloomule, et tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel esineva vastuolu teravnemine põhjustab sotsiaalse revolutsiooni. Revolutsioon on ajaloo liikumapanev jõud. Siin on tõestatud, et sotsialistlik revolutsioon on paratamatu. Kapitalismi hävitamiseks ja sotsialismi ülesehitamiseks peab proletariaat kätte võitma poliitilise võimu.

Sotsialistlikus ühiskonnas kaotavad majandusseadused oma stiihilise iseloomu ning inimesed kasutavad neid teadlikult ja plaanilises korras. Sotsialismi tingimustes kaob vastandlikkus linna ja maa vahel, vaimse ja füü-

silise töö vahel. Ainult kommunismi ajal tekivad tingimused, mis on vajalikud inimesiksuse kõige täielikumaks ja igakülgsemaks arenemiseks. Niiviisi on «Saksa ideoloogia» oluliseks teoseks mitte üksnes marksistliku filosoofia, vaid ka marksistliku poliitilise öönoomia kujunemise seisukohalt.

*

Majandusteaduslikku uurimistööd jätkas Marx oma teoses «Filosoofia viletsus», mis ilmus 1847. aastal. See oli vastus h-ra Proudhoni raamatule «Viletsuse filosoofia». See oli Marxi esimene avaldatud majandusteaduslik teos ja ka esimene küps marksismi teos. Marx tõestas, et Proudhoni teaduslikud «avastused» majandusteaduse alal ei ole midagi muud kui Ricardo ja teiste majandusteadlaste majandusteooria ning Hegeli dialektika täielik moonutamine. Purustades Proudhoni teoreetilised väljamõeldised, näitas Marx mitte ainult seda, milles seisab Ricardo majadusõpetuse tõeline sisu, vaid esitas ka rea uusi põhimõtteid ja seisukohti.

Kõigepealt kritiseerib Marx Proudhoni väärtus-, raha- ja kasumiteooriat. Vastandades sellele Ricardo väärtus-, raha- ja kasumiteooria, töötab Marx välja omaenda õpetuse.

Täiesti põhjendamatult muutis Proudhon Ricardo kodanliku väärtusteooria selliseks «revolutsiooniliseks» teooriaks, mis võib kõrvaldada kapitalismi pahed ja muuta kapitalismi sotsialismiks ilma proletaarse revolutsioonita. «Filosoofia viletsuses» avastas Marx, et väärtust loov töö ja väärtus ei ole loodud igavese mõistuse poolt, nagu arvas Proudhon; et töö ja väärtus on mitte ainult loomulikud, vaid ka kaubatootmise kategooriad, s. o. ajaloolised kategooriad. Töö on igasuguse ühiskonna aluseks. Mispärast aga loob ta väärtust ainult kaubatootmise tingimustes? Nähtavasti sellepärast, et töö on kaubatootmise tingimustes eriline spetsiifika, eriline kvaliteet. Milles see spetsiifika, see kvaliteet seisab, — selle probleemi lahendab Marx alles oma teoses «Poliitilise öönoomia kriitikast». Seni kui eksisteerib kaubatootmine, toimib ka väärtusseadus, mida ei saa kaotada ega ka Proudhoni subjektiivse soovi kohaselt «õiglase» jaotamise seaduseks ümber kujundada. Väärtusseaduse toime ilmneb stiihilise kaubatootmise puhul ainult hindade stiihilises kõikumises, millel ei ole midagi ühist õiglu-

sega. Kui kaob kaubatootmine, siis kaob ka väärtusseadus.

Proudhon oli arvamisel, et kogu kapitalismi «kurja juur» peitub rahas. Ta arvas, et kõik kaubad peavad kujutama endast raha, et tuleks organiseerida kõigi kaupade vahetamine erilise panga kaudu ja et iga kauba väärtuse määraksid kindlaks vastavad tõendid. Nende tõenditega saaks igaüks pangast endale osta ükskõik milliseid vajalikke kaupu. Proudhon ei mõistnud seda, et pank võib vastu võtta nii vajalikke kui ka neid mittevajalikke kaupu, mida ei saa realiseerida.

Marx näitas, et kogu see kava on täiesti utoopiline, sest anarhilise eratootmise tingimustes ei ole võimalik korraldada organiseeritud vahetust. Marx tõestas, et raha on mitte ainult loomulik kategooria, nagu arvas Ricardo, vaid ka ajalooline kategooria, mis tekib seoses kaubatootmise arenemisega. Raha ei ole asi, vaid ühiskondlik suhe. Raha on niisugune suhe, mis vastab kaubatootmisele.

«Filosoofia viletsuses» asub Marx veel Ricardo seisukohal, et tööline müüb kapitalistile oma tööd, mille eest tööline saab töö hinna, s. o. palgamiinimumi. Engels märgib viites, et see tees ei ole õige. Marx parandas selle oma «Kapitalis». Kauba-töö all mõistab Marx tööjõudu kui kaupa, kuid oskussõna «tööjõud» ei olnud Marx veel tol ajal loonud.

Ricardo väitis, et kapital on akumulierenud töö. «Majandusteaduslikes ja filosoofilistes käsikirjades» tõestas Marx, et kapital on akumulierenud v o r a s töö, mis seisab tööliklassi vastas kui vaenulik ja tema üle valitsev jõud. «Filosoofia viletsuses» iseloomustatakse kapitali kui klassitootmissuhet proletariaadi ja kodanluse vahel. Kui Ricardo oli arvamisel, et töö on samasugune kaup nagu igasugune teine kaupki, siis Marx näeb kaubas-töös «hirmsat tegelikkust», s. o. kapitalistlikku eksploateerimist ja teisi kapitalismi pahesid. Nii rajas Marx aluse lisaväärtuse teooria loomisele.

«Filosoofia viletsuses» töötas Marx juba üksikasjaliselt välja uue meetodi, mida ta rakendas poliitilises ökonomias. Ta tõestas, et poliitilise ökonomia kategooriad ja seadused ei ole mitte looduslikud ja igavesed, vaid materialistlikud ja ajaloolised. Need kategooriad ja seadused peegeldavad teatud majandusliku formatsiooni tootmissuhteid. Kritiseerides Proudhoni,

kes nägi majanduslikes kategooriates igaveste ideede väljendust, saab Marx nende kategooriate positiivses uurimises jagu Ricardo majandusõpetuse piiratusest. Ricardo ei näinud majandusseadustes ja kategooriates küll igaveste ideede väljendust, kuid oli arvamusel, et need kategooriad on igavese loomuliku, s. o. tema arvates kodanliku korra teoreetiline väljendus. 28. detsembril 1846. aastal P. V. Annenkovile saadetud kirjas kirjutab Marx, et Proudhon omamoodi kordab Ricardo ja teiste majandusteadlaste vigu, «kes näevad neis majanduslikes kategooriates igavesi, mitte aga ajaloolisi seadusi — seadusi, mis on kehtivad ainult teatud ajaloolisel arenemisstaadiumil, tootlike jõudude teatud arenemisstaadiumil»¹⁴. Marxi järgi on majanduslikud kategooriad ühiskondlike tootmissuhete abstraktsiooni teoreetilised väljendused. Tootmissuhteid toodavad inimesed samuti, nagu nad toodavad lina, lõuendit jne. Inimesed astuvad teatud tootmissuhetesse mitte meelevaldselt, vaid neid määrab tootlike jõudude teatud arenemistase. Tootmisviis määrab majanduslikud kategooriad. Majanduslikud suhted ja kategooriad aga on ajaloolised ja mööduvad.

«Filosoofia viletsuses» paljastab Marx Proudhoni väikekodanlikud ebateaduslikud vaated. Rakendades poliitilise ökonoomia probleemide uurimisel ajaloolise materialismi meetodit, vastandab Marx selle meetodi Ricardo ühekülgsel abstraktsele mitteajaloolisele meetodile. Ricardot kritiseerides kirjutab Marx, et majandusteadlased kujutavad kodanlikke tootmissuhteid, tööjaotust, krediiti, raha jne. kindlate igaveste kategooriatena. Marx tõestas, et kodanlike tootmissuhete niisugune mõistmine ei ole õige, sest Ricardo ei selgita, kuidas toodetakse neid suhteid endid. See oli hoopis uus kapitalistliku tootmisviisi käsitus, nimelt on see materialistlik ja ajalooline, mitte aga igavene ja looduslik protsess, nagu arvas Ricardo.

Proudhoni arvates on igal majanduslikul suhtel hea külg ja paha külg. Kapitalistliku korra reformimiseks tuleb iga majandusliku kategooria paha külg kõrvaldada. Selleks on vaja tagasi minna väikekaubatootmisele, mis teatavasti aga tekitab kapitalismi. Marx tegi kindlaks, et Proudhon on väikekodanluse esindaja ja «teoreetik».

¹⁴ K. Marx ja F. Engels, Valitud kirjad, 1953, lk. 27 (v. k.).

Proudhon, ütles Marx, on pealaest jalatallani väikekodanluse filosoof, majandusteadlane. Prudonism on väikekodanluse maailmavaade, «väikekodanliku sotsialismi koodeks». Väikekodanlus tahab vabaneda kapitalismi «pahadest külgedest», s. o. sellest kapitalismi toimest, mis laostab väikekodanlust, kuid ta soovib, et säiliks tootmisvahendite eraomandus ja palgatöö kui kapitalismi majanduslik alus. Marx tõestas, et kapitalismi säilitades ei ole võimalik kaotada tema «pahu külgi», et reformism on alusetu, sest ta püüab pisireformidega juhtida proletariaadi tähelepanu kõrvale võitlusest sotsialistliku revolutsiooni teostamise ja kommunismi ülesehitamise eest.

Marx näitab «Filosoofia viletsuses», et kapitalistliku tootmisviisi antagonistlik iseloom väljendub ka selles, et kodanlikus poliitilises ökonomias on mitmesuguseid koolkondi, et kodanlikud majandusteadlased on kodanliku tootmise õpetatud esindajad. Selles teoses märgib ta esmakordselt, et Smith ja Ricardo on klassikalise poliitilise ökonomia esindajad, kes võitlevad feodalismi igandite vastu ning kapitalistliku tootmise ja kaubanduse kiire arenemise eest. Näidates «Filosoofia viletsuses» kõike seda, mis on Ricardo majandusõpetuses ratsionaalset ja väärtuslikku, tuleb silmas pidada, et Marx ei olnud veel tol ajal Ricardo mõjust lõplikult vabanenud. Seda mainib ka Marx ise oma kirjas Engelsile 25. veebruaril 1858. aastal.¹⁵ «Filosoofia viletsuses» aga vastandab Marx kodanlikule poliitilisele ökonomiale ja sealhulgas ka Ricardo majandusõpetusele kujuneva proletaarset poliitilise ökonomia.

*

Pärast «Filosoofia viletsuse» ilmumist pidas Marx 1847. aasta sügisel ja talvel rea loenguid Brüsseli Saksa Töölise Ühingu. Nendes loengutes kasutas ta süstematiseeritult ära kõik selle, mis ta oli avastanud ja esitanud «Filosoofia viletsuses». Need loengud avaldas Marx «Uues Reini Ajalehes» 1849. aastal; hiljem koostati neist raamat «Palgatöö ja kapital». See on Marxi esimene 40-ndatel aastatel avaldatud teos, milles ta oma majandusõpetuse süste-

¹⁵ K. Marx ja F. Engels, Teosed, XXII kd., 1931, lk. 388 (v. k.).

matiseeritult esitab. Selle raamatu sisu ei piirdu ainult sellega, mis oli juba öeldud «Filosoofia viletsuses», vaid selles käsitletakse täielikumalt väärtusseaduse stiihilist toimet kodanlikus ühiskonnas, üksikasjalisemalt selgitatakse kasumi (oskussõna «lisaväärtus» veel puudub) tekkimise allikat ja palga olemust. Marx uurib palga mitmesuguseid külgi: nominaal-, reaal- ja relatiivset palka ning tõestab, et kapitalismi arenedes reaalpalk ja relatiivne palk langevad. Üldiseks seaduseks on see, et palk ja lisaväärtus võivad muutuda ainult pöördvõrdeliselt. Sellepärast on kapitali ja palgatöö huvid vastandlikud ja antagonistlikud. Selles teoses on näidatud sügavamalt kapitali klassiiseloomu, on tehtud selgeks, et kapital on kodanliku ühiskonna põhiline tootmissuhe, on arendatud edasi õpetust kapitali akumulatsioonist ja proletariaadi vaesumisest. Viimast küsimust on siin uuritud nii täiuslikult, et see on peaaegu täielikult ära toodud «Kapitali» I köite VII osas.

Marxi majandusõpetuse kujunemise esimene etapp algas «1844. aasta majandusteaduslikest ja filosoofilistest käsikirjadest» ja lõppes «Kommunistliku partei manifestiga», mis kroonis Marxi ja Engelsi teaduslikku uurimistööd selle etapi lõpul. «Kommunistliku partei manifest» ilmus enne 1848. aasta revolutsiooni. «Manifest» kujutab endast mitmesuguste teaduste alal tehtud uurimuste sünteesi, moodustades proletariaadi võitluse ühtse programmi. Selle teose majandusteaduslikus osas on kontsentreeritult esitatud kokkuvõte «Filosoofia viletsusest» ja loengutest palgatöö ja kapitali kohta. Seda kokkuvõtet on täiendatud uute uurimustega, milles on Marxi majandusõpetust tunduvalt edasi arendatud.

«Kommunistliku partei manifesti» autorid kuulutasid välja tähtsa teesi, et kogu senise klassiühiskonna ajalugu on klassivõitluse ajalugu.

Uurimustes, mis on kirjutatud enne «Kommunistliku partei manifesti», kujutatakse proletariaati peajasjalikult kui ekspluateerimise objekti. See on tingitud sellest, et kõigepealt tuli välja selgitada, kuidas kapital ekspluateerib palgatööd, millised on kapitalistliku ekspluateerimise põhjused, iseloom ja vormid. Siin on klassikalise täiuslikkusega näidatud proletariaadi maailma-ajalooline osa. Kapitalistliku tootmisviisi arenemine loob võimsad tootlikud jõud, mis on sotsialismi ülesehitamise

materiaalseks ja tehniliseks aluseks. «Aga kodanlus ei ole piirdunud ainult relvade valmistamisega, mis toovad talle surma; ta on sünnitanud ka inimesed, kes suunavad need relvad tema vastu, — tänapäeva töölised, *proletaarlased*.»¹⁶ Siin tõestatakse, et kapitalismi hukkumine on paratamatu. Kodanliku ühiskonna tootmissuhted muutuvad ahelaks, piduriks tootlike jõudude arenemisele. Tootmise kontsentreerumine ja tsentraliseerumine võimaldavad proletariaadil koonduda ja ühineda ning teostada sotsialistlikku revolutsiooni, võtta poliitiline võim enda kätte ja kehtestada oma diktatuur selleks, et ehitada üles klassideta kommunistlik ühiskond.

«Selles teoses on geniaalse selguse ja kujukusega esitatud uus maailmavaade, järjekindel materialism, mis hõlmab ka sotsiaalse elu valdkonna, dialektika kui kõige mitmekülgsem ja sügavam arenemisõpetus, klassivõitluse teooria ja proletariaadi — uue, kommunistliku ühiskonna looja — maailma-ajaloolise revolutsioonilise osa teooria.»¹⁷

Paljastanud kapitalismi antagonistlikud vastuolud, rajavad «Kommunistliku partei manifesti» autorid ületootmise majanduskriiside teadusliku teooria, mida arendatakse edasi ja viiakse lõpule «Kapitalis». Iga majanduskriis on kapitalismi vastuolude stiihiline ja vägivaldne plahvatus, mis esineb kapitalismi igas tsüklis ja näitab, et kapitalismi häving on paratamatu.

Ule saja aasta kutsuvad «Kommunistliku partei manifesti» ideed kogu maailma tööliklassi ja töörahvast üles võitlusele kommunismi eest. Kapitalistlike maade kommunistlike parteide lähemaks põhiülesandeks on kukutada kodanluse valitsus ja see, et proletariaat poliitilise võimu enda kätte võtaks. Kommunistid taotlevad ja võitlevad kapitalistliku eraomanduse kaotamise eest. Kommunistid «kuulutavad avalikult, et nende eesmärgid on saavutatavad ainult kogu senise ühiskondliku korra vägivaldse kukutamiseega. Värisegu võimulolevad klassid Kommunistliku Revolutsiooni ees. Proletaarlastel pole selles midagi kaotada peale oma ahelate. Võita on neil aga kogu maailm.

KÕIGI MAADE PROLETAARLASED, ÜHINEGE!»¹⁸

¹⁶ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 24.

¹⁷ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 32.

¹⁸ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 45.

Nende prohvetlike sõnadega, mis näevad teaduslikult ette kapitalismi paratamatut hävingut, lõpeb «Manifest». Sellest ajast alates on loosung «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» kogu maailma revolutsioonilise töölisklassi võitlusloosung, mille kõigi maade proletariaat on oma lipule kirjutanud.

«Kommunistliku partei manifest» ilmus eesti keeles esmakordselt H. Pöögelmanni tõlkes ja Lilienbachi kirjastusel 1917. aastal. 1946. aastast alates on «Kommunistliku partei manifest» korduvalt ilmunud eesti keeles Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi väljaandel.

Tehes kokkuvõtte XIX sajandi 40-ndate aastate majandusteaduslikest uurimustest, võime öelda, et selle etapi kestel, kasutades kriitiliselt Smithi ja Ricardo majandusteooriat kui allikat, kui lähtepunkti, rajas Marx uue proletarse poliitilise ökonomia. Kogu kapitalistlikku majandussüsteemi analüüsitakse juba sel ajal materialistliku dialektilise meetodi alusel. See võimaldas avastada kapitalismi antagonistlikud vastuolud ja kindlaks teha tema arenemisseadused. Ees oli aga veel palju tööd, oli vaja välja uurida ja lahendada mitmed suured ja tähtsad teaduslikud probleemid. Eelkõige tuli täielikult ümber töötada töö-väärtusteooria ja selle alusel luua teaduslik lisaväärtuse teooria, tuli välja töötada kasumi, maarendi, kapitalistliku taastootmise ja majanduskriiside teooria. Nende ja paljude teiste probleemide uurimist ja lahendamist jätkas Marx XIX sajandi 50-ndatel aastatel.

Marxi teaduslikku uurimistööd neljakümnendatel aastatel iseloomustas Engels järgmiselt: «Neljakümnendail aastail polnud Marx veel lõpule viinud oma poliitilise ökonomia kriitikat. See sai teoks alles viiekümnendate aastate lõpuks. Enne «Poliitilise ökonomia kriitikast» esimest vihku (1859) ilmunud Marxi tööd erinevad seepärast üksikuis punktides tema töödest, mis on kirjutatud pärast 1859. aastat ning sisaldavad väljendusi ja terveid lauseid, mis hilisemate tööde seisukohalt näivad ebaõnnestunud ja isegi valed.»¹⁹

¹⁹ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 50.

Marxi majandusõpetuse arenemine XIX sajandi 50-ndatel aastatel

1848. aasta revolutsioon katkestas Marxi uurimistööd poliitilise ökonoomia alal. Võttes otseselt osa sellest revolutsioonist, toimetas Marx selle revolutsiooni ajal «Uut Reini Ajalehte» («Neue Rheinische Zeitung»), mis ilmus Kölnis 1. juunist 1848 kuni 19. maini 1849. Teoreetilise poliitilise ökonoomiaga hakkas ta uuesti tegelema 1850. aasta sügisel, kui ta Londonisse elama asus.

Kõigepealt jätkas ta tööd mitmekõitelise uurimuse «Poliitika ja poliitilise ökonoomia kriitika» kallal. Juba 40-ndatel aastatel hakkas ta seda teost kirjutama. Nagu nähtub kirjavahetusest Engelsiga, töötas Marx selle teose kallal juba 1845. aastal ja sõlmis ta avaldamiseks lepingu kirjastaja Lescega.¹ Selle teose kirjutamiseks käis Marx koos Engelsiga 1846. aastal tutvumas Inglismaa tööstusega ja majandusteadlaste teostega.

40-ndatel aastatel «Poliitika ja poliitilise ökonoomia kriitika» aga ei ilmunud, sest kirjastaja, hakates kinni sellest, et käsikiri polnud tähtajaks esitatud, tühistas lepingu. Tegelikuks põhjuseks oli aga see, et Marxi, kes oli Preisi valitsuse nõudel Prantsusmaalt välja saadetud, ei pidanud saksa kirjastajad soovitavaks autoriks.

1850. aasta viimased kuud ja kogu 1851. aasta töötab Marx päeval Briti Muuseumis ja öösel kodus. Ta uurib ja töötab kriitiliselt läbi uue tohutu materjali, mille ta ammutas maarendi (Ricardo, Anderson jt.), raha ja

¹ Vt. Engelsi kiri Marxile 20. jaanuaril 1845. aastal ja Marxi kiri Lescele 1. augustil 1846. aastal. K. Marx ja F. Engels, Kirjad «Kapitalist», 1948, lk. 5—10 (v. k.).

raharingluse (Tooke, Hume, Locke, Fullarton, Torrens, Jakob, Block, Ricardo, Bozanket jt.), agronoomia ja agrotehnika (Liebig, Jonston jt.), majanduse ajaloo ja tehnika ajaloo küsimustes. Peale selle uurib Marx uuesti rida teoseid poliitilise ökonoomia ja sotsialismi valdkonnast (Smith, Ricardo, Mill, Malthus, Hodskin, Gray, Owen, Thornton jt.). Teose «Poliitilise ökonoomia kriitikast» eessõnas meenutab Marx oma toleaeget tööd poliitilise ökonoomia alal järgmiselt: «Määratu suur poliitilise ökonoomia ajaloo alane materjal, mis on Briti Muuseumi kogutud, see asjaolu, et London on soodus vaatluspunkt kodanliku ühiskonna uurimiseks, lõpuks uus arenemisstaadium, millesse kodanlik ühiskond näis olevat jõudnud Kalifornia ja Austraalia kulla avastamise tagajärjel, — kõik see andis mulle tõe alata jälle päris otsast peale ja kriitiliselt läbi töötada uus materjal».² Niiviisi uurib Marx poliitilist ökonoomiat uuesti algusest peale. Ta töötab kriitiliselt läbi mitte ainult uue materjali, vaid revideerib oma endiseid vaateid reas küsimustes.

50-ndatel aastatel alustas Marx käsikirja «Poliitika ja poliitilise ökonoomia kriitika» ümbertöötamist. Kirjas Engelsile 7. jaanuaril 1851. aastal kirjutab Marx oma uurimiste tulemustest maarenditeooria alal. Selles kirjas kritiseerib Marx Ricardo renditeooriat ja rajab oma renditeooria. (Siin on jutt Marxi uuest diferentsiaalrendi teooria väljatöötamisest; absoluutse rendi teooria rajamisele asus Marx hiljem.)

Maarendi küsimusel oli eriti suur poliitiline tähtsus, sest Malthuse pooldajad kasutasid Ricardo renditeooria põhjendamise alust — «kahaneva mullaviljakuse seadust» — selleks, et kaitsta kurikuulsat Malthuse «rahvastusseadust». Tõestades Ricardo «kahaneva mullaviljakuse seaduse» alusetust, kummutab Marx ka Malthuse ja ta «koolkonna» väljamõeldised «rahvastusseaduse» alal. Vastuses Marxile 29. jaanuaril 1851. aastal märgib Engels: «... Sinu uued kaalutlused maarendi kohta on kahtlemata täiesti õiged.»³ Järgmises kirjas Engelsile kirjutab Marx irooniliselt: «Mullaviljakuse pöördvõrdeline suhe inimviljakusega peaks sügavalt jahmatama panema

² K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 283.

³ K. Marx ja F. Engels, Kirjad «Kapitalist», lk. 25.

niisugust paljulapselise perekonna isa, nagu mina. Seda enam, et minu abielu on viljakam kui minu töö.»⁴

Kirjast Engelsile 3. veebruaril 1851. aastal nähtub, et Marx töötas sel ajal raharingluse teooria ja krediidi-teooria kallal. Selles kirjas kritiseerib Marx üksikasjaliselt Ricardo kvantitatiivset rahateooriat. Sellest ebaõigest teooriast tegid «tööraha» teoreetikud Gray ja Bray ning nende järel ka Proudhon utoopilise järelduse, et oleval võimalik asendada metallraha kõigis ta funktsioonides pangatähtedega, neid aga võib omakorda hõlpsasti asendada «tööraha», mida laseks välja vastavalt reorganiseeritud emissioonipank.

Raharingluse õige teooria väljatöötamisel oli nii teoreetiline kui ka praktiline tähtsus. Marx purustas lõplikult Proudhoni utoopilised raha kaotamise kavatsused, mida Proudhon püüdis tol ajal tööliklassi hulgas levitada.

1851. aastal koostatud ja Engelsiga koos läbiarutatud kava järgi pidi «Poliitika ja poliitilise ökonomia kriitika» koosnema kolmest köitest: 1) poliitilise ökonomia kriitika, 2) sotsialistide kriitika ja 3) poliitilise ökonomia ajalugu. Marxi kavatsetav teos oli suunatud kodanlike majandusteadlaste, eelkõige Smithi ja Ricardo vastu, kes kaitsesid kodanlikku korda, arvates, et see kord on igavene ja loomulik. Üheaegselt oli Marxi teos suunatud ka sotsialistide-utopistide vastu, kes kritiseerisid kapitalismi ja vastandasid temale sotsialismi kui ilusa unistuse. Marx uuris seda, mispärast kapitalistlikud tootmissuhted on ajutise, mööduva iseloomuga, kuidas arenevad ja küpsevad need objektiivsed ja subjektiivsed tegurid ja jõud, mis põhjustavad ja teostavad kapitalismi kukutamise proletaarse revolutsiooni teel ning mis võimaldavad üles ehitada sotsialistliku ühiskonna.

Kritiseerides Smithi ja Ricardot ning sotsialiste-utopiste, kasutab Marx nende õpetust kui allikat, kasutab ära kõik väärtusliku ja teadusliku, töötades seda ümber ja arendades tohutult edasi. Selle tõttu kavatseski Marx kirjutada mainitud «Poliitika ja poliitilise ökonomia kriitika» kolmes köites. Poliitilise ökonomia kriitika all mõistis Marx kapitalistliku tootmisviisi ning seda tootmisviisi kaitsvate kodanlike majandusteadlaste kriitikat. Selle kriitika loominguiline tulemus pidigi väljenduma kodanliku

⁴ K. Marx ja F. Engels, Kirjad «Kapitalist», lk. 26.

poliitilise ökonomia ja sotsialistide-utopistide kriitika ning poliitilise ökonomia ajaloos. Kuid igapäevase ülalpidamise jaoks oli vaja leiba teenida artiklite kirjutamisega ja sellepärast jäi see kavatsus teostamata.

Teiseks tööks oli Marxil see, et ta jälgis tähelepanelikult jooksvat majanduselu kogu maailmas. Sel alal kogutud materjali kasutab ta artiklite kirjutamiseks ajalehele «New York Tribune», mis oma suunalt oli radikaalkodanlik-demokraatlik ajaleht. Osa sellest materjalist kasutas ta ära «Kapitali» vastavates peatükkides.

Marx töötas tol ajal väga rasketes majanduslikes tingimustes. «Eriti aga vähendas,» kirjutab Marx, «minu käsutuses olevat aega tungiv vajadus leiba teenida. Minu nüüd juba kaheksa aastat kestnud kaastöö esimesele inglise-ameerika ajalehele ... killustas minu uurimisi äärmiselt»⁵. Olulist materiaalet abi osutas Marxile ta ustav sõber Engels.

Aastail 1852—1856 uurib Marx Inglismaa ja teiste Euroopa maade majanduslikku olukorda; ta analüüsib faktilisi andmeid ning kirjutab palju artikleid Euroopa riikide majanduselust ja majanduspoliitikast. Sellega üheaegselt jätkab Marx poliitilise ökonomia ajaloo uurimist ning kogub hulga konkreetset faktilist materjali: parlamendikomisjonide ja vabrikuinspektorite aruandeid ning teisi ametlikke dokumente. 1856. aastal uurib Marx rahaturu olukorda ja järjekordse majanduskriisi lähenemissümptoome. 1857. aastal puhkenud majanduskriis virgutab Marxi kiirendama tööd kogutud materjali süstematiseerimise ja proletaarse poliitilise ökonomia aluste loomise alal.

8. detsembril 1857. aastal kirjutab Marx Engelsile: «Ma töotan kui meeletu ööd läbi oma majandusteaduslike uurimuste süstematiseerimise kallal, et jõuda veel enne déluge (veeuputust, s. o. enne uut revolutsiooniliste sündmuste puhkemist — A. R.) töö üldisel kujul lõpetada.»⁶

Millest siis Marx selles uurimuses kirjutas?

Selle uurimuse käsikiri avaldati NLKP Keskkomitee Marksismi-Leninismi Instituudi poolt 1939. aastal pealkirjaga «Grundrisse der Kritik der politischen Ökono-

⁵ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 283.

⁶ K. Marx ja F. Engels, Teosed, XXII kd., M.-L. 1929, lk. 266 (v. k.).

mie».⁷ Mahult moodustab see umbes 50 trükipoognat. Selle teose kirjutamise lõpetas Marx aastail 1857—1858. 1857. aasta augustis-septembris kirjutab Marx selle teose «Sissejuhatuse». Mainitud käsikirjast eraldas ta esimese osa, mille ta töötas ümber teose «Poliitilise ökonomia kriitikast» esimeseks vihikuks.

«Poliitilise ökonomia kriitika põhijooni» on «Kapitali» esialgne variant.⁸ «Põhijoonte» alguses kritiseerib Marx Proudhoni «tööraha» teooriat, mida püüdis põhjendada prudonist Alfred Darimon. Kaupa käsitlev peatükk puudub. Selle kirjutab Marx 1858. aasta lõpul, kui ta esimest vihikut trüki avaldamiseks ette valmistab. Asjaolust, et ta kirjutab selle peatüki kolme kuuga, võib järeldada, et materjal oli selleks juba kogutud ja ka põhiliselt läbi töötatud.

Kritiseerides «tööraha» teooria esindajat Darimoni, näitab Marx, et Darimon ei mõista seda, et raha on eriline vahetusväärtus, mis eksisteerib kaubast eraldi, et rahavõim, mida prudonistid püüdsid kaotada «tööraha» kehtestamise teel, on vahetusväärtuse võim, mis eksisteerib paratamatult seni, kuni eksisteerib kaubatootmine. Ühe kauba väärtus võib väljenduda ainult teises kaubas, mitte aga «töörahas». Sellepärast ei ole viimase rakendamine kaubatootmise puhul võimalik.⁹

Selles teoses defineeritakse väärtust kui asjastatud tööd, mis on abstraheritud tema konkreetsetest vormidest. Järelkult läheneb siin Marx sellele, et eraldada abstraktsed ja konkreetset tööd, mida ta analüüsib esmakordselt raamatus «Poliitilise ökonomia kriitikast».

Kõige rohkem on «Poliitilise ökonomia kriitika põhijoonetes» tähelepanu pööratud kapitali ja lisaväärtuse analüüsile, mis põimub kauba- ja väärtusteooria üksikute külgede analüüsiga. Huvitav on märkida, et Marxi mõte siirdub siin kapitalilt kaubale, mitte aga vastupidi. Selleks, et selgitada endale kapitali olemust, tuli Marxil ana-

⁷ Vt. Karl Marx, «Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie», Moskva 1939. (Karl Marx, «Poliitilise ökonomia kriitika põhijooni» (visand), Moskva 1939.)

⁸ Vt. L. A. Leontjev, «Kapitali» esialgsest variandist, M.-L., 1946.

⁹ Vt. «1857.—1858. aasta majandusteaduslikud käsikirjad». Peatükk rahast. Marxi ja Engelsi arhiiv, IV kd., Partizdat, 1935 (v. k.). See on Marxi teose «Poliitilise ökonomia kriitika põhijooni» esimene peatükk, mis 1935. aastal vene keeles ilmus.

lүүsida ka kaupa ja väärtust. Sellest kirjutab Engels «Kapitali» II köite eessõnas: «Et teada, mis on lisaväärtus, pidi ta teadma, mis on väärtus. Kõigepealt tuli Ricardo väärtuseteooria ise kriitika alla võtta. Niisiis uuris Marx tööd tema väärtust loova omaduse seisukohalt ja tegi esmakordselt kindlaks, missugune töö, mispärast ja mil viisil loob väärtuse...»¹⁰

«Käsiteljades» käsitletakse kapitali ja lisaväärtust põhimõtteliselt hoopis teistest lähtekohtadest, kui seda tegi Ricardo.

Seda peatükki kavatses Marx ümber töötada teise vihiku avaldamiseks. Tegelikult töötas ta selle põhjalikult ümber selleks, et seda avaldada «Kapitalis». «Põhijoontes» analüüsitakse kapitali tootmise protsessi, kapitali ringlemise protsessi ja lisaväärtuse kasumiks muundumise protsessi. Põhiliseks uurimisobjektiks on siin tööstuskapital, mida võrreldakse kaubandus- ja laenukapitaliga. Marx peatub mõnikord ka rendil, kuid tol ajal kavatses ta uurida maaomandust eri köites, nagu ta sellest esimese vihiku eessõnas kirjutab. Lisaväärtuse teooria on põhijoontes üksikasjaliselt välja töötatud. On selgitatud ja tõestatud, et raha muundub kapitaliks, et lisaväärtuse tootmine toimub kapitalistliku tootmise protsessis. Marx avastas siin, et tööline ei müü tööd, vaid tööjõudu. Kuid tihti peale esineb «Põhijoontes» «tööjõu» asemel «töövõime», mis sisuliselt on sama. Marx tõestas, et tööjõu müük ja ost toimub väärtusseaduse alusel. Marxi suureks avastuseks on siin see, et ta käsitleb lisaväärtust lahus tema eri vormidest — kasumist, protsendist ja rendist. Ühtlasi on näidatud, mille poolest erineb kapitalistlik ekspluateerimine kapitalismieelsest ekspluateerimisest.

«Poliitilise ökonoomia kriitika põhijoontes» uurib Marx kapitalismieelseid formsatsioone majanduslikust seisukohast, pöörates erilist tähelepanu maarendi arenemisele, ürgkogukondlikust korrast alates. Selles osas analüüsitakse ida-, antiik-, germaaniomanduse vorme ning protsesse, mis löid eeldused kapitalistliku tootmisviisi tekki- miseks. Marx muudab veelgi oma põhilise uurimuse nimetust ja struktuuri, kuid selle iseloom ja suund jäävad endiseks. 1858. aasta algul nimetab Marx seda teost «Poliitilise ökonoomia kriitikaks».

«Põhijoonte» sisust teatab Marx 2. aprillil 1858. aastal

¹⁰ K. Marx, Kapital, II kd., Tallinn 1958, lk. 13.

Engelsile, et esimene raamat «Poliitilise ökonomia kriitikast» koosneb neljast osast: «a) Kapital üldse (see on esimese vihiku objekt); b) Konkurents või paljude kapitalide mõju üksteisele; c) Krediit, milles kapital esineb üksikute kapitalide suhtes kui üldine element; d) Aktsiakapital kui kapitali kõige täiuslikum vorm (mis lähendab kommunismile), koos ta kõigi vastuoludega.»¹¹ Sellest kirjast nähtub, et esimene vihik pidi esialgu koosnema kolmest peatükist: 1) väärtus, 2) raha ja 3) kapital üldse. Hiljem aga Marx loobus kolmanda peatüki avaldamisest esimeses vihikus. Selle põhjusest kirjutab ta oma kirjas Lassalle'ile 28. märtsil 1859. aastal: «Sa näed, et esimene osa ei sisalda veel põhilist peatükki, nimelt kolmandat peatükki — kapitalist. Ma pidasin seda otstarbekohaseks poliitilistel kaalutlustel, sest kolmandast peatükist algab tõeline lahing, ning mulle näis mittemõistlikuna hirmutada inimesi algusest peale.»¹²

1. Teosest «Poliitilise ökonomia kriitikast»

21. jaanuaril 1859. aastal lõpetas Marx teose «Poliitilise ökonomia kriitikast» esimese vihiku kirjutamise ning 25. jaanuaril saatis käsikirja Berliini trükkimiseks. Umbes kuu aja pärast, s. o. 23. veebruaril 1859. aastal saatis ta kirjastusele selle teose tuntud «Sissejuhatus». Nelja kuu pärast, s. o. 1859. aasta juuni algul, ilmus trükist raamat «Poliitilise ökonomia kriitikast». See raamat moodustab võrdlemisi väikese osa kogu käsikirjast. Järgnevad vihikud kavatses Marx koostada uuest kavast lähtudes; sellest kirjutab ta esimese vihiku eessõnas: «Ma vaatlen kodanlikku majandussüsteemi sellises järjekorras: kapital, maaomandus, palgatöö; riik, väliskaubandus, maailmaturg... Kogu materjal on minu ees monograafia kujul, mis on kirjutatud ajaliselt üksteisest kaugel perioodidel, mitte trükkis avaldamiseks, vaid iseendale küsimuste selgitamiseks...»¹³

¹¹ K. Marx ja F. Engels, Kirjad «Kapitalist», lk. 66.

¹² Sealsamas, lk. 77.

¹³ K. Marx ja F. Engels, Valitud Teosed, I kd., lk. 280.

Marxi teos «Poliitilise ökonoomia kriitikast» koosneb eessõnast ja kahest peatükist.

Suur tähtsus on selle teose eessõnal. Nagu eespool öeldud, käsitlesid Marx ja Engels ajaloolise materialismi põhiküsimusi juba 40-ndatel aastatel ilmunud teostes. Teose «Poliitilise ökonoomia kriitikast» eessõnas annab Marx inimühiskonnale ja «tema ajaloo laiendatud materialismi põhimõtete tervikliku formuleeringu...»¹⁴

Need ajaloolise materialismi tähtsamad põhimõtted formuleeris Marx klassikaliselt nii:

«Oma elu ühiskondlikus tootmises astuvad inimesed teatavasse, paratamatuisse, nende tahtest sõltumatuks suhetesse — tootmissuhetesse, mis vastavad nende materiaalse tootlike jõudude teatavale arenemisastmele. Nende tootmissuhete kogusumma moodustab ühiskonna majandusliku struktuuri, reaalse baasi, millel kerkib juriidiline ja poliitiline pealisehitus ja millele vastavad kindlad ühiskondliku teadvuse vormid. Materiaalse elu tootmise viis tingib sotsiaalse, poliitilise ja vaimse elu protsessi üldse. Mitte inimeste teadvus ei määra nende olemist, vaid, vastupidi, nende ühiskondlik olemine määrab nende teadvuse. Oma arenemise teataval astmel satuvad ühiskonna materiaalsed tootlikud jõud vastuolule olemasolevate tootmissuhete, või — mis on ainult selle juriidiline väljendus — omandussuhetega, milles nad seni arenesid. Tootlike jõudude arenemise vormidest muutuvad need suhted tootlike jõudude kammitsaiks. Siis saabub sotsiaalse revolutsiooni ajastu. Majandusliku aluse muutudes toimub suurema või väiksema kiirusega pööre kogu määratu suures pealisehituses.»¹⁵

Kõigist ühiskonnaelu aladest eraldab Marx majanduselu ning kõigist ühiskondlikest suhetest tootmissuhted, mis teiste suhetega võrreldes on peamised, kõige olulisemad. Tootmissuhete kogusumma moodustab ühiskonna majandusliku baasi. Ideoloogilised suhted ja vastavad asutused ja organisatsioonid moodustavad tootmissuhete pealisehituse. Tootmissuhted tekivad väljaspool ja sõltumata inimeste teadvusest ja tahtmisest, nad on oma iseloomult objektiivsed. Sellega purustas Marx kõik kodanliku sotsioloogia subjektiivsed «kontseptsioonid» ühiskonna arenemise kohta.

¹⁴ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 38.

¹⁵ K Marx ja F Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 281.

Arendades Marxi põhimõtteid ajaloolisest materialismist, kirjutab Lenin: «Marxi-eelne «sotsioloogia» ja historiograafia andsid *paremal* juhul hunniku juhuslikult väljanõpitud tooreid fakte ja kujutasid ajaloo protsessi üksikuid külgi. Marksism näitas kätte tee ühiskondlik-majanduslike formatsioonide tekkimise, arenemise ja hävinemise protsessi kõikehõlmavaks, igakülgseks uurimiseks, vaadeldes kõikide vastuoluliste tendentside *kogusummat*, viies need tagasi ühiskonna mitmesuguste *klasside* täpselt kindlaksmääratavaile elu- ja tootmistingimustele, kõrvaldades subjektivismi ja meelevaldsuse üksikute «juhtivate» ideede valimisel või nende tõlgitsemisel, näidates, et eranditult kõikide ideede ja kõikide erinevate tendentside *juured* peituvad materiaalsete tootlike jõudude seisundis».¹⁶

Marx rakendas ajaloolist materialismi käesolevas teoses kauba, väärtuse, raha ja teiste majanduslike kategooriate uurimisel.

Teose «Poliitilise ökonoomia kriitikast» esimeses peatükis analüüsib Marx kaupa, tööd ja väärtust. Selles teoses väljendub selgesti revolutsiooniline pööre, mille Marx teostas poliitilises ökonoomias.

Marx analüüsib kaupa kui kodanliku ühiskonna majanduslikku rakukest. Marx avastas, et kauba tarbimisväärtus ja väärtus moodustavad vastandite ühtsuse, et see vastandite ühtsus väljendab kaubatootmise vastuolu. Mis põhjustab seda vastuolu? Kaubas sisalduvat vastuolu põhjustab kaupa loova töö vastuolulisus. Edasi uurib Marx töö vastandlikku iseloomu ning avastab väga olulised töö iseloomujooned kapitalistlikus ühiskonnas.

Juba inglise klassikalise poliitilise ökonoomia esindajad Smith ja Ricardo määrasid kauba väärtuse tööga, mis on vaja kulutada selle kauba tootmiseks. See oli nende suur avastus. Neil ei tekkinud küsimustki, mis pärast tööprodukt esineb kaubana. Nad ei märganud kauba ja tööprodukti erinevust; erinevust väärtust loova töö ja töö kui igasuguse ühiskonna eksisteerimise tingimuse vahel.

Ricardo formuleeris esimesena tähtsa seaduse, et kauba väärtus on võrdeline tema tootmiseks kulutatud töö hulgaga ning pöördvõrdeline tootlikkuse tõusuga. Ricardo käsitleb väärtust kui primaarset ja tulusid kui

¹⁶ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 40.

tuletatud tegurit. Ta analüüsib väärtusseadust kui kogu kapitalistliku majanduse uurimise lähtepunkti, kui kõigi teiste kapitalistliku majanduse kategooriate alust. Teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast» toob Marx esile Ricardo teose olulise puuduse, nimelt selle, et tema uurimus «piirdub ainuüksi väärtuse suurusega.»¹⁷

Viies kõik tööliigid tagasi ühiskondlikult vajalikule tööle, mida mõõdetakse ühiskondlikult vajaliku tööajaga, s. o. ainult kvantitatiivselt, abstraheris Ricardo nad konkreetsetest vormidest. Kuid siinjuures ei märganud ta kaubas sisalduva töö kahesugust iseloomu, tarbimisväärtuse ja väärtuse vastandite ühtsust. Ricardo teaduslik teene on selles, et ta viis töö, sõltumatult selle konkreetsetest vormidest, tagasi tööajale. Sellega rajas ta tee kaubas sisalduva töö kahesuguse iseloomu avastamiseks.

Kuigi Ricardo piirdub ainult väärtuse suuruse uurimisega, s. o. väärtuse määratlemisega tööajaga, siiski väärtuse suhtes taipab ta vähemalt, «et selle seaduse toime sõltub kindlastest ajaloolistest eeldustest. Ta ütlebki, et väärtuse suuruse määramine tööajaga on kehtiv ainult nende kaupade suhtes, «mille hulka tööstus võib meelevaldselt suurendada ning mille tootmise üle valitseb piiramata konkurents». Tegelikult tähendab see ainult, et oma täielikuks arenemiseks eeldab väärtusseadus tööstusliku suurtootmisega ja vaba konkurentsiga ühiskonda, s. o. kaasaegset kodanlikku ühiskonda.»¹⁸

Niisiis Ricardo määratledes väärtust tööajaga, ainult taipab, et selleks on vajalikud kindlad ajaloolised tingimused, nimelt suurkaubatootmise ja vaba konkurentsi olemasolu — see aga ongi kapitalistlik tootmisviis. Kõigi muude probleemide uurimisel käsitleb Ricardo kodanlikku töövormi kui ühiskondliku töö igavest looduslikku vormi. Ricardo oli eksiarvamusel, et ühiskondlikult vajalikku tööaega ei määrata keskmiste tingimustega, vaid kõige halvemate tingimustega, nagu põllumajanduses. Selles küsimuses ei eraldanud ta tööstust ega teisi tootmis-harusid põllumajandusest. Marx tõestas, et ainult kauba tootmiseks kulutatud töö loob väärtust. Ta tegi väga tähtsa avastuse, kui tõestas, et kaubas sisalduval töö on kahesugune iseloom. See avastus on lähtepunkti, mil-

¹⁷ K. M a r x, «Poliitilise ökonoomia kriitikast», 1949, lk. 49 (v. k.).

¹⁸ Sealsamas, lk. 49—50.

lest tuleneb kogu poliitilise ökonomia õige mõistmine. Marx näitab, et kaubatootja töö on üheaegselt konkreetne ja abstraktne.

Töö, mis on kulutatud teatud kindlal kujul, mille puhul on kasutatud kindlaid tootmisvahendeid ja mis toodab kindlaid tarbimisväärtusi, on konkreetne töö. Iga eri tarbimisväärtuses on kehastatud teatud kindel konkreetne töö.

Koos konkreetse tööga kulutab kaubatootja tööd üldse, mis on inimtööjõu kulutus sõltumatult töö konkreetsest vormist ja mis loob väärtuse. Sellest kirjutab Marx: «... Mitmesugused tarbimisväärtused on mitmesuguste indiviidide tegevuse produktid, s. o. individuaalselt mitmesuguste tööde tulemus. Vahetusväärtustena aga esindavad nad ühesugust, ilma erinevusteta tööd, s. o. tööd, milles töötajate individuaalsus on kustunud. Seepärast on vahetusväärtust loov töö abstraktne, üldine töö.»¹⁹

Abstraktne ja konkreetne töö on kaubas kehastunud töö kaks külge. Tarbimisväärtusi toodetakse igas ühiskondlik-majanduslikus formatsioonis. Sellepärast esineb ka konkreetne töö igas ühiskonnas. Tarbimisväärtused sisaldavad alati loodusainet. Kauba väärtust loov abstraktne töö ei ole otseselt seotud erineva loodusainega, millest koosnevad tarbimisväärtused, ega ka töö enese erinevate vormidega.

Niisuguses ühiskonnas, kus valitseb tootmisvahendite ja tööproduktide eraomandus, peegeldab kaubas kehastunud töö kahesugune iseloom vastuolu kaubatootjate eratöö ja ühiskondliku töö vahel. Sellepärast ongi inimesed eraomanduse valitsemise puhul üksteisest lahatatud, iga üksiku kaubatootja töö on tema eraasi. Iga üksik kaubatootja toodab oma majandis, mis on eraldatud teistest. Samal ajal aga on olemas ühiskondlik tööjaotus, mille alusel kaubatootjate vahel leiavad aset igakülgsed seosed ja esineb vastastikune sõltuvus, sest iga kaubatootja töö on osa kogu ühiskonna tööst, on ühiskondlik töö. Niisiis on eratöö ühtlasi ka ühiskondlik töö.

Kuid eratöö ühiskondlik iseloom ilmneb ainult vahetusprotsessis, turul, kui kaup vahetatakse teise kauba vastu. Ainult sel juhul saab kaup ühiskonna tunnustuse

¹⁹ K. M a r x, «Poliitilise ökonomia kriitikast», lk. 14.

Marx märgib, et väärtus on kaubas kehastunud kaubatootjate abstraktne ühiskondlik töö. Kauba väärtuse suurst mõõdetakse ühiskondlikult vajaliku tööajaga. Iseloomustades kauba väärtust kvalitatiivsest küljest, märgib Marx, et väärtus on kaubatootjatevaheline asjastatud tootmissuhe. Ühiskondliku tööjaotuse tõttu töötavad kaubatootjad vastastikku üksteise jaoks. See aga ei väljendu otseselt, vaid ainult turu kaudu. Sellega ongi seletatav, mispärast kauba tootmiseks kulutatud töö esineb väärtuse kujul.

Väärtus kui kaubatootjatevaheline tootmissuhe väljendub asjade omadusena. Sellepärast ei väljendu kauba väärtus otseselt, vaid ainult asjade kaudu, s. o. kaupade suhtena. Kaupade kui asjade suhete taga peituvad inimeste, s. o. kaubatootjate vahelised tootmissuhted.

Teises peatükis uurib Marx raha olemust ja funktsioone. Marx tegi kindlaks metallraha ja paberraha ringlemise seadused.

Marx töötas teoses «Poliitilise ökonoomia kriitikast» esimesena välja raha ja raharingluse teadusliku teooria. Ta tegi kindlaks raha funktsioonid ning iseloomustas üksikasjaliselt iga funktsiooni kui raha olemuse erilist väljendust, tegi selgeks raha funktsioonidevahelise seose ja nende funktsioonide ühtsuse. Sellest kirjutab Engels lühidalt järgmist: «Raha ehk lihtsat ringlust vaadeldakse sellele järgnevalt teises peatükis, ja nimelt: 1) raha kui *väärtuse mõõt*, kusjuures siinsamas leiab oma lähema määratluse rahaga mõõdetav väärtus — *hind*; 2) raha kui *ringlusvahend* ja 3) raha kui mõlema määratluse ühtsus, kui *reaalne raha*, kui kogu materiaalse kodanliku rikkuse esindaja.»²⁰ Selles peatükis seletab Marx esimesena paberraha ja krediitraha tekkimise põhjused.

Teise peatüki lõpus kritiseerib Marx mitmesuguseid kodanlikke ja väikekodanlikke raha- ja raharingluse teooriaid, avades nende teooriate klassitagapõhja. Sel kriitikal on aktuaalne tähtsus ka praegu, sest vanu kodanlikke ja väikekodanlikke raha- ja raharingluse teooriaid kasutavad veidi muudetud kujul kaasaegsed kodanlikud majandusteadlased imperialismi apoloogia.

Marx tõestas, et kaubatootmise tingimustes võib ühe kauba väärtus väljenduda ainult teises kaubas. Ta ei saa

²⁰ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 291—292.

väljenduda vahetult töös ega saa seepärast luua ka «tööraha», nagu seda soovitasid Gray, Bray ja Proudhon. Nende projektid raha kaotamise kohta on utoopilised, sest kapitalismi ja kaubatootmise tingimustes on raha kaotamine võimatu.

Smithi ja Ricardo üks teeneid on selles, et nad purustasid illusiooni, et raha olevat loodud riigi poolt. Juba Smith tõestas, et raha tekkis stiihiliselt kaubaringluse arenedes. Kuid nad ei käsitlenud raha olemust ja kujunemist küllalt täielikult ja sügavalt.

Kasutades ära kõik Smithi ja Ricardo rahateooria teaduslikud elemendid ning uurides tohutut faktilist materjali rahateooria ja raha ajaloo kohta, lõi Marx uue teadusliku rahateooria. Rahaks muutunud kaup muundub kõigi kaupade väärtuse eksistentsiks.

Raha tekkides toimub kaubamaailma jagunemine kaheks pooluseks: ühele poolusele jäävad kõik tavalised kaubad, teisel poolusel on kuld kui eriline kaup, mis etendab raha kui üldise ekvivalendi osa.

Smith ja Ricardo ning teised Marxi eelkäijad ei suutnud välja selgitada raha olemust ja ta funktsioone. Raha osa seisab nende arvates ainult ringlemisvahendi funktsiooni täitmisel. Teisi funktsioone käsitlesid nad raha kui ringlemisvahendi seisukohast. Järelikult ei mõistnud nad üksikute raha funktsioonide omapära.

Oluline tähtsus on «Sissejuhatusel», mille Marx visandas oma ulatusliku majandusteadusliku teose jaoks (selle esimeseks vihikuks oli «Poliitilise ökonoomia kriitikast»). Selle «Sissejuhatuse» visandas Marx 1857. aasta augustis-septembris, kuid ta jäi lõpetamata. Selle kohta kirjutab Marx teose «Poliitilise ökonoomia kriitikast» eesõnas: «Üldise sissejuhatuse, mille olen visandanud, jätan kõrvale, sest lähemal järelemõtlemisel näib mulle, et igasugune veel tõestamist vajavate järeldustega ette ruttamine on eksitav, ja lugeja, kes üldse tahab mind jälgida, peab julgema üksikult üldisele tõusta.»²¹ Kuid ka hiljem ei lõpetanud Marx seda «Sissejuhatust». K. Kautsky leidis ta Marxi paberite vahelt 1902. aastal ning avaldas 1903. aastal ajakirjas «Neue Zeit».

1907. aastast alates saksa keeles ja 1922. aastast alates vene keeles on Marxi teos «Poliitilise ökonoomia kriitikast» ilmunud koos «Sissejuhatusega».

²¹ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 280.

Marx kirjutab, et rahvamajandus on paljude tema orgaaniliselt omavahel seotud elementide ühtsus. Tootmine, jaotamine, vahetus ja tarbimine moodustavad teraviku osad. Primaarne on tootmine, mis määrab jaotamis-, vahetus- ja tarbimisvormid ning nende vastastikuse suhte. Niisiis on ühiskonna majanduselus otsustav osa tootmisel. Enne Marxi pidasid majandusteadlased tootmist, jaotamist, vahetust ja tarbimist majanduse iseseisvateks momentideks, mis ainult mõjutavad üksteist, kuid ei märganud nende ühtsust ja sisemist seost.

«Sissejuhatuses» on üksikasjaliselt käsitletud majandusnähtuste uurimise marksistlikku meetodit. Siin analüüsitakse sügavamõttelisi teaduslikke teese abstraktse ehk loogilise meetodi ühendamisest ajaloolise meetodiga. Selle meetodi olemust käsitledes kirjutab Engels oma retsensioonis Marxi raamatu «Poliitilise ökonoomia kriitikast» kohta järgmist: «Selle meetodi väljatöötamist, millel rajaneb Marxi poliitilise ökonoomia kriitika, peame meie resultaadiks, mis oma tähtsuselt vaevalt maha jääb materialistlikust põhivaatest.»²²

Kodanlikud majandusteadlased püüdsid teost «Poliitilise ökonoomia kriitikast» surnuks vaikida. Saksamaal leidis see Marxi raamat vastukaja ainult mõnes erialases ajakirjas. Mõned retsensioonid ilmusid 1859. aasta lõpul ajakirjades: «Bremen Handelsblatt» ja «Literarisches Zentralblatt». Engels kirjutas 1859. aasta augustis oma kuulsa retsensiooni, milles käsitleb Marxi selle teose tähtsust ja näitab selles sisalduvate ideede rikkust.

Tähelepanu väärib see, et teosel «Poliitilise ökonoomia kriitikast» oli Venemaal laialdane järelkaja. Kirjas Kugelmannile 12. oktoobril 1868. aastal kirjutas Marx: «Minu teos Proudhoni vastu (1847) ja see, mille kirjastas Dunker (1859) (s. o. «Poliitilise ökonoomia kriitikast» — A. R.), ei leidnud kusagil niisugust turustamist kui Venemaal.»²³ «Poliitilise ökonoomia kriitikast» tõlgiti esmakordselt vene keelde 1896. aastal. Seda teost loeti mitte ainult Peterburis ja Moskvas, vaid ka Ukrainas ja Balti kubermangudes.

See Marxi teos jõudis Venemaale mõni kuu pärast ta ilmumist. 10. mail 1860. aastal kirjutas ajakirjanik Sazonov Marxile: «Teie andsite õpetatud maailmale ilusa töö

²² K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 290.

²³ K. Marx ja F. Engels, Kirjad «Kapitalist», lk. 164.

esimese osa, mis peab majandusteadust ümber kujundama ja üles ehitama uutel soliidsematel alustel... Teil on mõtleivate inimeste hulgas tohutu edu... Saadan Teile «Gazette du Nord» numbri, millest Teie näete, missuguse lugupidamisega suhtutakse Teie nimesse meie maal.»²⁴ «Poliitilise ökonoomia kriitikast» on seni eesti keelde tõlgitud ainult selle raamatu «Eessõna».

Teose «Poliitilise ökonoomia kriitikast» esimese vihiku avaldamisega lõpeb Marxi majandusõpetuse kujunemise ajaloo teine periood ja algab kolmas periood. Teise perioodi kestel tehtud uurimistöö tulemusena ilmus suurepärane Marxi raamat «Poliitilise ökonoomia kriitikast» ning oli tehtud tohutu eeltöö selleks, et asuda üle kogu maailma tuntud suurteost «Kapitali» kirjutama.

²⁴ Marxi ja Engelsi kirjavahetus vene poliitikategelastega, 1947, lk. 21 (v. k.).

Marxi peamisest teosest

XIX sajandi 50-ndatel aastatel kavatses Marx käsikirja «Poliitilise ökonomia kriitika põhijooni» II peatükist ette valmistada teose «Poliitilise ökonomia kriitikast» teist vihikut. Nagu Marxil kombeks oli, ei hakanud ta seda käsikirja täiendama ega laiendama, vaid kirjutas täiesti uue käsikirja. Kirjas Kugelmannile 28. detsembril 1862. aastal kirjutab Marx uuest käsikirjast: «See on umbes 30 trükipoognat, moodustades esimese vihiku jätku, ta ilmub omaette pealkirjaga «Kapital», «Poliitilise ökonomia kriitikast» aga on ainult alapealkirjaks. Õigupoolest sisaldab ta ainult seda, mis pidi moodustama esimese osa kolmanda peatüki — nimelt «Kapital üldse»... Selle köite sisu moodustab see, mida inglane nimetab «the principles of political economy» («poliitilise ökonomia põhimõtted» — A. R.). See on (koos esimese osaga) kvintessents».¹ Sellest kirjast nähtub, et Marxi kogu selle uurimuse iseloom hakkab muutuma. Tekkis uus mõte, et tuleb kogu uurimuse pealkirjaks panna «Kapital».

«Kapitali» esimese köite teise trüki järelsõnas kirjutab Marx: «Esitusviis peab igatahes formaalselt erineva uurimisviisist. Uurimine peab üksikasjaliselt omandama materjali, analüüsima selle mitmesuguseid arenemismorme ja avastama nende sisemise seose. Alles pärast selle töö lõpetamist saab vastavalt kujutada tegeliku liikumist.»² Juba esimeses vihikus käsitles Marx kapitalistliku tootmisviisi arenemise «tegeliku liikumist». See käsitlemine algas kõige lihtsamast kategooriast — kaubast kui kodanliku ühiskonna «majanduslikust rakuksesest» ning arenes üha enam komplitseeritud kategooriate suunas.

¹ K. Marx ja F. Engels, Kirjad «Kapitalist», lk. 90—91.

² K. Marx, Kapital, I kd., Tallinn, 1953, lk. 17.

Kavatsetavas teises raamatus, mida Marx hakkas kirjutama 1861. aastal, siirdus ta väärtuselt ja rahalt kapitalile ning lisaväärtusele. Selle tõttu kujunes see raamat, milles esialgu kavatseti käsitleda ainult kapitali ja lisaväärtust, omaette monograafiast niisuguseks raamatuks, milles käsitletakse kogu uue majandusõpetuse põhiprintsiipe.

Niisugused üldised pealkirjad, nagu poliitilise ökonomia alused jne., mis esinevad kodanlike majandusteadlaste vastavates uurimustes, olid Marxile vastuvõtmatud. Sellepärast pani Marx 1859. aastal avaldatud uurimuse pealkirjaks «Poliitilise ökonomia kriitikast», mis rõhutab selle teose kriitilist ja poleemilist iseloomu. Nüüd aga peab ta seda pealkirja mitteküllaldaseks, sest selles ei ole märgitud uurimisobjekti. Kuna uurimisobjektiks oli kapital, mis on kõige iseloomulikum ja olulisem kapitalistliku tootmisviisi kategooria, siis nimetaski Marx oma suurteost «Kapitaliks», millel on alapealkiri «Poliitilise ökonomia kriitika». Selle tõttu muutus ka kogu teose struktuur.

Üha ulatuslikuma ja põhjalikuma uurimise tulemusena valmis 1863. aastal uus tohutu käsikiri, mis oli mahult kaks korda suurem kui «Poliitilise ökonomia kriitika põhijooni» ehk «1857.—1858. aasta majandusteaduslikud käsikirjad». Selles uues 1861.—1863. aasta käsikirjas oli juba ära toodud kogu «Kapitali» põhisisu, kuid «Kapitali» struktuur ei olnud veel lõplikult välja töötatud. Selle töö viib Marx lõpule aastail 1865—1866, kui toimub uuest käsikirjast «Kapitali» esimese köite väljaeraldamine ning algab selle viimistlemine. 31. juulil 1865. aastal kirjutab Marx kirjas Engelsile: «Mis puutub minu töösse, siis ütlen ma sulle sulatõtt. On veel kirjutamata kolm peatükki, et lõpetada teoreetiline osa (esimesed 3 raamatut). Seejärel on vaja veel kirjutada neljas, ajaloolis-kirjanduslik raamat; see on minule suhteliselt kõige kergem osa, sest kõik küsimused on lahendatud esimeses kolmes raamatus, viimane on aga teatud viisil kordamine ajaloolises vormis. Kuid ma ei söanda midagi ära saata, kuni kõik tervikuna minu ees valmis kujul ei ole. Hoolimata kõigist minu teoste puudustest on olemas üks kaheldamatu voorus: nad kujutavad endast kunstilist tervikut. Seda aga on võimalik saavutada

ainult minu viisi puhul — mitte alustada trükkimist, kuni teos ei ole laual valmis.»³

Kirjas Kugelmannile teatab Marx, et raamatus, mida ta kirjutab, uurib ta kapitali üldse. Edasine töö käsikirja kallal näitab, et endine pealkiri ei vasta enam uuele sisule. Seepärast nimetab Marx oma suurteose esimest köidet «Kapitali tootmise protsess», mida Marx «Kapitali» esimeses köites tegelikult uuribki.

Varem kavatsetud kuue raamatu asemel oli otstarbekohane paigutada uurimismaterjal kolme raamatusse: 1) kapitali tootmise protsess, 2) kapitali ringlemise protsess ja 3) kapitalistlik tootmisprotsess kui tervik. «Lisaväärtuse teooriaid» kavatses Marx avaldada «Kapitali» neljanda köitena, kuid ta ei arvanud seda «Kapitali» teoreetilise osa hulka, nagu ta kirjutab Engelsile, vaid pidas seda kogu teose ajaloolis-kirjanduslikuks täienduseks.

1861.—1863. aasta käsikirjas niisugust jaotust veel ei ole, see uus skeem hakkab alles kristalliseeruma. Selles käsikirjas ei esine materjal veel niisuguses järjekorras, nagu ta esineb «Kapitalis».

Üldisel kujul käsitles Marx lisaväärtuse kujunemise protsessi juba enne «Kapitali» esimese köite ilmumist oma ettekandes Rahvusvahelise Töölise Ühingu (Esimese Internatsionaali) Peanõukogu kahel istungil, mis toimusid 20. ja 27. juunil 1865. aastal. See ettekanne avaldati pärast Marxi surma esimest korda eri brošüürina 1898. aastal pealkirjaga «Palk, hind ja kasum»⁴. See on pärast «Filosoofia viletsust» ning palgatöö ja kapitali kohta peetud loenguid viimane uurimus lisaväärtuse teooria alal enne «Kapitali» esimese köite ilmumist.

Selle ettekandega esines Marx läbirääkimistel Rahvusvahelise Töölise Ühingu Peanõukogus, mis toimusid seoses ühe tema liikme ouenist Westoni poolt esitatud teesidega, milles käsitleti kahte küsimust. Nendeks küsimusteks olid: 1) kas parandab palga tõus töölisklassi olukorda ja 2) kas ei avalda treid-unioonide (ametiühingute) võitlus palga tõstmise eest kahjulikku mõju teiste tööstusharude töölisele, kus ei ole veel treid-unioone. Weston oli kodanlike majandusteadlaste seis-

³ K. Marx ja F. Engels, Kirjad «Kapitalist», lk. 105—106.

⁴ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 311—352.

kohal, kes väitsid ebaõigesti, et palga tõus kutsub esile kaupade väärtuse vastava suurenemise. Selle, mis tööline võidab seoses palga tõusuga, kaotab ta elatusvahendite ostu puhul. Sellepärast vastas Weston esimesele küsimusele eitavalt. Ka teistes küsimustes oli Weston kodanliku poliitilise ökonomia seisukohal, et palgafond on püsiv suurus ning seetõttu põhjustab palga tõus ühes tööstusharus selle langemist teistes tööstusharudes. Sellepärast ei tulevat treid-unioonidel, mis hõlmavad ainult üksikute tööstusharude töölisi, võidelda kõrgema palga saamise eest. Oma teesidega esines Weston Peanõukogu istungil 2. ja 23. mail 1865. aastal.

Nende küsimuste lahendamisel oli suur poliitiline tähtsus. Kirjas Engelsile kirjutab Marx 20. mail 1865. aastal: «Täna õhtul oli Internatsionaali erakorraline istung. Vana veidrik, vana ouenist Weston (puusepp) esitas kaks teesi...:

- 1) et palgataseme üldine tõus ei saa töölistele mingit kasu tuua;
- 2) et sellepärast jne. on treid-unioonid kahjulikud.

Kui need mõlemad teesid vastu võetak... siis oleksime kõige naeruväärsemas olukorras...»⁵

Marx kummutas need Westoni seisukohad oma sellekohases ettekandes. Sellest teatas ta Engelsile kirjas 24. juunil 1865. aastal: «...Ma esinesin Peanõukogus ettekandega (see moodustaks trükis umbes 2 poognat) küsimuses, mille püstitas Weston... Esimene osa kujutab endast vastust Westoni lorele; teine osa on teoreetiline arutlus...»⁶

Selles ettekandes esitab Marx oma lisaväärtuse teooria palju täiuslikumalt kui kunagi varem ning teeb sellest tulenevad praktilised järeldused. Populaarselt, aga kõrgel teoreetilisel tasemel tõestab Marx, et töö loob väärtuse, kuid töö endal ei ole väärtust, et töö ei ole kaup, vaid kaup on tööjõud, mille väärtus määratakse kindlaks niisamuti nagu iga kauba väärtuski. Sellega oli loodud teaduslik alus lisaväärtuse teooria arendamiseks.

⁵ K. Marx ja F. Engels, Kirjad «Kapitalist», lk. 104.

⁶ Sealsamas, lk. 105.

1. «Kapitali» esimesest köitest

«Kapitali» esimese köite tekst oli valmis juba 1. jaanuaril 1866. aastal. Kuid enne kirjastusele esitamist pidas Marx vajalikuks veel siluda ja täpsustada käsikirja üksikuid kohti. Alles 10. aprillil 1866. aastal viis Marx isiklikult «Kapitali» esimese köite käsikirja Hamburgi kirjastajale Meisnerile. Algas selle suurteose ladumine ja korrektuuri lugemine. Korrektuuri lugedes jätkas Marx tööd selle teose teksti täpsustamise ja täiustamise ning isegi täiendamise kallal. Ta tegi rea muudatusi sisu, eriti esimese peatüki materjali paigutuses, ning kirjutas lisa, milles uuritakse väärtusvormide arenemist.

16. augustil 1867. aastal kell 2 öösel kirjutas Marx Engelsile, et ta lõpetas «Kapitali» esimese köite viimase poogna korrektuuri lugemise. Sama aasta sügisel ilmus trükist «Kapitali» esimene köide.

Marx nimetas «Kapitali» oma elutööks. Ja seda täie õigusega. Kogu oma geniaalse mõistuse ja revolutsioonääri kuuma südame pühendas ta selleks, et anda tööliisklassile ideeline relv — revolutsiooniline maailmavaade.

«Kapital» on algusest lõpuni pühendatud üllale eesmärgile — töö vabastamisele kapitalistlikust ekspluateerimisest. «Niikaua,» kirjutas Engels, «kui maailmas on olnud kapitalistid ja töölised, pole ilmunud ühtki raamatut, millel oleks töölistele nii suur tähtsus kui käesoleval teosel.»⁷ See raamat on olnud ilmumisest saadik kuni tänapäevani tööliisklassi võitluslipuks, tema klassivõitluse kustumatuks tuletorniks. Kuid ühtlasi on see teos kõigi ekspluateerijate, kõigi sotsialismi vaenlaste ja nende sabarakkude vihkamise objektiks. Kui kogutaks virna kõik raamatud, artiklid ja kõned, mis on kirjutatud ja peetud «Kapitali» vastu, siis moodustaksid need üsna kõrge mäe.

Marxi «Kapital» on «peamine ja põhiline teos, mis esitab teaduslikku sotsialismi»⁸. «Kapitalis» on kõige täiuslikumalt käsitletud Marxi kahte suurt avastust — materialistlikku ajalookäsitust ja lisaväärtuse õpetust, mis teostasid pöörde kogu ühiskonnateaduses. «Kapitalis» on võetud uurimisele eeskätt kapitalistlik tootmisviis ja sellele vastavad tootmis- ja vahetussuhted. Selle teose lõpp-

⁷ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 364.

⁸ V. I. Lenin, Teosed, I. kd., lk. 162.

eesmärgiks on avastada kaasaegse, s. o. kodanliku ühiskonna majanduslik liikumiseadus.

Marx näitas «Kapitalis», milles seisab klassivõitluse majanduslik alus, ning sellest lähtudes seletas ära ekspluataatorliku ühiskonna mitmesuguste formatsioonide tekkimise, arenemise ja hävingu seadused. Seoses sellega tegi Marx selgeks kapitalistlikus ühiskonnas toimuva klassivõitluse arenemise tegeliku suuna ja tõestas ümberlökkamatult, et kaasaegse klassivõitluse arengu peamiseks ülesandeks on proletariaadi diktatuuri kehtestamine. Töölisklassi diktatuur hävitab kapitalismi, ehitab üles sotsialistliku ühiskonna, kaotab ekspluataatorlikud klassid ja loob klassideta ühiskonna.

Vaieldes vastu neile, kes väitsid, et peamine olevat Marxi õpetuses klassivõitlus, kirjutab Lenin: «Kes tunnustab *ainult* klassivõitlust, see pole veel marksist, see ei tarvitse veel kodanliku mõttelaadi ja kodanliku poliitika raamides välja astunud olla... Marksist on üksnes see, kes *laiendab* klassivõitluse tunnustamist *proletariaadi diktatuuri* tunnustamiseni. Selles on sügavaim erinevus marksisti ja tavalise väikekodanlase (ja ka suurokodanlase) vahel. Sellel katsekivil tuleb proovida marksismi *tõelist* mõistmist ja tunnustamist.»⁹

Oma teoses «Friedrich Engels» kirjutab Lenin, et «Kapital» on «meie aja suurim teos poliitilise ökonomia alal...»¹⁰ «Kapitalis» on Marxi majandusõpetus kõige täielikumalt, sügavamalt ja igakülgsemalt välja töötatud ja esitatud. Sellepärast ongi «Kapital» majandusliku mõtte suurim saavutus.

«Kapitali» alapealkirjaks on «Poliitilise ökonomia kriitika». See viitab asjaolule, et Marxi loodud proletaarne teaduslik poliitiline ökonomia on täielik vastand kodanlikule poliitilisele ökonomiale. Majandusteaduse uurimise, millega Marx pidevalt tegeles, viis ta «Kapitalis» lõpuni, analüüsides enne teda loodud poliitilist ökonomiat, pöörates erilist tähelepanu inglise klassikalise kodanliku poliitilise ökonomia (A. Smith ja D. Ricardo) õpetusele ja selle kriitikale.

Marx ütles, et kuivõrd kodanliku poliitilise ökonomia «kriitika üldse esindab mingit klassi, võib ta esindada ainult proletariaati, s. o. seda klassi, kelle ajalooliseks

⁹ V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., lk. 384.

¹⁰ V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 10.

ülesandeks on kõrvaldada kapitalistlik tootmisviis ja lõplikult kaotada klassid»¹¹. Sellepärast on töölisklass ja kogu töörahvas huvitatud ühiskonna tegeliku arenemiskäigu õigest teaduslikust tunnetamisest ning ühiskonna arenemisseaduste kasutamisest võitluses kapitalismi hävitamise ja kommunismi ülesehitamise eest. Selliselt ühtivad töölisklassi huvid kogu progressiivse inimeskonna huvidega. Proletaarne poliitiline ökonomia, nagu kogu marksistlik-leninlik teooria, on oma olemuselt kriitiline ja revolutsiooniline, sest see teooria «seab otse oma ülesandeks *päevavalgele* tuua kõik antagonismi ja ekspluateerimise vormid tänapäeva ühiskonnas, jälgida nende evolutsiooni, tõestada nende ajutist iseloomu, nende paratamatut teisenemist ja olla niiviisi proletariaadile abiks, et ta võimalikult kiiresti ja võimalikult kergesti teeks lõpu igasugusele ekspluateerimisele»¹².

Teatades Johannes Filip Beckerile, kellega ta töötas koos Kommunistide Liidus, «Kapitali» esimese köite ilmumisest, kirjutab Marx: «See on kahtlemata kõige hirmsam mürsk, mis kunagi on lastud kodanlase (sealhulgas ka maaomanike) pähe.»¹³

Marx tegi «Kapitalis» selgeks, et ühiskonna areng on looduslooline protsess. See ei tähenda hoopiski seda, et ühiskonna ja looduse arenemise seadused tuleb samastada, küll aga seda, et ühiskonna arenemine toimub objektiivselt, see on väljaspool inimeste teadvust ja tahtet ning nendest sõltumata, toimub objektiivsete majandusseaduste järgi, nagu looduse areneminegi toimub looduseaduste järgi. Sellest lähtudes tõestatakse, et kapitalismi hukkumine ja kommunismi võit on paratamatu. «Kapitalis» on välja töötatud see teooria, mis «ühendab range ja kõrge teaduslikkuse (olles ühiskonnateaduse viimane sõna) revolutsioonilisusega, ja ühendab mittejuhuslikult, mitte ainult sellepärast, et doktriini rajaja ühendas endas isiklikult õpetlase ja revolutsionääri omadused, vaid ühendab teorias endas sisemiselt ja lahutamatuult.»¹⁴ «Kapital» on klassilisuse ja parteilisuse eeskujuks teaduse alal. Ta on eelkõige suurim klassikaline uurimus proletaarse poliitilise ökonomia valdkonnas.

¹¹ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 12.

¹² V. I. Lenin, Teosed, I kd., lk. 295.

¹³ K. Marx ja F. Engels, Kirjad «Kapitalist», lk. 111.

¹⁴ V. I. Lenin, Teosed, I kd., lk. 295.

ning ühtlasi üks silmapaistvamaid teoseid filosoofia ja ajaloo alal. Selles geniaalses teoses sisaldub kõik põhiline ja oluline, mis marksism andis enne Leninit ja tema õpilasi.

Poliitilise ökonomia käsitusel on abiks loogika, dialektika ja materialistlik tunnetusteooria. Eriti materialistliku dialektika rakendamine «Kapitalis» äratav «kodanluses ja selle doktrinäärides-ideoloogides viha ja õudust, sest koos positiivse arusaamisega kõigest olemasolevast sisaldab ta arusaamist olemasoleva eitamisest ning olemasoleva paratamatust hukkumisest; iga kujunenud vormi vaatleb ta liikumises, järelikut ka kaduvast küljest; ta ei lase end millestki mõjutada ja on oma olemuselt kriitiline ning revolutsiooniline.»¹⁵ Seega on «Kapital» niisuguse klassikalise teose eeskujuks, mis näitab, kuidas tuleb rakendada materialistlikku dialektikat ja ajaloolist materialismi.

«Kapital» on ühtlasi ka klassikaline uurimus, milles analüüsitakse kapitalismi tekkimist ja arenemist. Marx asetab ühiskonna arengu kõige aktuaalsemad probleemid ajaloolisele pinnale, ja seda mitte ainult mineviku seletamisel, vaid ka tuleviku arengu teaduslikul ettenägemisel. «Kapitalis» analüüsitakse ürgkogukondliku, orjandusliku ja feodaalse korra põhijooni, rajatakse kapitalismieelsete ühiskondlik-majanduslike formatsioonide poliitiline ökonomia. Püstitatud teoreetiliste põhimõtete sügavamaks valgustamiseks kasutab Marx paljudes «Kapitali» peatükkides rikkalikku ajaloolist materjali.

Marx tundis põhjalikult ilukirjandust ja muid kunstialasid. Marxi ühiskondliku ja kirjandusliku credo põhijooned on esitatud tema «Pihtimuses». Marxi tütre Laura Lafargue'i sõnade järgi esitasid tema ja vanem õde Jenny kord vabal hetkel oma isale ankeetküsimuse, millele viimane ka vastas. Toome siin «Pihtimusest» olulisema. Marx märkis selles, et ta hindab voorustest kõige enam lihtsust; et eesmärgi ühtsus on tema kõige iseloomulikumaid jooni; et tema kujutlus õnnest on võitlus, kujutlus õnnetusest — allumine; pugemine ja lipitsemine on säärased inimlikud puudused, mis tekitavad temas suurimat vastikust; tema meeldivaimaks tegevuseks on raamatute uurimine; tema armastatumad poeedid on Shakespeare, Aischylos ja Goethe; tema meeldivamad

¹⁵ K. M a r x, Kapital, I kd., lk. 18.

kangelased on Spartacus ja Kepler; meeldivaim naiskuju on Gretchen; loorberiõis meeldib talle kõige rohkem; punane on tema meeldivaim värv; tema armsaim kõnekäänd on «midagi inimlikku ei ole mulle võõras»; tema armsaim loosung on — kahtle kõiges.¹⁶

Need Marxi iseloomujooned ja omadused läbivad punase niidina kogu tema eluteed ja tegevust. Eriti paistavad need aga silma «Kapitalis».

«Kapitali» iseloomustavad keele ilmekus ja lakoonilisus, silmapaistvad kujundid, mõtte selgus, teravmeelsus, hävitav sarkasm ning ekspluateerijate ja nende toapoiste tuline vihkamine ning sügav sümpaatia tööliklassi ja teiste rõhutatud töörahva hulkade vastu.

Ilukirjanduse põhjalik tundmine võimaldas Marxil tuua «Kapitalis» näiteid klassikast poliitilise ökonomia probleemide selgitamiseks ja illustreerimiseks. Me leiame siin kunstilisi kujundeid ja tabavaid väljendusi Shakespeare'i sellistest teostest, nagu «Timon Ateenast», «Veneetsia kaupmees», «Palju kära ei millestki», «Windsori lõbusad naised» jt., Defoe «Robinson Crusoe'st» Cervantese «Don Quijotest», Goethe «Faustist» jne. Dantest kasutab Marx näiteks ütlushi: «Käi oma teed, ja las inimesed räägivad mis tahes», «Selle mündi koostis ja kaal on ammugi hästi teada, aga ütle mulle, kas ta sul rahakotis on». Edasi leiame näiteid Dickensi «Oliver Twistist», Beecher-Stowe' «Onu Tomi onnikesest», Homerose «Odüsseiast», Sophoklese «Antigonest» jne. Peale selle on toodud näiteid või tsiteeritakse selliseid kirjanikke, nagu Lucretius, Dyrden, Heine, Archilochos, Antipatros, Balzac, Molière, Pierre Du Pont jt. Huvitavaid on kasutatud ka mitmeid kirjanduslikke tüüpe, nagu Faust, lesknaine Kräbe, Reede, Shylok ja teised.

Kõige rohkem on ilukirjanduslikest teostest «Kapitali» esimeses köites kasutatud Shakespeare'i töid. Iseloomustades näiteks raha kui aarde kogumise vahendit, illustreerib Marx seda järgmise katkendiga Shakespeare'i teosest «Timon Ateenast»:

«Kuld! Kollane, hiilgav, hinnaline kuld! Kui teda on nii palju, siis teeb ta musta valgeks, autu ausaks, väära õigeaks, alatu üllaks, vana nooreks, ara vapraks... Milleks seda, oo jumalad! See võtab teilt teie preestrid ja teenrid ning kisub padjad haigete pea alt. See kollane

¹⁶ K. Marx ja F. Engels kunstist, II kd., M., 1957, lk. 577 (v. k.)

ori murrab ja hävitab religioone, õnnistab needust, teeb austavaks pidalitõve paised, teenib varastele tiitleid, au ja kiitust ja paneb nad istuma senaatoripingile. Vanadele leskedele leiab ta uued mehed. Mine, neetud muld, sa kogu inimkonna hoor!» (Vt. K. Marx, Kapital, I kd., lk. 121.)

Peale selle kasutab Marx «Kapitalis» sageli mütoloogilist ainekku ja kujusid, nagu Prometheus, Jehoova, Višnu, Aadam, Moolok, Abram, Jupiter, Thor jt.

«Kapital» on pedagoogiline teos, milles on esmakordselt esitatud polütehnilise hariduse põhinõuded. Polütehniline haridus peab noori tutvustama tootmisprotsesside põhiprintsiipidega ja õpetama lihtsamaid tööriistu käsitsema. Marx märgib, et vabrikusüsteemist võrsus «tuleviku kasvatuse idu, kus kõigil lastel, kes on ületanud teatud vanuse, on tootlik töö ühendatud õpetamise ja võimlemisega, — mitte ainult ühe vahendina ühiskondliku tootmise suurendamiseks, vaid ka ainsa vahendina igakülgsest arenenud inimeste tootmiseks.»¹⁷ Seda põhimõtet teostatakse praegu Nõukogude Liidus. «Kapital» kui entsüklopeediline teos puudutab ka paljusid teisi teaduse- ja kunstialasid.

Marxi geenius reprodutseeris «Kapitalis» kodanliku ühiskonna kohutavate vastuolude ja kõrvaldamatute pahede ning paisete pildi, mis kutsub esile viha sellekspluataatorliku korra vastu ning otsustava tahte võidelda niisuguse korra kukutamise eest. «Kapitalis» tõi Marx «lugejale kogu kapitalistliku ühiskonna-formatsiooni elavana silma ette — tema olustikuliste joontega, tootmissuhetele omase klassiantagonismi faktilise sotsiaalse avaldusega, kodanliku poliitilise pealisehitusega, mis kaitseb kapitalistide klassi valitsust, vabaduse, võrduse jne. kodanlike ideedega, kodanlike perekondlike vahkordadega.»¹⁸

Marxi «Kapital» on sügavalt parteiline ja revolutsiooniline teos, mis väljendab teaduslikult proletariaadi põhilisi huve. Kui Marx lõpetas oma teose «Poliitilise ökonomia kriitikast» kirjutamise, siis kirjutas ta oma kaasvõitlejale «Kommunistide Liidus» Veidemeierile: «Ma loodan saavutada meie parteile teadusliku võidu.»¹⁹ Need

¹⁷ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 419.

¹⁸ V. I. Lenin, Teosed, I kd., lk. 121.

¹⁹ K. Marx ja F. Engels, Kirjad «Kapitalist», lk. 74.

sõnad iseloomustavad Marxi suhtumist oma töösse. Ta mõistis oma teoreetilist tööd kui parteilise ülesande täitmist, mis on kasuks tööliklassile ja tema avangardile — kommunistlikule parteile.

«Sellest ajast, kui maakeral on kapitalistid ja töölised,» kirjutas Engels, «ei ole ilmunud ühtki raamatut, mis oleks nii tähtis töölistele, kui see, mis on minu ees.»²⁰

«Kapital», nagu teisedki Marxi klassikalised teosed, on poleemilise ja võitleva iseloomuga. Kriitika on siin suunatud kapitalistliku korra ning kodanliku ja väikekodanliku poliitilise ökonomia vastu. Marx seostas oma majandusteooria proletariaadi klassivõitluse ülesannetega.

«Kapitalis» käsitletud kategooriate loogiline seos ja järjekord reprodutseerib ajaloolise protsessi juhuslikkustest puhastatuna. «Millega algab ajalugu, sellega peab algama ka mõttekäik,» kirjutab Engels, «ja selle edasine liikumine ei ole midagi muud kui ajaloolise protsessi peegeldus abstraktsuses ning teoreetiliselt järjekindlas vormis...»²¹

Marxi tohutut uurimistööd, mida kroonis «Kapitali» esimese köite ilmumine, võib ka iseloomustada tema enda sõnadega: «Teaduse juurde ei ole laia maanteed (route royale), ja ainult need võivad jõuda ta säravate tippudeni, kes väsimust kartmata ronivad ta järske radasid mööda.»²²

Marx tegi esimesena «Kapitali» esimeses köites kindlaks, et kapitalistlik tootmisviis tekkis seoses kapitali esialgse akumulatsiooniga, mis ei olnud midagi muud kui töölise lahutamise tootmisvahenditest. See muutis ühiskondlikud tootmis- ja elatusvahendid kapitaliks ning otsesed tootjad palgatöolisteks. Kapitali esialgse akumulatsiooni aluseks on töörahva vägivaldne eksproprieerimine, maatajätmine. Tuhanded maatajäänud talupojad ei leidnud tööd ega teenistust. Inglismaa võimud süüdistasid töötuid ja kodutuid talupoegi selles, et nad ei tahtvat töötada. XV sajandi lõpust alates kehtestas valitsus verised seadused eksproprieeritute vastu. Eksproprieeritutele, kes olid sunnitud kerjama, «antakse kõvasti piitsa ja põletatakse neile märk pahemasse kõrva-

²⁰ F. Engels, Marxi «Kapitalist», M. 1940, lk. 17 (v. k.).

²¹ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 290.

²² K. Marx, Kapital, I kd., lk. 21.

lesta, kui ükski ei taha neid kaheks aastaks teenistusse võtta; retsiivi korral hukatakse üle 18 aasta vanused kerjused, kui keegi ei taha neid kaheks aastaks teenistusse võtta; kolmandal retsiivil hukatakse nad ilma mingisuguse armuta kui riiklikud kurjategijad.»²³

Kapitali esialgse akumulatsiooni kestel tekkisid põllumajanduslikud ja tööstuskapitalistid, tekkis proletariaat. Turgude vallutamise ja kapitali akumulierimise eesmärgil riisuti ja rööviti paljaks nõrgaltarenenud maade rahvad. Tekkis koloniaalsüsteem.

Tekkivat kapitalismi kujutab suur luuletaja V. Majakovski järgmiselt:

«Kapitalism
oli nooremas eas
asjalik jõmpsikas
igast kandist:
töötada rühkis
esimeste seas,
ei kartnud,
et tööga
saab mustaks manisk.
Feodaalne trikoo
jäi kitsaks talle!
.
.
.
Oma kevadeks
revolutsioonide alles
puhkes
ja «Marseljeesigi»
laulis
.
.
.
Siis
lõtvusid musklid,
nürines vaim,
ta lihavuse kattis
kortsustik,
ja aastate kestes
sama kõhukaks sai
nagu ta pearaamat
kontoris.»²⁴

«Kapitalis» on näidatud, et kapitalism tekkis ja arenes töötajate mitmete põlvkondade luudel, et ta maksab inimkonnale terveid meresid pisaraid, higi ja verd, et «vastsündinud kapital ajab välja verd ja mustust igast oma poorist, pealaest jalatallani».²⁵ Kaasaegne kapital on leiutanud mitmeid uusi vahendeid ja viigilehti oma

²³ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 639.

²⁴ V. Majakovski, Poemid, Tallinn 1955, lk. 16, 17, 18.

²⁵ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 660.

kiskjaliku ning metsiku peremehetsemise varjamiseks. Selle ühiskondliku korra olemus nõuab inimkonnalt üha suuremaid ohvreid, nagu seda on imperialistlikud sõjad, majanduskriisid, proletariaadi ja kogu töötava rahva vaesumine.

«Kapitali» esimene köide algab kauba käsitlemisest. Miks? Sellepärast, et kaup on kõige lihtsam, põhilisem, kõige massilisem, miljardeid kordi esinev kodanliku ühiskonna suhe, mis väljendub kaupade tootmises ja vahetuses. Kaup on kodanliku ühiskonna lihtne «rakuke», milles esinevad algkujul kõik kodanliku majanduse iseärasused ja vastuolud.

Marxi eelkäijad poliitilise ökonomia alal — Smith ja Ricardo — uurisid ainult kauba väärtuse suurust, selle väärtuse kvantitatiivset külge. Juba varem ja eriti «Kapitali» esimeses köites uuris Marx väärtust peaasjalikult kvalitatiivsest küljest ning seoses sellega arendas igakülgset edasi väärtusteooriat. Esimesena püstitas ta küsimuse, mispärast ja millistes ühiskondlikes tingimustes esineb töö väärtuse kujul, ning vastas sellele küsimusele ammendavalt. Väärtusvormi uurimine võimaldas Marxil kindlaks teha, et kaup, kaubavorm on see algrakuke, mille analüüsist võib järeldada, et kodanlik tootmisviis on ajutine. Marxi väärtusteooria on järelikult proletariaadi revolutsiooniline teooria.

Erinevalt teosest «Poliitilise ökonomia kriitikast», analüüsib Marx «Kapitali» esimeses köites kaupa kui tarbimisväärtuse ja väärtuse ühtsust. Samuti analüüsib ta üksikasjalisemalt ja sügavamalt kaupades sisalduvat era- ning ühiskondlikku tööd. Teoses «Poliitilise ökonomia kriitikast» nimetab Marx nii vahetusväärtust kui ka väärtust enamasti vahetusväärtuseks. Ta uurib selles teoses vahetusväärtust sisuliselt kui abstraktse töö väljendust ning vormilt kui ühe kauba väärtuse väljendust teises kaubas. Ühe oskussõnaga väljendab Marx järelikult erinevaid mõisteid. «Kapitali» esimeses köites tehakse selget vahet vahetusväärtuse ja väärtuse vahel. Siin on palju täielikumalt ja igakülgset uuritud väärtust ja väärtusvorme. Ka töö kahesugust iseloomu on «Kapitalis» uuritud palju täielikumalt. Marx tõestab, et konkreetne töö loob kaupade tarbimisväärtuse ja abstraktne töö moodustab kaupade väärtuse. Tarbimisväärtuse suhtes on tähtis ainult kaubas sisalduva töö kvaliteet, väärtuse suuruse suhtes on aga tähtis ainult töö kvantiteet.

Esimesel juhul on tegemist sellega, kuidas töö toimub (tööoperatsioonid, tootmisvahendid) ja mida ta toodab (tööprodukt), teisel juhul sellega, kui palju tööd kulutatakse ning kaua ta kestab.

Mis on siis abstraktne ja konkreetne töö? Marx defineerib abstraktset ja konkreetset tööd järgmiselt: «Iga töö on ühelt poolt inimtööjõu kulutus füsioloogilises mõttes ja sellise ühesuguse inimtööna ehk abstraktse inimtööna moodustab ta kaupade väärtuse. Iga töö on teiselt poolt inimtööjõu kulutus erilises kindla otstarbega vormis, ja selle konkreetse kasuliku tööna loob ta tarbimisväärtusi.»²⁶ Abstraktne töö on järelikult kaubatootjate töö, mis esineb kui inimtööjõu kulutus üldse ja loob kauba väärtuse. Konkreetne töö on töö, mis kulutatakse kindla otstarbega, kasulikus vormis ja mis loob tarbimisväärtused.

Kaupades sisalduva töö kahesuguse iseloomu avastamisel on väga suur tähtsus. Marx märgib, et see punkt on aluseks, mille ümber keerleb kogu poliitilise ökonoomia mõistmine. Tänu sellele jõudis Marx järeldusele, et kaupade väärtus määratakse ühiskondlikult vajaliku tööajaga, et komplitseeritud töö on astendatud ehk korrutatud lihtne töö. Väga suur praktiline tähtsus on töötootlikkuse ja kaubaühiku väärtuse vahekorral, nimelt sellel, et kauba väärtuse suurus muutub võrdeliselt kaubas realiseerunud töö hulgaga ning pöördvõrdeliselt selle töö tootliku jõuga.

Marx tegi kindlaks, et väärtusseadus toimib kodanlikus ühiskonnas kui pime, stiihiline jõud just selle tõttu, et selles ühiskonnas esineb tootmisvahendite ja tööproduktide erakapitalistlik omandus, mis põhjustab üha teravemat konkurentsi ja tootmise anarhiat. Marx kirjutab, et «eratöö produktide juhuslikes, alatasa kõikuvais vahetussuhteis paneb end vägivaldselt maksma nende produktide tootmiseks ühiskondlikult vajalik tööaeg, mis avaldub reguleeriva looduseadusena, just nagu näiteks raskuseadus, kui maja kellegi pea kohal kokku variseb»²⁷.

Marx paljastas kaubafetiismi saladuse. Väärtus on kaubatootjatevaheline asjastatud tootmissuhe. Tootmissuhete asjastumine on kapitalistliku tootmisviisi puhul paratamatu. Mitte inimesed ei valitse siin oma ühiskondlike

²⁶ K. Marx, Kapital, I kd., kl. 48—49.

²⁷ Sealsamas, lk. 73.

suhete üle, vaid ühiskondlikud suhted valitsevad inimeste üle, sest mitte tootjad ei valitse siin oma tööproduktide üle, vaid tööproduktid valitsevad tootjate üle. Marx avastas inimestevahelised suhted seal, kus isegi niisugused kodanlikud majandusteadlased, nagu Smith ja Ricardo, nägid ainult asjadevahelisi suhteid. Kaubafetišism kaob alles sotsialistlikus korras, kus ühiskondlik tootmine allub inimeste teadlikule plaanipärasele kontrollile.

Kaubafetišismi olemus ja selle objektiivne vajadus on veelgi selgemini esitatud teises peatükis, kus uuritakse vahetusprotsessi vastuolusid. Vahetus on mitte ainult individuaalne akt, vaid kujutab endast üldist ühiskondlikku protsessi. Siin seletatakse, kuidas ilmneb vastuolu kauba tarbimisväärtuse ja väärtuse vahel vahetussuhtes ning kuidas toimub selle vastuolu edasine lahendamine, kauba kahestumine kaubaks ja rahaks.

Marx avastas esimesena raha tekkimise saladuse. Kaubatootmise ja vahetuse arenedes muutub raha üldiseks ekvivalendiks. Raha funktsioone uurides avastab Marx raharinglemise seaduse ja rahafetišismi.

Kritiseerides loovalt Smithi ja eriti Ricardo majandusõpetust, avastas Marx «Kapitali» esimeses köites lisaväärtuse seaduse täiuslikul kujul ning seoses sellega teostas poliitilises ökonomias revolutsioonilise pöörde. Lenin nimetas lisaväärtuse õpetust marksistliku poliitilise ökonomia nurgakiviks. Marxi lisaväärtuse õpetus valgustab eredalt töölisklassi ja kodanluse vahelisi tootmissuhteid ning paljastab töölisklassi ekspluateerimise olemuse kapitalistlikus ühiskonnas. Täiesti erinevalt Smithist ja Ricardost uurib Marx «Kapitali» esimeses köites lisaväärtuse tootmise protsessi sõltumatult neist vormidest, milles lisaväärtus ilmneb kodanlikus ühiskonnas.

Kirjas Engelsile 24. augustil 1867. aastal kirjutab Marx: «... Kõige parem minu raamatus on: 1) juba esimeses peatükis rõhutatud töö kahesugune iseloom...; 2) lisaväärtuse uurimine sõltumatult tema erilistest vormidest: kasumist, protsendist, maarendist jne.»²⁸

Eriti põhjalikult ja veenvalt tõestab Marx «Kapitali» esimeses köites, et tööline ei müü kapitalistile tööd, vaid

²⁸ K. Marx ja F. Engels, Kirjad «Kapitalist», lk. 158.

töøjõudu. Töøjõu kui kauba väärtuse määrab see tööaeg, mis on ühiskondlikult vajalik töøjõu tootmiseks ja taas-
tootmiseks. Kui kapitalist ostis temale vajaliku töøjõu, siis sammub ta «ees, töøjõu omanik järgneb talle tema töölisena; üks muheleb tähendusrikkalt ja on täis ärilusti, teine on pelglik ja tõrkuv nagu inimene, kes tõi turule omaenese naha ja kellel ei ole nüüd oodata muud kui selle parkimist»²⁹.

Tootmisvahendite omanik, kapitalist, ostab töøjõudu selleks, et seda tootmisprotsessis tööle rakendada. Töö ongi kapitalistliku korra tingimustes töøjõu tarbimine kapitalisti poolt. Tööprotsessis, milles kapitalist tarbib töøjõudu, töötab tööline kapitalisti kontrolli all ja tööprodukt ei ole töölise, vaid kapitalisti omand. Töøjõu kui kauba tarbimisväärtus seisab selles, et tal on eriline võime olla mitte ainult oma väärtuse allikaks, vaid sellest suurema väärtuse allikaks. Väärtus, mille tööline loob üle oma töøjõu väärtuse ja mis omastatakse kapitalistide poolt tasuta, on lisaväärtus. «Lisaväärtuseks nimetab Marx,» kirjutab Lenin, «käibesse lastava raha esialgse väärtuse juurdekasvu... Just see «kasv» muundab raha kapitaliks kui eriliseks, ajalooliselt kindlaksmääratud ühiskondlikuks tootmissuhteks.»³⁰ Kapitalist rikastub järelikult mitte väärtusseaduse rikkumise, vaid just selle seaduse toime tagajärjel. Niikaua kui «üks ühiskonna osa omab tootmisvahendite monopoli, peab tööline... lisandama enese alalhoiuks vajalikule tööajale ülemäärast tööaega, et toota elatusvahendeid tootmisvahendite omanikule»³¹. Nii toimub see kapitalistliku lihtsa taastootmise puhul. Kapitalistliku laiendatud taastootmise puhul toodab tööline peale selle veel lisaväärtust kapitali suurendamiseks, kapitali akumulereimiseks. Kapitalistlik tootmine on järelikult mitte ainult kaupade tootmine, vaid oma olemuselt ka lisaväärtuse tootmine. Selles seisabki kapitalistlik ekspluateerimine. Seepärast ongi tööline kapitalistliku korra tingimustes orjastatud.

Kapitalistide kasuahnusel ei ole mingit piiri. «Varemtehtud tasuta töö omandus esineb nüüd ainsa tingimusega, et pidevalt omastada elavat tasuta tööd järjest kasvavas ulatuses.»³² Libahundi ahnuses lisatöö järele õõnes-

²⁹ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 158.

³⁰ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 44.

³¹ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 206.

³² Sealsamas, lk. 506.

tab kapital kiskjalikult igasuguse rikkuse aluse: ühiskonna tööjõu ja maa. Seda näitab asjaolu, et kodanlikus Eestis oli lisaväärtuse norm 1923. aastal 143 protsenti, 1936. aastal aga ligi 200 protsenti. Lisaväärtuse norm moodustas Ameerika Ühendriikide tsensuslikus tööstuses (s. o. ettevõtetes, mille aastatoodangu väärtus moodustab üle 5000 dollari) 1939. aastal 200 protsenti, 1955. aastal aga 235 protsenti.

Ameerika Ühendriikide korporatsioonide kasumid moodustasid 1939. aastal 6,4 miljardit dollarit, 1957. aastal aga 43,4 miljardit dollarit (enne maksude mahaarvamist), s. o. kasvasid umbes 7-kordseks. Samal ajal vähenes dollari väärtus umbes poole võrra. Järelikult kasvas kasumite reaalne summa umbes 3,5-kordseks.

1915. aastal New Yorgis töötades kirjutas EKP juhtiv töötaja ja tuntud proletaarne luuletaja H. Pöögelmann kapitalist:

Küll orjaikkas ohkab kaua
töörahas raske sunni all,
ta vabadusel ammu haua
on kaevand röövik-kapital,
see uueaja orjastaja,
kel rahva verd ja higi vaja.

Ta rõhub vägivaldall maha
kõik rahva püüded paremad,
ta jälgil verelainte koha
ja sõjasõidud koledad;
sest rahva vennatappev viha
tal täidab ahnet saagiiha.³³

Marxi lisaväärtuse teooria rajaneb töö-väärtusteoorial. Seda taipasid marksismi vaenlased kohe pärast «Kapitali» ilmumist. Juba 1868. aastal kirjutas üks saksa vulgaarmajandusteaduse esindaja: «Väärtusteooria kummutamine on ainus ülesanne sellele, kes võitleb Marxi vastu, sest kui selle aksiomiga nõustuda, siis tuleb tunnistada peaaegu kõiki Marxi poolt raudse loogikaga tehtud järeldusi.»³⁴ Tuleb öelda, et klassivaist ei petnud seda marksismi «kummutajat». Kodanlus ja ta teadlased, astudes välja Marxi majandusõpetuse vastu, suunavad oma mürgised nooled eelkõige Marxi väärtusteooria vastu. Oma märklauaks võtavad nad Marxi väärtusteooria

³³ H. Pöögelmann, Luuletused, Tallinn 1957, lk. 145.

³⁴ K. Marx ja F. Engels, Teosed, XIII kd., I osa, lk. 269 (v. k.).

just sellepärast, et sellel teorial rajaneb Marxi lisaväärtuse õpetus, mis on ümberlökkamatu süüdistusakt kapitalismi vastu, on surmaotsus kapitalistlikule korrale.

Marx ja Engels paljastasid niinimetatud «vabaduse», «võrdsuse», «omandi» ja «utilitarismi» kodanlikus ühiskonnas. Näilik kodanlik «vabadus» on tegelikult suurim mittevabadus, kõige suurem tööliste orjastamine. «Võrdsus» on kapitalistlikus korras ainult illusioon, mis varjab ekspluateerijate ja ekspluateeritavate vahel esinevat üli-suurt ebavõrdsust. Kui Smith, Ricardo ning teised kodanlikud majandusteadlased pidasid majanduselus liikumapanevaks jõuks egoismi ja utilitarismi ning vaba konkurentsi, siis Marx tõestas, et egoism ja utilitarism (nüüd Ameerika Ühendriikides pragmatism) on omane ainult kodanlusele ja teistele ekspluateerijatele. Nende vahel esineva konkurentsi tõttu on «inimene inimesele hunt». Töölisklassi üldloosungiks on: «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!»; ühinege koos talurahvaga võitluseks rahu, demokraatia ja sotsialismi eest.

Selle kohta ütles XXI kongressil sm. N. S. Hruštšov: «Kunagi püstitasid kodanlikud revolutsioonid feodalismivastases võitluses ahvatlevad vabaduse, võrdsuse ja vendluse loosungid, kuid kodanlus püstitas nad eeskätt selleks, et eemale tõrjuda aristokraatlik ülemkiht ja rajada tee kapitalile. Sedamööda, kuidas kodanlus oma võimu kindlustas, heitis ta need loosungid üha rohkem kõrvale.

Tänapäeva imperialistid, kuigi nad endiselt spekullevad võrdsuse, vendluse ja vabaduse loosungitega, rakendavad üha sagedamini avalikku diktatuuri.»³⁵

Massilise tootmise vormis loob kapital endale adekvaatse tehnilise baasi, mis realselt allutab töö kapitalile, muutes ühtlasi tööliste masinaripatsiks. Kapitalistlik suurtootmine laostab väiketootjat — töötavaid talupoegi ja käsitöölisi, tehes neist proletaarlased. Farmerite arv vähenes Ameerika Ühendriikides 27 124 000 inimeselt 1947. aastal 20 396 000 inimeseni 1957. aastal. Nende osatähtsus kogu riigi rahvastikus vähenes 30%-lt 1920. aas-

³⁵ N. S. Hruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965. Ettekanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei erakorralisele XXI kongressile. Tallinn 1959, lk. 86.

tal 12%-ni 1957. aastal. Farmerite arv vähenes aastail 1947—1957 suuremal määral kui eelmise 19 aasta jooksul. Umbes samasugune olukord esineb ka teistes kapitalistlikes maades. Laostunud talupojad ja põllutöölised põgenevad maalt linna, kus nad on sunnitud töötama kas tööstuses ja transpordis väga madala palga eest või virelema töötutena.

Praegu on kõigis kapitalistlikes riikides tohutu tööpuudus. Nii näiteks on Ameerika Ühendriikides praegu ligi 5 000 000 täielikult töötut ja ligi 2 500 000 osaliselt töötut.

Marx näitas, et antagonistlikud vastuolud, mis on omased kapitalistlikule masinalisele suurtootmisele, ei teki masinatest enestest, vaid nende kapitalistlikust rakendamisest, s. o. kapitalistlikest tootmissuhetest. Masin kergendab ja säästab inimese tööd, kuid masina kapitalistlik rakendamine pikendab töölise tööpäeva, tõstab töö intensiivsust ja suurendab palgatöölise ekspluateerimist. Masin võimaldab töölisel toota rohkem rikkusi, kuid masina kapitalistlik rakendamine muudab töölise pauperiks. Marx ütleb, et kõik tootmise arendamise vahendid muutuvad kapitalistliku korra tingimustes töölise allutamise ja ekspluateerimise vahenditeks, teevad ta töö sisutuks, suurendades tema töövaeva; nad «allutavad teda tööprotsessi ajal kõige väiklasemale, kõige kiuslikumale despotismile, muudavad tööajaks kogu ta eluaja, heidavad tema naise ja lapsed kapitali džagger-naudivankri rataste alla.»³⁶ Need sügavad antagonistlikud vastuolud kaovad täielikult kapitalismi kukutamise ja sotsialistliku tootmisviisi loomisega. Sotsialistlik tootmisviis avab piiramatud võimalused tootlike jõudude arenemiseks. Seda tõendab Nõukogude Liidu ja samuti ka rahvademokraatia maade praktika.

Marx avastas, et palk on tööjõu väärtuse ja hinna muundunud vorm. Kapitalistid kasutavad palgavorme kui vahendit, et majanduslikult sundida töelist töötama kapitalisti kasuks. Palga põhivormid, mida Marx uuris, on võtmeks, et mõista kapitalistlikes maades esinevaid «moodsaid» palgavorme, mida kasutatakse töölisklassi ekspluateerimise suurendamiseks.

Marx tegi kindlaks, et kapitalistlikus tootmisprotsessis esineb uusi iseloomulikke jooni töölisklassi ja kapitalis-

³⁶ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 561.

tide klassi vahelistes tootmissuhetes. Mitte kapitalistid ei avansseeri töölistele palka, vaid töölistes avansseerivad kapitalistidele oma töö. Kui kapitalist maksab töölistele palga, ei tähenda see kapitalistile tegelikult mingeid kulusid, sest palga väärtuse saab ta tagasi koos lisaväärtusega, mille palgatööline oma tööga oli loonud. Kapitalist maksab töölistele palka pärast seda, kui töö on tehtud. «Kapitalisti omaenese fondist avansseeritud väärtuse iseloomu kaotab muutuvkapital igatahes ainult siis, kui me vaatleme kapitalistlikku tootmisprotsessi ta pideva uuenemise käigus.»³⁷

Kapitalistid arvavad, et neile kuuluv kapital, mille nad kunagi olid omastanud kas kapitali esialgse akumulatsiooni protsessis, isikliku tööga või siis võõra töö ekspluateerimise teel, jääb alati nende omandiks. Oletame, et kapitalist omastas «oma tööga» 100 000 dollarit ja et iga aasta saab ta sellelt kapitalilt 20 000 dollarit lisaväärtust, mille ta oma vajaduste rahuldamiseks täielikult ära tarvitab. Järelikult võlgneb ta 5 aasta kestel töölistele, keda ta ekspluateeris, 100 000 dollarit. Säilinud 100 000 dollarit ei ole seega tegelikult kapitalisti, vaid tööliste omand. Sellepärast on tööliklassil majanduslik, poliitiline ja moraalne õigus eksproprieerida (natsionaliseerida või konfiskeerida) igasugust kapitali, ka seda kapitali, mis kunagi oli saadud isikliku tööga. «Isegi siis, kui kapital oli tootmisprotsessi astudes kapitali kasutaja isikliku tööga teenitud omand, muutub ta siiski varem või hiljem ekvivalendita omastatud väärtuseks ehk võõra tasuta töö materialisatsiooniks, — kas rahavormis või teisiti.»³⁸

Kapitalistlikku laiendatud taastootmist analüüsides näitas Marx, kuidas toimub kapitali akumulatsioon, s. t. kuidas osa lisaväärtusest muundub kapitaliks. Avastanud kapitali tehnilise, väärtuselise ja orgaanilise struktuuri ning kapitali kontsentratsiooni ja tsentralisatsiooni seadused, tegi Marx kindlaks, et sedamööda, kuidas kapital kasvab, väheneb suhteliselt muutuvkapitali osa. Muutuvkapitaliks ei lähe enam $\frac{1}{2}$, vaid järkjärguliselt ainult $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$ jne. kogu väärtusest, samal ajal aga kasvab püsivkapitali osa $\frac{2}{3}$, $\frac{3}{4}$, $\frac{4}{5}$ jne. Seoses tehnika arenemisega väheneb järelikult nõudmine töö järele. Kuigi

³⁷ K. M a r x, Kapital, I kd., lk. 493—494.

³⁸ Sealsamas, lk. 494.

kapitali muutuv koostisosa absoluutselt kasvab, kasvab see järjest vähenevas proportsioonis püsivkapitali kasvuga võrreldes. Sellest tekib kapitalistliku korra tingimustes relatiivne ülerahvastus ehk kasvab tööstuslik reservarmee. Kapitalistlikule tootmisviisile on omane eriline rahvastusseadus, mis seisab selles, et «töölisrahvastik ise, tootes kapitali akumulatsiooni, toodab üha kasvavas ulatuses neid vahendeid, mis teevad teda enast relatiivselt üleliigseks.»³⁹ Eriti kiiresti kasvab tööpuudus kapitalistlikes maades käesoleval ajal.

Kapitali akumulatsiooni uurides avastas Marx kapitalistliku akumulatsiooni üldise seaduse, mis seisab selles, et ühel poolusel kasvavad rikkus, jõudeelu ja parasitism, kuna samal ajal teisel poolusel suurenevad absoluutne ja relatiivne vaesumine.⁴⁰

Selle seaduse toimet tajus kodanlikus Eestis Johannes Barbarus, kes väljendas seda 1923. aastal kirjutatud luuletuses «Elav monument»:

Näen tend rahulolus, näol kaks silma-nööpi
rasva uppund. Suu kui tahaks rööki:
«Olgu õnnistet kõikvõimas kapital,
suurim jumalus see — puhtaim ideaal!»

Mööda töölised tast sammuvad kui tondid,
rābalaisse mähit nālgind kondid,
kandes tiisikuse idu rōskemasse nurka,
keldriruumi pimedasse urka.⁴¹

Kapitalismi arenedes teravneb üha enam kapitalismi põhiline vastuolu — vastuolu tootmise ühiskondliku iseloomu ja omastamise erakapitalistliku vormi vahel. Selle lepitamatu vastuolu teravnemine põhjustab majanduskriise, põhjustab konflikti süvenemist kapitalismi tootlike jõudude ja iganenud kapitalistlike tootmissuhete vahel. See konflikt peegeldub paratamatult inimeste teadvuses ning eelkõige kapitalistlike maade tööliklassi teadvuses, kutsudes esile klassivõitluse teravnemise ja intensiivse võitluse sotsialismi eest. Kapitalistliku akumulatsiooni ajaloolist tendentsi uurides tõestas Marx, et kapitalismi hävitamine ja uue, sotsialistliku korra võit on paratamatu: «Kapitali monopol muutub ahelateks sellele tootmisviisile».

³⁹ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 548.

⁴⁰ Vt. «Poliitiline ökonomia. Opik», Tallinn 1959, lk. 107—111 ja 244—248.

⁴¹ Johannes Barbarus, Kogutud teosed, I kd., Tallinn 1948, lk. 88.

sile, mis kasvas üles koos temaga ja tema all. Tootmisvahendite tsentralisatsioon ja töö ühiskondlustamine jõuavad sellise punktini, kus nad muutuvad ühtesobimatuks nende kapitalistliku kehtaga. See purustatakse. Lööb kapitalistliku eraomandi tund. Eksproprieerijad eksproprieeritakse.»⁴²

— Eksproprieerijate eksproprieerimine ehk sotsialistlik revolutsioon on võimalik ja paratamatu järgmisel põhjusel: arendades välja tohutud tootlikud jõud ja ühiskonnastades tööd suurtootmises, loob kapitalism selleks materiaalsed eeldused ning ka rõhutud töölishulgad, revolutsioonilise proletariaadi, kes on kapitalismi hauakaevajaks. Revolutsiooniline proletariaat võtab liidus talurahvaga kogu ühiskonna rikkused ja tootlikud jõud enda kätte, et rakendada neid mitte ekspluateerivate klasside huvides, vaid kogu ühiskonna huvides.

Oma retsensioonis «Kapitali» esimese köite kohta kirjutab Engels, et kapitalistliku tootmisviisi ajalooline missioon on selles, et arendada ühiskonna tootlikud jõud selle tasemeni, mis avab võimaluse kindlustada kõigile ühiskonnaliikmetele inimväärse arenemise. Ükski endine ühiskonnavorm ei saanud luua selleks vajalikke tingimusi ja eeldusi. «Alles kapitalistlik tootmine loob rikkused ja tootlikud jõud, mis selleks on vajalikud, kuid ta loob ühtaegu ka rõhutud tööliste massi näol selle ühiskondliku klassi, kes on järjest enam sunnitud võtma need rikkused ja tootlikud jõud enese kätte, et rakendada neid mitte nii nagu praegu — ühe, monopolistide klassi huvides, vaid kogu ühiskonna huvides.»⁴³

«Kapitali» esimese köite ilmumisega lõpeb oluline etapp Marxi majandusõpetuse arenemise ajaloos.

1872. aastal ilmus Peterburis «Kapitali» I köite venekeelne tõlge. «Kapital» on tõlgitud kümnetesse võõrkeeltesse. Nõukogude Liidus on «Kapital» ilmunud rohkem kui kümnes keeles. Enne aga, kui asume «Kapitali» teise köite käsitlemisele, peatume lühidalt «Kapitali» esimese köite tõlkimisel eesti keelde.

Marksismi ideed hakkasid levima Eestis möödunud sajandi viimastel aastakümnetel. Marxi ja Engelsi teosed said teatavaks eelkõige vene revolutsionääride ja eesrind-

⁴² K. Marx, Kapital, I kd., lk. 661—662.

⁴³ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 369.

like tööliste ning ka saksa tööliste — sotsiaaldemokraatide kaudu, kes olid Saksamaalt Eestisse tööle siirdunud. Kirjanik J. Järve poolt toimetatud ajalehes «Virulane», mis ilmus aastail 1882—1888, avaldati mõned märkmed, mis tutvustasid lugejaid marksismiga ja ta mõjuga Lääne-Euroopas. Möödunud sajandi 80-ndatel aastatel levisid Eestis «Töö Vabastuse» rühma väljaanded.

Marksistlike ideede levitamises etendasid Eestis teatud osa Tartu ülikoolis õppivad revolutsioonilised vene üliõpilased, kes asutasid 1893. aastal üliõpilaste marksistliku ringi. 1894. aastal juhatas seda ringi V. Santzer (Marat). Ring pidas sidet ka eesti ja läti revolutsiooniliste üliõpilastega. 90-ndate aastate algul õpiti marksismi ka läti üliõpilaste teaduslikus ja kirjanduslikus ringis «Pipkalonija», mis organiseeriti Tartus 1888. aastal. Hiljem võttis selle ringi tööst osa ka palju eesti üliõpilasi ja teisi eestlasi. Selle ringi tegevusest võttis 1895. aastal osa ka kirjanik Eduard Vilde. Marksismi õppimine avaldas suurt mõju Vilde maailmavaate kujunemisele ja kirjanduslikule loomingle. Aastail 1900—1901 õppis Tartu ülikooli arstiteaduskonnas V. I. Lenini vend Dimitri Iljitš Uljanov, kes oli VSDTP «Iskra» organisatsiooni liige.⁴⁴

Möödunud sajandi 80-ndatel ja 90-ndate aastate algul tekkisid tööliste marksistlikud ringid Tallinnas. Marksismi ideed levisid järk-järgult Eesti tööstuskeskustes ja ka maal.

Marksismi-leninismi levitamises ja propageerimises, selle suure õpetuse rakendamises tegelikku ellu etendas suurt osa Eestimaa Kommunistlik Partei eesotsas V. Kingissepa, J. Anveldi, H. Pöögelmanni ja teistega.

Millal Marxi «Kapital» Eestisse jõudis, selle kohta puuduvad andmed. Kõige raskematel reaktsiooniaastatel tekkis tuntud kirjanikul ja kirjastajal J. Lilienbachil tolle aja kohta julge mõte — anda Marxi «Kapital» välja eesti keeles. Esimesed sammud selleks astutigi. 1910. aastal hakkas vihikute kaupa ilmuma Marxi «Kapitali» I köite eestikeelne tõlge. Tõlkimine toimus esimese prantsuskeelse väljaande järgi. Ilmus vaid kaks vihikut. Varsti algas Esimene maailmasõda, mis ei võimaldanud seda tööd jätkata. Kapitali eestikeelse tõlke esimene vihik ilmus 1910. aastal ja teine 1914. aastal Tallinnas J. Lilien-

⁴⁴ Vt. D. Rudnev, «Dimitri Iljitš Uljanov Tartus», «Eesti Kommunist» nr. 4, 1958.

bach'i kirjastusel. Kummaski vihikus on 80 lehekülge. Prantsuskeelse «Kapitali» I köite järgi tõlgituna ilmus seega eesti keeles kaheksa peatükki ja üheksanda peatüki esimene paragrahv (saksakeelse 6. trüki järgi kuus peatükki ja seitsmenda peatüki esimene paragrahv).

H. Pöögelmanni brošüüris «Marx ja marksism Eestis», mis ilmus 1933. aastal, on öeldud, et Marhljevski-nimelise Kommunistliku Ülikooli eesti sektor kavatses sel ajal Marxi «Kapitali» tõlkimisega uuesti algust teha. Kui kaugele see töö aga edenes, selle kohta puuduvad andmed.

Pärast 1934. aasta EKP konverentsi moodustas Eesti-maa Kommunistlik Partei ühisrinde Marksistliku Tööraha Ühenduse (MTÜ) rühmaga. Kokkulepe ühisrinde loomise kohta saavutati 1935. aasta juulis.

Ühisrinde muude suuremate ürituste hulgas olid Marxi «Kapitali» esimese köite ning Marxi ja Engelsi valitud teoste (kolmes köites) avaldamine. «Kapitali» tõlkimine ja vihikutena ilmumine algas just ajal, kui ühisrinne oli põhimõtteliselt valminud, kuid alles vormistamata. «Kapitali» tõlkimise ja ilmumise ajal pidasid tõlkija N. Andresen ja toimetajad kontakti EKP Keskkomitee esindajaga.

Marxi ja Engelsi teoseid kirjastas eesti keeles aastail 1935—1939 kirjastusühing «Sõprus», kes andis tol ajal välja ajakirju «Rünnak» ja «Sotsialistlik Võitlus». See ühing asutati 1933. aastal. Tema esimeseks väljaandeks oli fašismivastane brošüür «Vastutusrikkal ajal». Kirjastusühingu «Sõprus» esimeheks oli Aleksander Pirson, juhatusel liikmeteks Erich Tuiman, Johannes Veebermann ja teised.

«Kapitali» esimese köite eestikeelse väljaande algatajaks oli nimetatud kirjastusühingu «Sõprus» juhatus, kes koostas erilise lendlehe, mis ilmus Tallinnas 1935. aasta jaanuaris. Lendlehe eesmärgiks oli selgitada, milline suur tähtsus on «Kapitali» esimese köite ilmumisel eesti keeles, ja mobiliseerida sellele raamatule tellijaid, et kogunenud summa arvel «Kapitali» esimene köide vihikutena ära trükkida ja tellijatele kätte saata. Selles lendlehes on öeldud:

«Veebruarikuus hakkab kirjastusühing «Sõpruse» kirjastusel ilmuma vihikutena ühiskonna- ja majandusteaduslik suurteos Karl Marxi «Kapital». See teaduslik suurteos on senini ilmunud kõigis maailma keeltes. Eestikeelset väljaannet ei ole veel olemas, kuigi selle järele juba ammu tunduv vajadus on. Aastakümneid tagasi alus-

tati «Kapitali» eesti tõlke kirjastamisega, kuid see osutus meie oludes tol ajal raskeks, ja väljaandjail tuli loobuda. K. Marxi «Kapitali» tunneb nime järele iga inimene, kuid näinud ja lugenud võõrkeeltes on teda vähesed.

«Kapital» on marksismi majandusliku kui ka ajaloolis-filosoofilise õpetuse suur kokkuvõte, klassikalise sotsialismi hiigelteos. Sellisena ta on iga marksistliku sotsialisti teadmiste ja maailmavaate alus. Kuid teiselt poolt on see ka ühiskonnateaduse ja majandusteaduse tipp-saavutus, millele on pööranud väga suurt tähelepanu ka marksismi vastased, erapooletud vaatlejad ja teadlased. «Kapital» on saanud igal kultuurimaal rahvaraamatuks, ja Euroopa maadest meie teada ainult natsionaalsotsialistlik Saksamaa ei luba selle suurteose tarvitamist õppe-asutustes ega müüki raamatukauplustes.

Kui 1872. aastal Vene tsaaririigis ilmus «Kapitali» vene tõlge, esimene tõlge üldse, siis oli tsensoril arutamist, kas seda sotsialistlikku ja «ilmselt revolutsioonilist» teost lubada või ei. Ta lahendas aga küsimuse lihtsalt: see raamat olevat nii raske, et see ei või tungida tööliste sekka. Eesti töölistkonna praegust arengut ei saa võrrelda kaugeltki tolle ajaga, millest on üle 60 aasta tagasi. «Kapital» peaks pääsema praegu töölistkodudesse ja olema seal samuti mõistetav kui teistelgi maadel. «Kapitali» eesti väljaande järele tunneb vajadust suur osa intelligentsi, kellele kas võõrkeeled või ka «Kapitali» võõrkeelsed väljaanded ei ole küllalt kättesaadavad, ka hinnalt.

Tõlge tehakse muutusteta «Kapitali» viimastest väljaandest ja antakse kaasa kõik seletused, mis on ilmunud teisteski keeltes. Mingit eessõna ega järelsõna kirjastuse ega tõlkijate poolt ei tule, et mitte lugejaile pääle suruda oma arusaamisi.

Tõlkimiseks on rakendanud kirjastus suurema kollektiivi asjatundjaid mitmesugustelt aladelt, millega on seotud «Kapital».

Selle suurteose ostmine käiks praegustes majanduslikes oludes üle jõu suuremale osale neist, kes tunnevad tõsist huvi teose vastu. Sellepärast avaldame «Kapitali» vihkudes, kusjuures kogu teos ilmub 24 vihkus, 2—3 vihku kuus, iga vihk 32 lehekülge ja maksab 50 senti. Tellijal tuleb maksta ainult 1 kroon kuus, mille eest koguneb aasta lõpuks 7—800 leheküljeline teaduste raamat,

mis jääb alale kümneteks aastateks, sest see suurteos meie keeles uuesti niipea ei ilmu. Köidetult tuleb raamatu hind kuni 15 krooni. Vihud üksikmüügile ei tule... Vihkudena tellides tuleb «Kapital» märksa odavam kui köidetult, ja ka võõrkeelsed väljaanded...

K. Marxi «Kapital» väärrib mitmekordselt seda, et ta ka kord ilmub meie keeles. Olgu iga tellimine selleks aluseks, mis aitab täita selle ajaloolise ülesande.

Palume Teid lahkesti austada oma lugupeetud tellimisega.

Sõbralikult tervitades
Kirjastusühing
«Sõprus».

«Kapitali» tõlkimine toimus järgmise väljaande järgi: Karl Marx, «Das Kapital», Erster Band, Verlagegenossenschaft Ausländischer Arbeiter in der UdSSR, Moskau, 1932 — Besorgt vom Marx-Engels-Lenin Institut, Moskau. Kuid joonealustes märkustes ei ole sellest väljaandest kinni peetud, samuti ka registris. Avaldamata jäi ka V. Adoratski eessõna. Kuna kogu see töö toimus kodanliku diktatuuri tingimustes, siis oli karta, et võimud võivad raamatu ära keelata, kui sellel on Moskva väljaande vormilised tunnused.

Tõlkimis- ja toimetamisprotsessis kasutati võrdlemiseks ja adekvaatsete eestikeelsete vastete leidmiseks «Kapitali» prantsuskeelse tõlke esimest trükki ja 20-ndatel aastatel väljaantud venekeelset tõlget.

Marxi «Kapital» ilmus 1936. aastal 2000 eksemplaris. Iga kuu ilmus kaks vihikut.

Tegelikult trükiti seda raamatut rohkem kui tellimisi oli. Neid eksemplare, mis olid trükitud rohkem kui vihkutele tellimisi oli, suunati köidetult raamatukaupluste võrku müügile. Tellijate arv ei ole teada. Igatahes ei olnud «Kapitali» I köite väljaandmiseks mingisuguseid muid summasid kasutada; tellijad ise tasusid kulud. Kõige suuremad neist olid trükitöö kulud.

Huvitav on märkida, et eesti kodanlus kasutas «Kapitali» esimese köite eestikeelse väljaande ilmumisel sama taktikat, mida kogu maailma kodanlus rakendas selle raamatu suhtes veel Marxi eluajal, nimelt selle surnuksvaikimist. «Kapitali» ilmumise puhul olid kõik kodanluse ja väikekodanluse ajakirjad kodanlikus Eestis nagu

vett suhu võtnud — sellest ei kirjutatud kusagil, välja arvatud bibliograafilised märkused üldbibliograafias. Kodanluse diktatuuri tõttu ei olnud tol ajal Eestis legaalselt töölisajakirjandust.

1953. aastal ilmus «Kapitali» I köite uus tõlge, mis tehti Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudis. Selle raamatu tiraaž oli 25 000 eksemplari.

2. «Kapitali» teisest köitest

Pärast «Kapitali» I köite ilmumist jätkas Marx tööd II köite kallal, mille sisu oli 1863. ja 1865. aasta käsikirjades palju vähem välja töötatud kui III köites. See oli tingitud sellest, et lisaväärtust uurides uuris Marx ühtaegu ka selle erilisi muundunud vorme. Uurimise järjekorras eelnes niisiis III köide II köitele. «Kapitali» trükkimiseks ettevalmistamisel pidi kapitali ringlemise protsessi käsitus eelnema kogu kapitalistliku tootmisprotsessi uurimisele.

«Kapitali» II köite käsikirja valmistamine viibis. Töö katkes ka selle tõttu, et Marx hakkas valmistama I köite teist trükki. Kuigi kodanlikud majandusteadlased ja ajakirjandus võtsid «Kapitali» I köite vastu «vaikimise salanõuga», siiski levis see raamat kiiresti ning tekkis vajadus teise trüki järele. Teise trüki teksti ette valmistades tegi Marx rea muudatusi ning parandusi raamatu struktuuris ja sisus. Marx kasutas ära Engelsi nõuanded, mida ta esitas esimese trüki korrektuuri lugedes. Väärusvormide arenemist (mis esimeses trükis käsitleti lisas) käsitles Marx pärast ümbertöötamist I peatükis, samuti muutis ta mitmed formuleeringud ning täiendas märksa teksti ja viiteid.

Samal ajal, kui Marx kirjutas II köidet, juhatas ta 1873. aastal I köite tõlkimist prantsuse keelde. Marx ise rääkis, et tal tuli teha vaevarikast tööd, sest oleks olnud palju kergem, kui ta oleks selle ise tõlkinud. Asi seisis selles, et see ei olnud tavaline tõlge, suurem osa I köite tekstist on prantsuse keeles sõnastatud ja formuleeritud hoopis teisiti, eriti on see kehtiv I peatüki suhtes. Tunduvalt on ümber töötatud seitsmes osa «Kapitali akumulatsiooni

protsess». Prantsuskeelses tõlkes püüti teha «Kapitali» I köite sisu arusaadavamaks. Saavutati see ainult tänu sellele, et Marx ise seda rasket tööd juhtis. Marx märgib, et prantsuskeelne tõlge on omaette teaduslik töö, mis on võrdne saksakeelse originaaliga.

Marx suri 14. märtsil 1883. aastal.

Pärast Marxi surma jäid järele tohutud avaldamata käsikirjad, mis oma mahult mitmekordselt ületasid tema elu ajal avaldatud teosed. «Kapitali» I köite ilmumine tähistas uut epohhi poliitilise ökonoomia ja sotsialismi õpetuse arenemise ajaloos. Selles raamatus ei olnud Marxi majandusõpetus veel kaugeltki ammendatud.

Nende käsikirjade avaldamisele asus Engels. Käsikirjade variante oli mitu. Käsikirjad olid trükiks ette valmistamata; kirjutatud olid nad väga raskesti loetava käekirjaga. Engelsil tuli väga palju töötada, et avaldada neis käsikirjades sisalduvad geniaalsed avastused kogu oma täiuslikkuses ja hiilguses.

Kõigepealt nägi Engels palju vaeva, et muuta Marxi käsikirjad hästi loetavaks. Peale selle esines käsikirjades ka mõningaid lünki. Engelsil tuli käsikirja kohati loominguiliselt tõlgendada. Sellele esialgsele tööle aga järgnes peamine töö — käsikirjade toimetamine.

Teise köite käsikirju oli üldse kümme, neist kaks üldist (mis olid jäänud «Poliitilise ökonoomia kriitikast» 1863. ja 1865. aasta käsikirjast) ning kaheksa niisugust käsikirja, mis olid spetsiaalselt kirjutatud «Kapitali» teise köite osade variantidena. Neist kahekest käsikirjast sai Engels kasutada ainult kuut käsikirja. Need kuus käsikirja olid kirjutatud rööbiti, eri aegadel ning kordasid sageli üksteist. Neist käsikirjadest koostas Engels «Kapitali» teise köite teksti. Selleks tuli põhjalikult tutvuda kõigi nende käsikirjadega ja luua neist terviklik, oma sisemise kindla loogikaga teos. Selle raske töö tulemusena õnnestus Engelsil koostada kuuest erinevast käsikirjast «Kapitali» teine raamat ja sealjuures nii, et see oleks «ühelt poolt sidus ja võimalikult lõpule viidud, teiselt poolt aga kujutaks endast ainuüksi autori, mitte toimetaja teost»⁴⁵.

See, et Marx ei jõudnud nimetatud köidet nii pika aja

⁴⁵ K. Marx, Kapital, II kd., lk. 1.

jooksul avaldamiseks ette valmistada, tuli sellest, et muude pakiliste tööde kõrval ja haiguse tõttu ei olnud tal võimalik seda redigeerida nii, et ta ise oleks sellega rahule jäänud. Peamine põhjus seisis aga määratu suures nõudlikkuses enese vastu, võrratus kohusetundes, ranges enesekriitikas. Marx püüdis «oma suuri majanduslikke avastusi», kirjutab Engels, «äärmise täiuslikkuseni välja töötada, enne kui ta need avaldas; see enesekriitika jättis talle vaid harva võimaluse kohandada aine sisulist ja vormilist käsitlust oma silmaringiga, mis uute uurimuste tagajärjel pidevalt laienes»⁴⁶.

«Kapitali» esimese köite uurimuse keskseks probleemiks on lisaväärtuse tootmine, kapitalistliku ekspluateerimise paljastamine. Ainult vaba kaubaringluse puhul, kui tööjõud ringleb kui kaup, muutub lisatöö omastamine lisaväärtuse omastamiseks ning lisaväärtus esineb siis kasumi kujul. Ekspluateerimise tulemus, kulutatud tööjõu ja tootmisvahendite väärtus esineb kaubana, mis tuleb rahaks muuta. Kapitalistile on vaja, et palgatööliste poolt toodetud kaubad muutuksid sularahaks, et ta saaks mitte ainult luksuslikult elada, vaid ka pidevalt oma kapitali suurendada. Selleks on vaja kaupkapital muuta rahakapitaliks, on vaja realiseerida kaubas sisalduv väärtus ja lisaväärtus. Vabrikuladudest, põllumajanduslikest panipaikadest suunab kapitalist kaubad turule, sinna siirdub ta ka ise.

Niisiis muundub lisaväärtus kasumiks kapitali ringlemise protsessis. Sellepärast on vaja tundma õppida seda kapitali omapärast liikumist, kapitali ringlemise protsessi, mida Marx «Kapitali» II köites uuribki. Siin käsitletakse kapitali metamorfoose ja nende ringkäiku, kapitali käivet ning ühiskondliku kogukapitali taastootmist ja ringlemist. Sellest ongi tingitud asjaolu, et «Kapitali» II köite uurimused on võrdlemisi abstraktsed. Kuid selle köite sisu omandamine võimaldab sügavamalt mõista «Kapitali» I köite probleeme ning alustada III köite tundmaõppimist.

Marx ei jõudnud «Kapitali» II köidet stiililiselt redigeerida. Sellepärast ei ole selle teose esitusviis ja sõnastus nii hiilgav kui esimese köite oma. II köite trükiks ettevalmistamisel töötas Engels palju selleks,

⁴⁶ K. Marx, Kapital, II kd., lk. 2.

et see oleks võimalikult viimistletud ja lõpuleviidud teos. Selle kohta kirjutab Engels: «Ma piirdusin käsi-kirjade võimalikult sõnasõnalise edasiandmisega, muutes stiiliselt ainult seda, mida oleks muutnud ka Marx ise, ja vahele kirjutades ainult mõned selgitavad laused ja üleminekud seal, kus see oli tingimata tarvilik ja kus pealegi mõte ei äratanud mingeid kahtlusi.»⁴⁷

Kapitali tootmise protsess eeldab kapitali vormi muutust, tema muundumist rahakapitalist tootlikuks kapitaliks, tootlikust kapitalist kaupkapitaliks ja kaupkapitalist rahakapitaliks. «Kapitali» II köites ei uurita aga lihtsas kaubatootmises esinevat ringlemist, vaid kapitali ringlemise protsessi. «Kapital kui isekasvav väärtus hõlmab mitte ainult klassisuhteid, mitte ainult teatavat ühiskonna iseloomu, mis rajaneb sellel, et töö on palgatöö. Kapital on liikumine, ringkäiguprotsess, mis läbib mitmesuguseid staadiume ja sisaldab omakorda kolm erinevat ringkäiguprotsessi vormi. Seepärast saab kapitali mõista ainult kui liikumist, mitte aga kui liikumatut asja.»⁴⁸

«Kapitali» I köites käsitletakse kapitali kui kodanluse ja proletariaadi klassisuhete ning kodanliku ühiskonna iseloomu väljendust. «Kapitali» II köites uuritakse kapitali kui liikumist, kui ringkäiguprotsessi. Kapitali ringlemine on kapitalistliku ühiskondlik-majandusliku formsiooni klassisuhete asjastatud väljendus, mitte aga materiaalne ja tehniline protsess, nagu väidavad kodanlikud majandusteadlased, kes samastavad kapitali tootmisvahenditega ning kapitali ringlemise tootmisvahendite ringlemisega. Kapitali ringlemine on kapitali vormi muutus. Raha, selle eest ostetud tootmisvahendid ja tööjõud ning siis töö poolt toodetud kaubad, nende müümine raha eest on ainult kapitali mitmesugused asjalised väljendusvormid.

Kapitali tootmise protsess ja kapitali ringlemise protsess moodustavad ühtsuse, mitte aga identsuse. Kui ei oleks kapitali tootmist, siis ei oleks ka kapitali vormi muutust, ei oleks kapitali ringlemist. «Kapitali» II köites uuritakse kapitalistliku tootmisviisi ringlemisalast külge, s. o. käsitletakse ühiskonna klassisuhteid liikumises,

⁴⁷ K. Marx, Kapital, II kd., lk. 1.

⁴⁸ Sealsamas, lk. 88.

mis toimub ringkäigu vormis. Eeldatakse, et kaubad müüakse nende väärtuse järgi, et kogu ringkäigu kestel kaupade väärtus ei muutu. Sellega eeldatakse järelikult, et iga tööstuskapitalist saab täielikult selle lisaväärtuse, mida palgatöölised tema ettevõttes tootsid.

Individaalkapitale ning ühiskondlikku kogukapitali käsitletakse «Kapitali» II köites kõige üldisemal kujul, s. o. ühtse tööstuskapitalina. Sellepärast esinebki siin kogu kapitalistide klass tööstuskapitalistidena, kes omastavad kogu ühiskondliku lisaväärtuse. Selle tõttu, et siin uuritakse kapitali ringkäiguprotsessi, esineb kapital kui tootmis- ja ringluskapital.

«Kapitali» II köide koosneb kolmest osast ja kahekümne ühest peatükist. Need osad on: 1) «Kapitali metamorfoosid ja nende ringkäik», 2) «Kapitali käive» ja 3) «Ühiskondliku kogukapitali taastootmine ja ringlemine».

Kapitali metamorfoosid ja nende ringkäigud esinevad konkreetsetes tegelikkuses individuaalkapitali liikumisena. Esimese osa uurimisobjektiks ongi individuaalkapitali liikumine. Oma liikumises kehasub kapital rahas, tootmises ja kaubas. Vastavalt sellele esineb kapital rahakapitalina, tootliku kapitalina ja kaupkapitalina. Oma ringlemise protsessis heidab kapital kõrvale ühe vormi ja võtab samal ajal teise vormi. «Kapital, mis oma täieliku ringkäigu kestel neid vorme omandab ja neid uuesti kõrvale heidab, täites igas vormis sellele vastava funktsiooni, on *tööstuskapital*; sõna «tööstus» kasutatakse siin ses mõttes, et see hõlmab iga kapitalistlikult majandatavat tootmis-haru.»⁴⁹

Kui kapital peatub kapitalismi vastuolude tõttu mingis vormis kauem kui vaja, siis langeb ta kui kapital rivist välja, muutub ainult potentsiaalseks kapitaliks, nagu see esineb majanduskriiside puhul.

Kapitali vormid mitte ainult et järgnevad üksteisele, vaid asetsevad üksteise kõrval. Näiteks igas kapitalistlikus ettevõttes on kapital üheaegselt rahavormis kassas, tootliku kapitalina tootmisvahendites ja kaupkapitalina laos. Igas loetletud vormis on kapital liikumises, ta alustab ja teeb läbi oma ringkäigu. Niiviisi

⁴⁹ K. Marx, Kapital, II kd., lk. 43.

esineb kapital ühel ja samal ajal oma ringkäigu mitmes faasis.

Kapitali ringkäik on vastandite ühtsus, s. o. tootmise ja ringluse ühtsus. Selles ühtsuses on tootmine primaarne. Marksistliku majandusõpetuse selle põhiteesi vastu astusid välja Ed. Bernstein, K. Kautsky, R. Hilferding, K. Renner ja teised revisionistid. Nad lahutasid täielikult ringluse tootmisest. Peaosa nende arvamuse järgi etendavat kapitalistlikus majanduses ringlemine. Tootmine olevat puhttehniline operatsioonide (tooraine hankimine ja selle ümbertöötamine) summa. Sellist tegelikkuse moonutamist oli vaja selleks, et «tõestada», nagu ei oleks kapitalistlikus tootmises ekspluateerimist ega antagonistlikke klassivastuolusid. Sellest lähtudes konstrueerisid revisionistid niinimetatud «sotsialiseerimise teooria», mille kohaselt tulevat «sotsialiseerida» ringlus, kapitalistlik tootmine tulevat aga jätta puutumata. Selle tagajärjel tekkivat mingisugune «sotsialism». «Sotsialiseerimise teooria» reaktsioonilise olemuse paljastas täielikult V. I. Lenin oma teostes «Veel üks sotsialismi hävitamine»⁵⁰ ja «Kooperatiivide küsimus rahvusvahelisel sotsialistide kongressil Kopenhaagenis»⁵¹.

Suur tähtsus on ringluskulude probleemi uurimisel. Ringluskulud on elava ja asjastatud töö kulutused, mille on esile kutsunud kapitali viibimine ringlussfääris. Marx jaotab nad puhasteks ringluskuludeks ja täiendavateks kuludeks. Puhtad ringluskulud (kaubanduses töötavate teenistujate palgad, reklaam, kaubanduslik raamatupidamine, raharingluse kulud, kirjavahetus, kaubanduskontorite ülalpidamine ning spekulatsioonikulud jne.) tekivad ainuüksi väärtuse ringlemisest ja on ebatootlikud kulud, mis kaetakse lisaväärtuse arvel. Puhtad ringluskulud ei lisa kaubale mingit väärtust. Täiendavad kulud (hoiukulud, transpordikulud) on tingitud sellest, et kaupade tarbimisväärtus tuleb säilitada ja kaubad tarbimispaika kohale toimetada, tuleb teostada puhttehnilisi operatsioone, mis on seotud tootmise jätkumisega ringlussfääris (kaupade viimistlemine, sorteerimine, pakkimine, ümberpaigutamine jne.). Oma iseloomult on täiendavad

⁵⁰ V. I. Lenin, Teosed, 20. kd. lk. 165—185.

⁵¹ V. I. Lenin, Teosed, 16. kd. lk. 252—260.

kulud tootlikud kulud. Kui aga kaupade tagavarade säilitamine ja teised täiendavad kulud on tingitud spekulatsioonist või majanduskriisist, mis raskendab või teeb kaupade turustamise võimatuks, siis on kõik need kulud puhtad ringluskulud.

Seoses kapitalismi üldkriisi teravnemisega on sõja-järgsel perioodil puhtad ringluskulud kapitalistlikes maades tohutult kasvanud. Nii moodustasid Ameerika Ühendriikides ainult reklaamikulud 1940. aastal 2,1 miljardit dollarit ja 1956. aastal jaekaubandusalased puhtad ringluskulud 27% üldisest jaekaubanduskäibest. Puhaste ringluskulude tohtu kasv peegeldab pillamise kasvu kapitalistlikus majanduses.

Individaalkapitali üksikud osad ei tee oma käibeid läbi üheaegselt, vaid erineva kiirusega. Marx defineerib kapitali käivet järgmiselt: «Kapitali ringkäiku, kui teda ei võeta üksiku aktina, vaid perioodilise protsessina, nimetatakse kapitali käibeks. Selle käibe kestuse määrab ära kapitali tootmise ja kapitali ringlemise aja summa.»⁵² «Kapitali» II köite teises osas uurib Marx kapitali liikumist kui perioodiliselt korduvat protsessi, mis toimub üksteisele järgnevate käivetena. Käibe seisukohalt vaadates jaguneb kapital kaheks erinevaks osaks — põhikapitaliks ja käibekapitaliks. Kapitali käibeprobleemi käsitlemises on üks aktuaalseid küsimusi kapitali liikumise, ta käibe kiiruse küsimus. Üsikuks käibeks avansseeritava kapitali suurus sõltub tunduvalt sellest, kas kapitali käive toimub kiiremini või aeglasemalt.

Kapitali käibe analüüsi puhul on oluline kapitali liikumise pidevuse probleem. Kapitali käibe aeg koosneb kapitali tootmise ja ringlemise aja summast. Kuna ringlusfaas katkestab tootmisfaasi, siis selle vältimiseks toimuvad kapitali käibed mitte ainult üksteise järel, vaid ka ristuvad üksteisega, s. o. enne ühe käibe lõppu algab juba teine käive. Selleks peab olema tagavaraks teine kapital, mis seni ei funktsioneerinud. Sellest tekib funktsioneeriva ja mittefunktsioneeriva kapitali suhte probleem.

Kapitalistlikus tootmises raisatakse väga palju nii põhi- kui ka käibekapitali. «... Põhjus on selles,» kirju-

⁵² K. M a r x, Kapital, II kd., lk. 128.

tab Marx, «et miski ei toimu siin ühiskondliku plaani järgi, vaid kõik sõltub lõpmata erinevaist asjaoludest, vahenditest jne., mida üksik kapitalist arvestab. See põhjustab suurt tootlike jõudude raiskamist».⁵³

Suur tähtsus on avansseeritud kapitali kogukäibel ja selle arvestamisel. Seda küsimust analüüsides tuli Marx järeldusele, et avansseeritud kapitali kogukäive on tema mitmesuguste koostisosade keskmine käive. Käibetsükleid uurides tegi Marx väga tähtsa järelduse, et põhikapitali uuendamine on kapitalistliku tootmise tsüklilise arenemise materiaalne alus. Ettekandes NLKP XX kongressil märkis sm. N. S. Hruštšov, et üheks teguriks, mis põhjustab tootmise ajutist kasvu mõnes kapitalistlikus riigis pärast Teist maailmasõda, oli just põhikapitali uuendamine.

Kritiseerides oma eelkäijate F. Quesnay, A. Smithi ja D. Ricardo teooriaid põhi- ja käibekapitali kohta, relvastab Marx meid võitluseks kodanliku korra kaasaegsete apologetide vastu. Smith ei näinud põhimõttelist erinevust tootmise ja ringluse vahel. Ta oli arvamusel, et tootmises etendab peaosas põhikapital, ringluses aga käibekapital. Smith pidas seda ekslikult käibekapitaliks, mis tegelikult on ringluskapital. Smithi teooria segasuse haripunktiks on see, et ta väidab ekslikult, nagu oleks raha käibekapital. See kõik võimaldas varjata kapitalistlikku ekspluateerimist, lisaväärtuse loomist. «Sellepärast on arusaadav,» ütleb Marx, «miks kodanlik poliitiline ökonomia jättis instinktiivselt alles «püsivkapitali ja muutuvkapitali» kategooriate smitliku segiajamise «põhikapitali ja käibekapitali» kategooriatega ja andis selle vassimise kriitikata põlvest põlve edasi terve sajandi jooksul.»⁵⁴ See segiajamine kestab ka praegu.

Ricardo võttis Smithilt ebakriitiliselt üle tema teooria põhikapitalist ja käibekapitalist. Ta viis sellesse teooriasse mõned muudatused, mis põhikapitali ja käibekapitali ning püsivkapitali ja muutuvkapitali mõisted veelgi rohkem segi ajasid. Käibekapitaliks nimetas Ricardo seda kapitali osa, mis kulutatakse töö ülalpidamiseks, põhikapitaliks aga seda kapitali osa, mis on «pikaajaline» ja kulub aeglaselt. Torkab silma, et Ricardol puudub see kapitali

⁵³ K. Marx, Kapital, II kd., lk. 143.

⁵⁴ Sealsamas, lk. 182.

osa, mis avansseeritakse tooraine, kütuse ja abimaterjalide ostmiseks. Marx annab sellele Ricardo teooriale järgmise hinnangu: «See A. Smithilt ebakriitiliselt ülevõetud vassing ei lase Ricardol järjekindlalt arendada oma teooriat. See vassing segab teda mitte ainult rohkem kui hilisemaid apologete, kelle eesmärged mõistete segiajamine pigem soodustab, vaid ka rohkem kui A. Smithi ennast, sest vastupidiselt viimasele arendab Ricardo palju järjekindlamalt ning teravamalt väärtust ja lisaväärtust...»⁵⁵ Smithi-Ricardo põhi- ja käibekapitali teooria on kuni tänapäevani kogu kodanliku poliitilise ökonoomia üheks põhikontseptsiooniks. Paljud kaasaja kodanlikud majandusteadlased mõistavad kapitali kategooriat kui tootmisvahendite ainelist omadust.

Marx uurib üksikasjaliselt neid tegureid, mis määravad ära kapitali käibe kiiruse ja pidevuse. Sellisteks teguriteks on tööperiood, tootmisaeg, ringlusaeg. Iga üksikuks käibeks avansseeritud kapitali suurus sõltub suurel määral sellest, kas kapitali käibe toimub kiiremini või aeglasemalt. Igas kapitalistlikus ettevõttes püütakse kõiki neid tegureid arvestada, kuivõrd see on võimalik eraomanduse valitsemise, ühiskondliku tootmise anarhia, üha teravneva konkurentsi ja kapitalistliku tootmise tsükilise arenemise tingimustes. Muutuvkapitali käibe kiirusest sõltub lisaväärtuse aastanorm ja mass. Oma suuruselt võrdsed muutuvkapitalid loovad erineva käibekiiruse puhul aastas erineva massi lisaväärtust. Järelikult põhjustab kapitali ringlemine lisaväärtuse muundumise kasumiks.

Kapitali käibe marksistlik teooria on suureks abiks sotsialistliku majanduse arengu paljude tähtsate protsesside mõistmisel. Sotsialismi tingimustes säilib kaubatootmine ja toimib väärtusseadus. Selle tõttu on tööstusettevõtete tootmisfondidel väärtus ja hind. Põhiprintsiibid, millede alusel Marx jaotas tootliku kapitali põhi- ja käibekapitaliks, samuti tööperiood, tootmisaeg, ringlusaeg, käibeaja mõju avansseeritava kapitali suursele — kõik need tegurid eksisteerivad ka sotsialistlikus majanduses. Endastmõistetavalt tuleb siinjuures silmas pidada seda põhimõttelist ja põhjalikku erinevust, mis on sotsialistlike ettevõtete tootmisfondide ja tootliku kapitali vahel. Kapitali käibe probleemide tundmaõppimine või-

⁵⁵ K. Marx, Kapital, II kd., lk. 183.

maldab meie majandusmeestel paremini mõista ning oskuslikumalt kujundada ja kasutada sotsialistlikke põhi- ja käibefonde, paremini organiseerida käibevahendite liikumist, oskuslikumalt leida soodsaid teid ja võimalusi tööperioodi, tootmisaja ja ringlusaja lühendamiseks sotsialistliku majandussüsteemi tingimustes, kus kapitalismiga võrreldes on palju suuremad ning paremad võimalused teaduse ja tehnika arendamiseks ja juurutamiseks, tootmise kompleksseks mehhaniseerimiseks ja automatiseerimiseks, tootmise kontsentreerimiseks, ratsionaalseks tööjaotuseks, tootmise spetsialiseerimiseks ja koopereerimiseks, laiendatud sotsialistliku taastootmise teostamiseks.

Lisaväärtuse aastamassi ja muutuvkapitali suhe väljendub lisaväärtuse mitmesugustes aastanormides, sõltuvalt muutuvkapitali käibe kiirusest. Mida kiirem on muutuvkapitali käive, seda suurem on muude võrdsete tingimuste puhul lisaväärtuse aastanorm. Niisiis uurib Marx «Kapitali» II köite teises osas kapitali käibe seaduspärasusi.

Lõpuks uurib Marx «Kapitali» teise köite kolmandas osas ühiskondliku kogukapitali taastootmist ja ringlemist. «Ühiskondliku kapitali liikumine koosneb kõigi ta iseseisvunud murdosade liikumisest, kõigi individuaalkapitalide käivetest.»⁵⁶ Individuaalkapitalide ringkäigud põimuvad üksteisega, eeldavad ja põhjustavad üksteist ning just selle põimumise tõttu moodustavadki ühiskondliku kogukapitali liikumise. Kuid ühiskondlik kogukapital ei ole mitte üksikute kapitalide liikumiste summa, vaid on orgaaniline tervik ning sisaldab kapitali ringlemise protsessi niisuguseid külgi ja seaduspärasusi, mis jäävad märkamatuks individuaalkapitalide uurimisel ja selguvad ainult ühiskondliku kogukapitali taastootmise ja ringlemise uurimisel.

Pärast sissejuhatust uurib Marx selles osas ühiskondliku kogukapitali ja ringlemise aine varemaid käsitlusi (füsiokraadid, Smith, hilisemad majandusteadlased) ning ühiskondliku kogukapitali lihtsat ja laiendatud taastootmist. Lenin märgib, et «on äärmiselt tähtis ja uus see analüüs, mille andis Marx «Kapitali» II köites tervikuna võetud ühiskondliku kapitali taastootmise kohta»⁵⁷.

⁵⁶ K. Marx, Kapital, II kd., lk. 297.

⁵⁷ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 48.

Mõned majandusteadlased olid arvamisel, et kõige raskem küsimus on akumulatsiooni ja laiendatud taastootmise küsimus, s. o. kapitaliseeruva lisaväärtuse realiseerimise probleemi lahendamine. Marx oli teisel, nimelt niisugusel seisukohal, et kogu uurimuse raskus seisab just lihtsa taastootmise uurimises.

Ta töötas esimesena välja ühiskondliku kogukapitali taastootmise ja ringlemise teadusliku teooria. Sel teoorial on tähtis koht marksistlik-leninlikus poliitilises ökonomias. See teooria avastab seosed ja vastastikused sõltuvused ühiskondliku tootmise eri külgede (tootmise, jaotuse, vahetuse, tarbimise) vahel. Ta näitab, kuidas toimub ühiskondliku koguprodukti realiseerimine, kui tootmisvahendid on kapitalistide eraomandus, kui toimib konkurentsi ja tootmise anarhia seadus.

Tootmise pidevus, katkestamatus võib esineda ainult sel juhul, kui ühiskonna poolt toodetud koguprodukt realiseeritakse. Marx lahendab ühiskondliku koguprodukti realiseerimise tingimuste probleemi lihtsa ja laiendatud kapitalistliku taastootmise tuntud skeemide abil.

Ühiskondliku kogukapitali taastootmine ja ringlemine ning ühiskondliku koguprodukti realiseerimine leiab aset kapitalismi põhilise vastuolu teravnemise, ägeda konkurentsi, tootmise anarhia, tootmisharude vahel esinevate disproportsioonide ja teiste antagonistlike vastuolude teravnemise olukorras. Selle tagajärjel rikutakse pidevalt ühiskondliku kogukapitali taastootmise ja ringlemise ning realiseerimise tingimusi. See aga kutsub esile kapitalistliku tootmise tsüklilise arengu ja määrab ära kapitalistliku tootmise ajalooliselt ajutise, mööduva iseloomu.

Taastootmise tähtsamad seaduspärasused toimivad mitte, ainult kapitalistlikus, vaid ka sotsialistlikus majanduses. Üheks selliseks seaduspärasuseks on Marxi poolt avastatud üldine majandusseadus, mille kohaselt igas ühiskonnas peab tootmisvahendite tootmine kasyama kiiremini kui tarbeesemete tootmine.

Mitmed «Kapitali» teises köites avastatud seaduspärasused, nagu kapitali käibe teooria, tööperioodi, tootmisaja ja ringlusaja lühendamise probleemid, ühiskondliku kogukapitali lihtsa ja laiendatud taastootmise seaduspärasused, on olnud sotsialismi poliitilise ökonomia väljatöötamise aluseks.

3. «Kapitali» kolmandast köitest

«Kapitali» kolmandat köidet hõlmas vaid üks käsikiri. Peale selle olid veel olemas üksikud märkused. Engels oli arvamusel, et kolmanda köite toimetamine võib kulgeda kiiresti. Tegelikult osutus aga selle köite trükiks ettevalmistamine veelgi raskemaks kui teise köite ettevalmistamine. Raskused seisid selles, et käsikirjas esines palju lünki, käsikirja mitmesugused osad erinesid üksteisest materjali töötlemise astmelt. Selleks, et käsikirjast teha seostatud ja võimalikult viimistletud teos, oli vaja tunduvalt muuta probleemide käsitlemise järjekorda.

Niiviisi tuli Engelsil «Kapitali» kolmanda köite toimetamisel ületada veelgi suuremaid raskusi kui teise köite toimetamisel ning suhtuda veelgi loomingulisemalt sellesse töösse. Nende käsikirjade töötlemise ja toimetamisega teenis Engels täielikult ära selle kõrge hinnangu, mille andis talle Lenin: «Tõepoolest, need «Kapitali» kaks köidet on kahe inimese: Marxi ja Engelsi töö. Vanad muistendid jutustavad mitmesuguseid liigutavaid näiteid sõprusest. Euroopa proletariaat võib öelda, tema teaduse on loonud kaks õpetlast ja võitlejat, kelle suhted ületavad kõik antiikrahvaste kõige liigutavamadki muistendid inimeste sõprusest.»⁵⁸

«Kapitali» kolmanda köite pealkirjaks on «Kapitalistlik tootmisprotsess kui tervik». See köide koosneb 7 osast ja 52 peatükist. Esimese osa objektiks on «Lisaväärtuse muundumine kasumiks ja lisaväärtuse normi muundumine kasuminormiks». Marxi käsikiri algas aga kasuminormi ja lisaväärtuse normi suhte uurimisest.

Alustada raamatut nimetatud probleemi käsitlemisest ei olnud kohane. Kõigepealt oli vaja käsitleda probleemi, kuidas lisaväärtus muundub kasumiks ning lisaväärtuse norm kasuminormiks. Kasutades üksikuid märkmeid, mis Marxi käsikirja mitmesugustes osades leidsid, koostas Engels «Kapitali» kolmanda köite esimese peatüki «Tootmiskulud ja kasum». See peatükk moodustab kindla aluse teistele järgnevatele peatükkidele.

Kolmas peatükk, millega Marxi käsikiri algas, tuli

⁵⁸ V. I. Lenin, Teosed, 2. kd., lk. 11.

Engelsil uuesti ümber korraldada. Marxi käsikirjas leidusid ainult matemaatilised arvutused, mis illustreerisid lisaväärtuse normi ja kasuminormi suhet. Oli tarvis, et neid matemaatilisi arvutusi töötaks läbi spetsialist-matemaatik, et nende alusel oleks võimalik formuleerida neist arvutustest tulenevad majanduslikud järeldused. Selle töö andis Engels oma sõbrale S. Moorele. Tema kokkuvõttest koostaski Engels kolmanda peatüki.

Neljandast peatükist oli Marxi käsikirjas ainult pealkiri «Käibe mõju kasuminormile». Selle peatüki kirjutab Engels ise, kuid kirjutab selle, nagu ta ise ütles, «Marxi vaimus». Niiviisi kõrvaldas Engels selle lünga ja paljud teised lüngad, mis esinesid «Kapitali» kolmanda köite käsikirjas. Selle töö tegi Engels väga ettevaatlikult ja minimaalsel määral.

Engels oli teadlik sellest, et Marx väljendas esialgses käsikirjades oma mõtted nii, nagu nad talle uurimistöö protsessis parajasti pähe tulid. Üht küsimust uurides tekkisid Marxil uued mõtted teise küsimuse kohta, mis ta sealsamas kirja pani. Sellepärast tuligi Engelsil käsikirja lõplikul töötlemisel eraldada see materjal, milles käsitletakse üht küsimust, sellest materjalist, mis oli kirjutatud hoopis teise küsimuse kohta, asetades see niisugusesse järjekorda, et kogu materjal oleks vajalikus loogilises seoses, nagu see tuleneb Marxi metodoloogiast. Selle töö tulemusena muutus kolmas köide terviklikuks ja harmooniliseks ning jäi samal ajal ikkagi autori teoseks.

Üksikjuhtudel kommenteerib Engels käsikirja mõningates kohtades ning asendab mõned illustratsioonid lihtsamate ja tegelikkusele lähedasemate illustratsioonidega. Nii toimis Engels näiteks oma tabelitega, mis käsitlesid maarenti. Toimetades peatükke, kus käsitletakse laenukapitali probleeme, täpsustas Engels küsimust kapitali laenamisest ja raha laenamisest. Engels kirjutab, et vekslidiskonteerimise puhul ei ole meil tegemist laenuga, vaid vekslite ostu ja müügiga.

Toimetades «Kapitali» teist ja kolmandat köidet, uuris Engels vastavat majandusteaduslikku kirjandust ja ka uusi nähtusi, mis leidsid kapitalistlikus majanduses aset pärast seda, kui Marx oli nende köidete käsikirju kirjutanud. Nende uurimuste tulemused paigutas Engels oma juurdekirjutustesse. Neid võttis ta kas otseselt teksti või lisas märkustena tekstile juurde.

Millised on need tähtsaimad probleemid, mida Marx «Kapitali» kolmandas köites uurib?

Selle kohta kirjutas Marx ise järgmist: «Mis puutub käesoleva kolmanda raamatu ülesandesse, siis ei või see seista üldistes arutlustes nimetatud ühtsuse kohta (peetakse silmas kapitali tootmise protsessi ja ringlemise protsessi ühtsust, mis on «Kapitali» I ja II köite uurimisobjekt — A. R.). Siin tuleb, vastupidi, leida ja kirjeldada konkreetseid vorme, mis tulenevad tervikuna vaadeldud kapitali liikumise protsessist. Oma tegelikus liikumises vastanduvad kapitalid üksteisele sellistes konkreetsetes vormides, millede suhtes see, mille kujul kapital esineb vahetus tootmisprotsessis, samuti see, mille kujul ta esineb ringlemisprotsessis, on vaid erilised momendid. Kapitali teisendused (Gestaltungen), mida me selles raamatus arendame, lähenevad seega samm-sammult sellele vormile, milles nad esinevad ühiskonna pealispinnal, mitmesuguste kapitalide vastastikusel mõjus, konkurentsis ja tootmisagentide eneste tavalises teadvuses.»⁵⁹

«Kapitali» kolmandas köites käsitleb Marx neid konkreetseid väärtuse ja lisaväärtuse vorme, missugused esinevad kapitalistliku tegelikkuse pealispinnal. Peamine on selles, et mõista niisuguste kategooriate muundunud iseloomu, nagu tootmiskulud, kasum ja kasuminorm, keskmine kasum ja tootmishind, kaubanduskasum ja laenuprotsent, ettevõtjatulu ja maarent; mõista, kuidas toimub tööstuskapitali teatud osade eraldumine kaubanduskapitaliks ja laenukapitaliks; mõista kapitali liikumise omapära, mis on tingitud maaomanike klassi eksisteerimisest kapitalismi tingimustes. Niiviisi arendab Marx «Kapitali» kolmandas köites oma õpetust muundunud vormidest. Kapitali ringlemine ei ole midagi muud kui väärtusvormi vahetus. Ringluses ei teki väärtust ega ka lisaväärtust. Ühiskonna pealispinnal esineb kasum kaubanduskasumina ja laenuprotsendina. Ringlemisprotsessis on raha ja kaubad rahakapital ja kaupkapital. Ühiskonna pealispinnal esinevad raha ja kaup kui kaubandus- ja laenukapital.

Selleks, et saada ülevaade nendest tähtsamatest prob-

⁵⁹ K. Marx, Kapital, III kd., 1955, lk. 27 (v. k.).

leemidest, mida Marx «Kapitali» kolmandas köites uurib, peatume selle kõite üksikutel osadel.

Esimeses osas uurib Marx lisaväärtuse muundumist kasumiks ja lisaväärtuse normi muundumist kasuminormiks. Siin käsitletakse küsimust, kuidas tootmiskulud, kasum ja kasuminorm varjavad seda, et kapital ekspluateerib tööd. Kasum varjab näiteks lisaväärtuse allikat ja sisu. Lisaväärtus on töölise ekspluateerimise tulemus. Kasum esineb aga kogu avansseeritud kapitali «sünnitena». Marx tõestas, et kasum on lisaväärtuse muundunud vorm. Lisaväärtus on võrdeline muutuvkapitaliga, kasum aga kogu kapitaliga.

Lisaväärtuse ja kogu kapitali suhet nimetatakse kasuminormiks. «Lisaväärtus ja lisaväärtuse norm kujutavad endast suhteliselt midagi nähtamatut, midagi olemusse puutuvat, mis tuleb uurimise teel avastada, kuna aga kasuminorm ja seepärast ka see lisaväärtuse vorm, mis esineb kasumina, tulevad esile nähtuse pealispinnal.»⁶⁰

Niisiis esinevad see «nähtamatu» ja «midagi olemusse puutuvat» nähtuste pealispinnal kasumina ja kasuminormina.

«Kapitali» esimeses köites siirdub Marx kasumilt lisaväärtusele; «Kapitali» kolmandas köites on suund vastupidine — lisaväärtuselt kasumile. «Lisaväärtus, mida kujutatakse niiviisi kogu avansseeritud kapitali sünnitena, omandab muundunud vormi — ta muundub kasumiks.»⁶¹

Teises osas uurib Marx kasumi muundumist keskmiseks kasumiks ja väärtuse muundumist tootmishinnaks. Seda probleemi ei suutnud keegi enne Marxi lahendada. See probleem oli komistuskiviks ka Ricardole. Jäädes truuks oma teaduslikule ausameelsusele, märkas Ricardo vastuolu väärtusseaduse ja selle seaduse tendentsi vahel, et võrdsetelt kapitalidelt saadakse võrdseid kasumeid. Kibedustundega pidi ta tunnistama, et selle probleemi lahendamiseks on vaja oskuslikumat sulge. Niisugune sulg oli Marxil.

Marx käsitleb ammendavalt väärtuse muundumist tootmishinnaks. Asi on selles, et kapitalistlikus majanduses ei realiseerita kaupu tööproduktidena, vaid kapitalipro-

⁶⁰ K. Marx, Kapital, III kd., lk. 47.

⁶¹ Sealsamas, lk. 40.

duktidena. Kapitalistid pretendeerivad niisugusele kasumile, mis on võrdeline nende kapitalide suurusega. Kapitalistlike tootmisharude ebaühtlane arenemine põhjustab seda, et kapitalide orgaaniline struktuur on igas tootmisharus erinev. Kui kapitalistid müüksid kaupu väärtuse järgi, siis saaksid nad kasumit erinevate kasuminormide järgi. Selle tulemuseks oleks, et kõik kapitalid valguksid niisugusesse tootmisharusse, kus kasuminorm on kõige kõrgem. Kaupade vähesus või isegi puudumine põhjustaks aga teistes tootmisharudes hindade tõusu. Lõppude lõpuks kujuneb niisugune olukord, et kogu lisaväärtus, mis toodetakse kogu kapitalistlikus majanduses, jaotub stiihiliselt kõigi tootmisharude kapitalistide vahel võrdeliselt nende kapitalide suurusega. Kaupu realiseeritakse kapitalistlikus majanduses tootmishinna alusel. Tootmishind koosneb tootmiskuludest ja keskmisest kasumist. Keskmise kasum on lisaväärtuse muundunud vorm. Tootmishind on väärtuse muundunud vorm.

Marx tõestas, et konkurentsist hoolimata toob keskmise kasuminormi seadus esile kapitalistide klassisolidaaarsuse materiaalse aluse. Sellele aga vastandab töölisklass oma proletaarse solidaarsuse. Selle kohta kirjutab Marx: «Meil on siin järelikult matemaatiliselt täpne seletus selle kohta, miks kapitalistid, kes omavahelises konkurentsivennalikest tunnetest põrmugi lugu ei pea, moodustavad samal ajal tõelise vabamüürlaste vendluse oma võitluses töölisklassi kui terviku vastu.»⁶² Seoses sellega on seletatav kodanluse apologetide väljamõeldis, nagu esineks vastuolu «Kapitali» I ja III köite vahel; seda vastuolu «tuletavad» nad nende endi poolt väljamõeldud vastuolust, mis esinevat väärtuseaduse ja tootmishinna vahel. Tegelikult aga niisugust vastuolu ei ole, sest tootmishindade ja väärtuse summa, samuti lisaväärtuse ja kasumi summa on kogu kapitalistlikus majanduses võrdsed.

Monopolismieelse kapitalismi ajajärgul toimus lisaväärtuse seadus peamiselt keskmise kasumi ja tootmishinna seadusena. Monopolistliku kapitalismi tingimustes toimib see peaaeglikult monopoolse kasumina ja monopoolse hinnana. Monopolistlik ülevõim majanduses ei kõrvalda konkurentsi, vaid vastupidi, teravdab seda veelgi, raskendades ühtlasi kapitalide valgumist ühest

⁶² K. Marx, Kapital, III kd., lk. 206.

tootmisharust teise ning takistades kasumite nivelleerumist. Selle tagajärjel ületavad monopoolset kõrgeid kasumid tunduvalt ja pidevalt keskmise kasumi taseme umbes 1,5—2-kordselt.

Imperialismi ajastul esinevate monopoolsete hindade aluseks on kaupade väärtus. Marx kirjutab: «Kui lõpuks lisaväärtuse ühtlustumine keskmiseks kasumiks põrkaks eri tootmissfäärides takistusele — kunstlikele või loomlikele monopolidele, eriti aga maaomanduse monopolile, nii et saaks võimalikuks monopolihind, mis monopolile alluvate kaupade tootmishinna ja väärtuse ületab, siis ei kaotaks see ikkagi mitte kaupade väärtuse poolt antud piire.»⁶³

K o l m a n d a s o s a s u u r i b M a r x k a s u m i n o r m i l a n g e m i s e t e n d e n t s i s e a d u s t . R i c a r d o e i s u u t n u d l a h e n d a d a s e l l e s e a d u s e t o i m e p õ h j u s t s e l l e p ä r a s t , e t t a e i a r v e s t a n u d e r i n e v u s i k a p i t a l i o r g a a n i l i s e s s t r u k t u u r i s n i n g k u n a g i e i k ä s i t l e n u d t a l i s a v ä ä r t u s t e r a l d i k a s u m i s t e g a k a s u m i t e r a l d i t e m a k o n k r e e t s e t e s t v o r m i d e s t — t ö ö s t u s k a s u m i s t , k a u b a n d u s k a s u m i s t , l a e n u p r o t s e n d i s t j a m a a r e n d i s t .

Juba enne Marxi märkasid kodanlikud majandusteadlased, eriti aga Ricardo, kasuminormi langemise fakti. See asjaolu sisendas neisse hirmu. «Seepärast need majandusteadlased, kes, nagu Ricardo, peavad kapitalistlikku tootmisviisi absoluutseks, tunnevad siin, et see tootmisviis loob iseendale tõkkeid; sellepärast on nad arvamisel, et need tõkked ei tulene tootmisest, vaid loodusest (rendiõpetus). Kõige tähtsamaks asjaoluks nende hirmus kasuminormi langemise ees on aga tunne, et kapitalistlik tootmisviis leiab tootlike jõudude arenemises sellise piiri, millel pole mingit seost rikkuse tootmisega kui niisugusega; see omapärane piir näitab, et kapitalistlik tootmisviis on piiratud ja et tal on vaid ajalooline, ajutine iseloom; see näitab, et kapitalistlik tootmisviis pole absoluutne rikkuse tootmise meetod, vastupidi, ta satub teatud arenemisastmel oma edasise arenemisega konflikti.»⁶⁴

Peatükis «Seadus kui niisugune» analüüsitakse, kuidas kapitali orgaanilise struktuuri kasvu tulemusena langeb kasuminorm. See aga ei põhjusta kasumimassi vähenemist, sest ekspluateeritavate tööliste hulk ja nende eks-

⁶³ K. M a r x, Kapital, III kd., lk. 875.

⁶⁴ Sealsamas, lk. 252.

pluateerimise aste suurenevad pidevalt. Kasuminormi langemisele toimivad vastu järgmised tegurid: töö ekspluateerimise astme tõus; palga langemine tööjõu väärtusest madalamale, kusjuures palga mahajäämine tööjõu väärtusest suureneb eriti kaasaegse kapitalismi tingimustes, mil esinevad inflatsioon ja tarbeesemete hindade tõus, suureneb maksukoorem jne.; püsivkapitali elementide odavamaks muutumine; väliskaubanduse ja aktsiaseltside kasv.

Igasuguse tootmise ülesandeks on inimeste vajaduste rahuldamine. Inimene töötab ja toodab selleks, et oma vajadusi rahuldada. Kapitalismi tingimustes aga ei ole tootmise otseseks ülesandeks ühiskonna vajaduste rahuldamine, vaid see, et kapitalistid rohkem kasumit saaksid. Sellest tuleneb vastuolu kapitalistliku tootmise ja tarbimise vahel. Kapitalismi tingimustes ei teeni tootmine otseselt tarbimist, sest kapitalil tekib oma väärtuse suurendamise vajadus. Siin ei toodeta seda, mida ühiskond vajab, vaid ainult seda, millest kapitalistid võivad kasumit saada.

Sellest tekib sügav vastuolu tootmise ja tarbimise vahel, mis on kapitalismi põhilise vastuolu avaldumise vorm. Kuna töörahva põhihulkade ostujõud kapitalismi tingimustes suhteliselt langeb, siis ei saa tootmine areneda kaupade realiseerimiseta ning puhkevad paratamatult ületootmise majanduskriisid, mis kodanlikku ühiskonda perioodiliselt vapustavad.

Kasuminormi langemise tendentsi seaduse sisemised vastuolud põhjustavad kapitalismi põhilise vastuolu teravnemist, kapitalistliku tootmise tsüklilist arenemist. Kasuminormi langemise tendentsi tõttu püüavad kapitalistid tootmist laiendada, et rohkem kasumit saada. Samal ajal väheneb töörahva absoluutse ja relatiivse vaesumise tõttu suhteliselt ta ostujõud, mis on üheks majanduskriiside puhkemise põhjuseks.

N e l j a n d a s o s a s uurib Marx kaupkapitali ja rahakapitali muundumist kaupadega kauplemise kapitaliks ja rahaga kauplemise kapitaliks. Siin selgub, kuidas tööstuskapitalist eraldub kaubanduskapital. Viimane jaguneb kaupadega kauplemise kapitaliks, milles eraldub toodetud kaupade realiseerimise funktsioon, ning rahaga kauplemise kapitaliks, milles eraldub raharingluse tehnilise tee-

nindamise funktsioon. Need eraldumised on tingitud tööstuskapitali liikumisest.

Edasi käsitletakse selles osas kaubanduskapitali olemust ja toimet; tõestatakse, et kaubanduskasum on lisaväärtuse muundunud vormi see osa, mida omastavad kaubanduskapitalistid konkurentsi protsessis võrdeliselt oma kapitalide suurusega. Tuleb silmas pidada, et kaubanduskapitali uurides abstraheerib Marx neid funktsioone, mis esinevad seoses kaupade hoidmise, veo, sorteerimise ja pakkimisega. Kaupadega kauplemise kapitali funktsioone käsitleb ta puhtal kujul, s. o. operatsioonidena väärtusvormi vahetuse kujul, mis ei loo väärtust ega ka lisaväärtust. Analüüsides rahaga kauplemise kapitali toimet, abstraheerib Marx laenukapitali olemasolu ja krediidioperatsioone.

Viiendas osas käsitleb Marx tööstuskapitalist eraldunud teist osa — laenukapitali, s. o. kapitali, millelt saadakse protsente. Marx selgitab, kuidas toimub laenukapitalis kapitali kui omandi eraldumine kapitalist kui funktsioonist. Laenuprotsent on üks lisaväärtuse vorm, mida maksavad laenusaajad laenuandjatele kapitalistidele.

Laenukapitali tekkimist põhjustavad tööstuskapitali liikumise ja taastootmise vastuolud, mille tagajärjel vabaneb teatud osa amortisatsioonisummadest, tööjõu poolt loodud uuest väärtusest ja lisaväärtusest. Neid vabu kapitali võivad laenukapitalina kasutada teised kapitalistid. Laenuprotsendist tekib mulje, et kapital kui asi loob protsenti. See osa lisaväärtusest, mille omastavad funktsioneerivad kapitalistid ettevõtjatuluna, näib olevat kapitalisti «tööga» loodud väärtus ehk tasu kapitalisti «töö» eest. Tegelikult ei olene selle tulu suurus kapitalisti «tööst», vaid tema kapitali suurusest. Kapitalistlikud asjastatud tootmissuhted varjavad seda, et nii protsendi kui ka ettevõtjatulu allikaks on lisaväärtus, mis on loodud tööliste ekspluateerimise teel.

Marx tõestas, et laenukapitalis esineb tootmissuhete fetišeerumine kõige arenenumal kujul. «R—R' näol on meil tegemist,» kirjutab Marx, «kapitali irratsionaalse vormiga, tootmissuhete moonutamise ning asjastamise kõrgeima astmega: protsente toova kujuga, kapitali lihtsa kujuga, kus kapital on omaenda taastootmisprotsessi eelduseks; meil on tegemist raha resp. (vastavalt) kauba võimega suurendada omaenda väärtust taastoot-

misest olenemata, — kapitali müstifitseerumise äärmise vormiga.»⁶⁵

Kapitalistlikus tootmises seisab kapitalistliku krediidi osa selles, et see krediit kiirendab kapitalistliku tootmise ja tootlike jõudude arenemist ning ühtlasi soodustab majanduskriiside puhkemist. Monopolistliku kapitalismi tingimustes suureneb krediidi kui töörahva riisumise vahendi osa ja kui nõrgaltarenenud maade majandusliku ja poliitilise orjastamise vahendi osa. Krediit on ühtlasi vahend, mida kasutatakse imperialistlike sõdade ettevalmistamiseks.

Kuuendas osas uuritakse lisakasumi muundumist maarendiks. Teadusliku maarenditeooria töötas esimesena välja K. Marx. Kapitalismi tingimustes eksisteerib kaks põhilist rendivormi: diferentsiaalrent tuleneb monopolist maale kui kapitalistliku majanduse objektile; absoluutse rendi eksisteerimise tingimuseks on maaeraomanduse monopol.

Rendiprobleemi uurimist alustas Marx eelmärkustest, milles renti üldiselt iseloomustatakse kui maaomandi majandusliku realiseerimise vormi ning käsitletakse tähtsaid metodoloogilisi küsimusi maarendi analüüsi alal.

Maarenti uurides eeldab Marx, et maa kuulub maaomanikele, kes seda põllumajanduslikele kapitalistidele rendivad. Põllumajanduslikud kapitalistid palkavad töölisi ja ekspuuteerivad neid.

«Seetõttu, et kogu üksikperemeeste valduses olev maaala on kapitalistlikes maades piiratud, määravad põllumajandussaaduste tootmishinna tootmiskulud mitte keskmisel, vaid kõige halvemal maapinnal, mitte produkti turule toimetamise keskmised, vaid kõige halvemad tingimused. Vahe selle hinna ja tootmishinna vahel parematel maapindadel (või paremate tingimuste juures) annab vahe- ehk *diferentsiaalrendi*.»⁶⁶

Diferentsiaalrendi I tekkimise tingimuseks on mitmesuguste maakõlvikute erinev viljakus ja asupaik turgude, linnade ja liiklusteede suhtes. Viljakamatel ja soodsamalt paiknevatel maa-aladel on põllumajanduslike palgatöölise töö tootlikum ning loob rohkem lisaväärtust kui vähem viljakatel ja ebasoodsamalt paiknevatel maa-

⁶⁵ K. Marx, Kapital, III kd., lk. 406—407.

⁶⁶ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 49.

tükkidel. See lisaväärtus, mis luuakse siin üle keskmise kasumi, ongi diferentsiaalrendi I allikaks.

Diferentsiaalrendi II tekkimise tingimuseks on maa-tükki paigutatud ühesuuruste kapitalide erinev tootlikkus. Tootlikumates töötingimustes loovad palgatöölised rohkem lisaväärtust, mille põllumajanduslikud kapitalistid peavad loovutama maaomanikele.

Diferentsiaalrenti üksikasjaliselt uurides tõi Marx esile Ricardo vea, nagu oleks võimalik saada diferentsiaalrenti ainult üleminekul parematelt maatükkidelt halvematele. Tegelikult esineb aga ka vastupidiseid üleminekuid, s. o. üleminekuid parematele maa-aladele. Peale selle tuleb silmas pidada, et esineb ühe maaliigi muutumist teiseks, näiteks agrotehnika arenedes, linnade tekkimise ning kasvu jne. tõttu. Ricardo ja teiste majandusteadlaste suureks eksimuseks on kurikuulus «kahaneva mullaviljakuse seadus», mis veeretab töörahva vaesumise ning teised kapitalismi pahed ja vastuolud looduse kaela.

Marx töötas väärtusseaduse alusel esimesena välja absoluutse rendi teooria. Selle probleemi lahendamine rajaneb Marxi tootmishinna-teoorial ning sellel faktil, et põllumajanduses on (tema mahajäämuse tõttu) kapitali orgaaniline struktuur madalam kui tööstuses. Maa-eranduse monopol aga takistab kapitalide vaba valgumist tööstusest põllumajandusse. Selle tulemusena jääb see lisaväärtuse osa, mis on üle keskmise kasumi ja mis on tingitud kapitali madalamast orgaanilisest struktuurist põllumajanduses, täielikult või osaliselt põllumajandusse ning seda omastavad maaomanikud absoluutse rendina. Maaeranduse monopoli tõttu «saadused, mida annab põllumajandus, millele on iseloomulik kapitali madalam struktuur ja järelikult individuaalselt kõrgem kasuminorm, ei lähe täielikult vabasse kasuminormi nivelleerimise protsessi; maaomanikul kui monopolistil on võimalik hoida hinda keskmisest kõrgemal, see monopolne hind aga sünnitab *absoluutse rendi.*»⁶⁷

Nii diferentsiaalrendi kui ka absoluutse rendi allikaks on see lisaväärtuse osa, mille põllutöölised oma tööga loovad ja mille põllumajanduslikud kapitalistid maaomanikele loovutavad.

Kvantitatiivselt võrdub diferentsiaalrent põllumajan-

⁶⁷ V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 50.

dussaaduste ühiskondliku ja individuaalse tootmishinna vahega. Absoluutse rendi suurus võrdub selle vahega, mille võrra põllumajandussaaduste väärtus on suurem ühiskondlikust tootmishinnast. Diferentsiaalrendi puhul seisab maaomanduse tähtsus selles, et see omandus annab maaomanikule võimaluse omastada lisakasumi selle osa, mis muidu oleks jäänud põllumajanduslikule kapitalistile või oleks maa natsionaliseerimise puhul kuulunud riigile.

Kuuenda osa lõpus analüüsib Marx kapitalistliku maarendi geneesi. See genees näitab, kuidas teorent (mida talupoeg mõisniku majandis töötades lisaproduktina loob) kujuneb saadustega tasutavaks rendiks ehk naturaarendiks (mida talupoeg toodab renditud maal lisaproduktina, andes selle mittemajandusliku sunduse tõttu mõisnikule), seejärel raharendiks (mis on kaubatootmise arenemise tagajärg) ning lõpuks kapitalistlikuks rendiks. Kapitalistlik rent tekib siis, kui talupoja asemele ilmub põllumajandusse kapitalistlik ettevõtja, põllumajanduslik kapitalist, kes rendib maad ja harib seda palgatöö abil.

Marxi maarenditeooria võimaldab mõista ja seletada neid iseärasusi, mis esinevad kapitalistlikus põllumajanduses; see teooria toob esile põhjused, mis pärast põllumajandus jääb kapitalismi tingimustes maha tööstusest, näitab, et kapitalistlik maaeraomandus pidurdab oluliselt tootlike jõudude arenemist põllumajanduses.

Käsitledes kapitalismi evolutsiooni põllumajanduses, näitab Marx, et talupoegade ekspluateerimine erineb tööstustöölise ekspluateerimisest ainult vormilt. Nii töölisi kui ka talupoegi ekspluateerib üks ja seesama ekspluateerija — kapital.

Andmed suurimate kapitalistlike riikide põllumajanduse ja tööstuse arenemise kohta räägivad põllumajanduse järsust mahajäämusest töötotlikkuse taseme poolest. 1850. aastast kuni 1949. aastani, s. o. saja aasta kestel, suurenes Ameerika Ühendriikide tööstuslik tootmine 90-kordseks, samal ajal aga suurenes põllumajanduslik tootmine kõigest 8-kordseks.

Praegu on töötotlikkus kapitalistlikus põllumajanduses tunduvalt madalam kui tööstuses. Ühe töölise väljatootus ületas Ameerika Ühendriikide tööstuses ühe töölise väljatootuse põllumajanduses 1930. aastal 2,7-kordselt, 1940. aastal 2,4-kordselt ja 1950. aastal 1,9-kordselt. Need andmed näitavad, et tehnilise progressi tõttu vähe-

neb mõningal määral tööstuses ja põllumajanduses esi-
neva tootlikkuse vahe. Tootlikkuse tasemelt on töös-
tus siiski põllumajandusest tunduvalt ette jõudnud. See
on kapitalistlike maade põllumajanduses absoluutse rendi
eksisteerimise aluseks.

Rendikoorma raskus suureneb kaasaegses kapitalist-
likus põllumajanduses monopolistliku kapitali valitsemise
tagajärjel. Monopolid riisuvad maarahvast toiduainete
hindade kehtestamise mehhanismi kaudu. Toimub sadade
miljonite talupoegade ja farmerite pauperiseerimine ja
eksproprieerimine. Nad on sunnitud mõisnikele, panku-
ritele ja finantstusadele andma rendina, hüpoteek-kre-
diidi protsentidena, maksudena jne. mitte ainult lisa-
produkti, vaid ka suurema osa vajalikust produktist.
Kapitalismi arenedes muutub suurmaaomanduse ike välja-
kannatamatuks.

Kodanliku Eesti Riigi Statistika Keskbüroo uuris
1937.—1938. aastal 37 põllutöölise leibkonna bühžetti
(mõisatöölisi 25, talutöölisi 9, hooajalisi talutöölisi 3).
Nende bühžettide tulude ja kulude vahekorra nähtub,
et ülejäägiga leibkondi oli 27 ja defitsiidiga 10, s. o. 27%.
Keskmiselt oli leibkonnas 4,3 inimest. Vaatamata nende
andmete tendentslikkusele, mis oli seotud maatöölise olu-
korra ilustamise eesmärgiga, sattus kodanlikus Eestis
27% põllutöölisest võlaorjusse.

«Kapitali» kolmanda köite seitsmendas ja viima-
ses osas «Tulud ja nende allikad» võtab Marx lühidalt
kokku kogu selle köite ja ka kogu «Kapitali» sisu. Siin
analüüsitakse suurepäraselt kapitalistlike tootmissuhete
fetišeerimist, mis on tingitud sellest, et need suhted
esinevad asjastatud kujul.

Selle osa esimeses peatükis kritiseeritakse kurikuulsat
vulgaarse poliitilise ökonoomia ja ka Smithi kolmainus-
valemit, mille järgi kasumi allikaks on kapital, maarendi
allikaks on maa ja palga allikaks on töö. Järgmises pea-
tükis (49.) käsitleb Marx ühiskondliku kogukapitali taas-
tootmise probleemi ning kritiseerib Smithi dogmat, mille
järgi kaupade väärtus jaguneb palgaks, kasumiks ja ren-
diks, s. o. tuluks. Smith ja Ricardo ei märka püsivkapi-
tali osatähtsust kauba väärtuses. 50. peatükis käsitletakse
konkurentsi näilist osatähtsust kauba väärtuses. Tekib
ekslik näilisus, nagu määraks konkurents nende osade
suuruse, milledeks jaguneb kauba väärtus, nagu oleks

primaarne mitte kauba väärtus, mis on tööga loodud, vaid need osad, millest koosneb hind nähtuste pealispinnal, s. o. tootmiskulud pluss kogu kasum, mis realiseeritakse kauba hinnas ning mis jaguneb ettevõtjatuluks, protsendiks ja maarendiks. Edasi märgib Marx, et tootmissuhted määravad ajalooliselt ka jaotamissuhted. Viimane (52.) peatükk «Klassid» jäi aga lõpetamata.

Imperialism hakkas teatavasti kujunema XIX sajandi viimasel kolmandikul. See ei jäänud Engelsi poolt tähelepanemata. Reas juurdekirjutustes märgib ta selle kujunemise põhihooni. Engels käsitleb ettevõtete monopolistlike koondiste tekkimist ning iseloomustab neid kui tööstusettevõtete uusi vorme, mis «kujutavad endast aktsiaseltsi teist ja kolmandat astet»⁶⁸. Juhtides tähelepanu kaitsetollipoliitikale, mille abil iga tööstusriik tarastub teistest maadest, tuleb Engels tähtsale järeldusele: «Ühesõnaga, vana kuulus konkurentsivabadus on oma tarkusega otsas [am Ende ihren Lateins] ja peab ise tunnistama oma ilmselt skandaalset pankrotti.»⁶⁹

Teises kohas märgib Engels, et kapitalismi arenedes teravneb konkurents. Edasi kirjutab ta: «Tõsiasia, et kaasaeagsed kiiresti ja võimsalt suurenevad tootlikud jõud iga päev järjest rohkem kapitalistliku kaubavahetuse seadustest, mille piirides nad peavad liikuma, üle kasvavad, — see tõsiasia tungib tänapäeval järjest rohkem kapitalistide enestegi teadvusse. Seda on näha eriti kahest sümptoomist. Esiteks uuest üldisest kaitsetollide maaniast, mis erineb vanast proteksionistlikust süsteemist eriti selle poolest, et ta kaitseb kõige rohkem just ekspordivõimelisi kaupu. Teiseks kartellidest (trustidest), mida tervete suurte tootmissfääride vabrikandid asutavad selleks, et reguleerida tootmist ja järelikult ka hindu ning kasumeid.»⁷⁰

Monopolides näeb Engels kapitalismi hukkumise algust, mis väljendub selles, et tootlikud jõud kasvavad välja kapitalistlike tootmissuhete raamidest, et nad ei mahu enam neisse raamidesse. Kui kodanlikud majandusteadlased ja revisionistid näevad monopolides kapitalismi tugevnemist ja tema võimsuse kasvu, siis tõestas

⁶⁸ K. Marx, Kapital, III kd., lk. 450.

⁶⁹ Sealsamas.

⁷⁰ Sealsamas, lk. 126.

Lenin, et monopolistlik kapitalism on roiskuv, parasiitlik ja surev kapitalism.

Marx ja Engels nägid teaduslikult ette, et kapitalismi arenemine põhjustab konkurentsi teravnemist, et sellepärast ei ole kapitalistliku tootmise «ettenägelik» ja «otsustav» reguleerimine võimalik. Marx kirjutab selle kohta: «Usk sellesse, et nõudmine ja pakkumine hakkavad end vastastikku reguleerima, lähmata igat mõtet ühisest, otsustavast ning ettenägelikust kontrollist tooraine tootmise üle — kontrollist, mis üldiselt kapitalistliku tootmise seadusega kuidagi kokku ei sobi ning jääb seepärast alati vagaks sooviks või erandina piirdub kapitalistide ühiste sammudega suure otsese ohu ning abituse momentidel.»⁷¹ Niisiis, Marx ja Engels eitavad kategooriliselt «organiseeritud» ja «planeeritava» kapitalismi võimalikkust.

Iseloomustades edasi kapitalistlikke monopole, kirjutab samas Engels: «... Kuigi tootmine reguleerimist vajab, ei ole kapitalistide klass kindlasti mitte see, kes on kutsutud seda reguleerimist läbi viima.»⁷²

Oma uued ulatuslikumad uurimused paigutas Engels «Kapitali» kolmandasse köitesse lisana, nagu seda on artikkel «Väärtusseadus ja kasuminorm» ning konspekt «Börs».

Artikkel «B ö r s» on pikema teose kava-konspekt. Engels kavatses kirjutada sel teemal ulatuslikuma teose. Selles konspektis näitab ta, kuidas fondibörs kui väärt-paberite turg on nii kvantitatiivselt kui ka kvalitatiivselt muutunud. Ta on tohutult laienenud, ta tähtsus on suurenenud.

Missugused on selle fakti põhjused? Väärt-paberite turu laienemine ja kasv on tingitud aktsiaettevõtete levimisest ja kasvust. Aktsiaseltsid tõrjuvad kõikjal välja individuaalettevõtted. Aktsiate hindu kontrollitakse börsil. Siin läheneb Engels finantskapitali ja finantsoligarhia tekkimise probleemile. Engels näitab, kuidas aktsiaseltside kaudu toimub tööstuse, kaubanduse ja krediitiasjanduse kontsentreerumine ja tsentraliseerumine. Isegi põllumajanduses läheb tegelik omand börsi kätte. Börs koos aktsiaseltsidega kergendab igasuguse kapitali rakendamist.

⁷¹ K. Marx, Kapital, III kd., lk. 126.

⁷² Sealsamas.

Selles konspektis märgib Engels rantjeekihi ja parasitismi kasvu kapitalistlikus ühiskonnas. See kiht on tündinenud alalisest pingest, mis esineb seoses kapitalistliku tootmisega; ta soovib ainult lõbutseda või tegeleda niisuguse mittekoormava tegevusega, nagu seda on kompanii direktori või järelevalve nõukogu liikme tegevus.

Engels märgib ka kapitali väljavedu, mis esineb aktsiatesse kapitali paigutamisenä. Muutub asumaade olukord, nad on börsi filiaalid, «kelle huvides Euroopa riigid mõne aasta eest Aafrika jaotasi, prantslased aga Tuneesia ja Tongkingi vallutasid.»⁷³

Engelsi artikkel «V ä ä r t u s s e a d u s j a k e s k m i n e k a s u m» on oluliseks täienduseks «Kapitali» kolmandale köitele. Selles artiklis arendatakse Marxi teesi, et väärtusseadus on toiminud enne tootmishinda mitte ainult loogiliselt, vaid ka ajalooliselt. «Kaupade vahetamine nende väärtuse järgi,» kirjutas Marx, «või ligikaudse väärtuse järgi vastab ... palju madalamale astmele kui vahetamine tootmishindade järgi, mis vajab teatud tasemele jõudnud kapitalistlikku arenemist... Niisiis, olenevata sellest, et väärtusseadus valitseb hindu ja hindade liikumist, on täiesti õige vaadelda kaupade väärtusi mitte ainult teoreetiliselt, vaid ka ajalooliselt kui tootmishindade prius't [tootmishindadele eelnenud nähtust].»⁷⁴

Marx analüüsis üksikasjaliselt ja põhjalikult probleemi, kuidas ja mispärast muundub kapitalistlikus majanduses kaupade väärtus kaupade tootmishinnaks. Kas väärtusseadus on aga kunagi majanduses toiminud? Sellele vastab Marx jaatavalt, kuid seda probleemi lähemalt ei käsitle. Engels märgib, et väärtusseadus kui kaubatootmise põhiline majandusseadus hakkas toimima 5000—7000 aastat tagasi. Engels kirjutab: «Marxi väärtusseadusel on järelikult majanduse alal üldine jõud ajajärgul, mis kestab produkte kaupadeks muutnud vahetuse algusest kuni XV sajandini meie ajaarvamise järgi. Kaupade vahetus aga algab varem kui mistahes kirjutatud ajalugu: Egiptuses vähemalt kolm ja pool tuhat, võibolla isegi viis tuhat, Babüloonias neli kuni kuus tuhat aastat enne meie ajaarvamist. Seega valitses väärtus-

⁷³ K. M a r x, Kapital, III kd., lk. 923.

⁷⁴ Sealsamas, lk. 184.

seadus viie kuni seitsme tuhande aasta pikkuse ajajärgu vältel.»⁷⁵

Seoses kapitalistliku tootmise tekkimisega (laevandus, mäetööstus, tekstiilitööstus) ja kaubanduse arenemisega XIV—XV sajandil kujuneb välja võrdne kasuminorm. «Me satume siin esmakordselt,» kirjutab Engels, «kasumile ja kasuminormile. Nimelt olid kaupmeeste püüdlused teadlikult ja ettekavatsetult suunatud sellele, et see kasuminorm kõigil osanikel võrdne oleks.»⁷⁶ Nii esines võrdne kasuminorm Veneetsia, Genfi, Hansa Liidu, Hollandi ja teistel kaupmeestel. Igal kaupmeeste ühingul oli tol ajal oma kasuminorm, mis erines teiste ühingu kasuminormist. Hiljem kujunesid võrdsed kasuminormid turgude ja seejärel maade järgi. Kõige olulisemat osa etendas selles konkurents.

XVI ja XVII sajandil rikastusid üksikud vändkaupmehed, kelle kapitalid varsti ületasid kaupmeeste ühingu ja liitude kapitalid. Kaupmeeste ühingu ja liitude eksisteerimise kulud muutusid väga koormavaks. See kõik põhjustas nende osatähtsuse langemist ja nende likvideerumist. Säilinud ühingu muutusid relvastatud korporatsioonideks, kes riikide toetusel vallutasid ja ekspluateerisid terveid äsjaavastatud maid.

Kapitalistlik tootmine tekkis eelkõige laevanduses ja mäetööstuses, kus rakendati palgatöölisi (madrused, mäetöölised). Tekstiilitööstuses palkas kaupmees oma teenistusse töökojameistreid, varustades neid algul toorainega ja hiljem ka tööriistadega. Nendes tootmisharudes toodeti esmakordselt lisaväärtust ja neis esinesid erinevad kasuminormid. Alles siis, kui hakkas kiiresti arenema manufaktuurne suurtööstus, mis vallutas kapitalile siseturu ja asetas kapitali teenistusse kogu rahvuse, nivelleeruvad mitmesuguste kaubandusalade ja tööstusharude erinevad kasuminormid üheks üldiseks kasuminormiks, milles etendab primaarset osa tööstus. Koos sellega toimub väärtuse muundumine tootmishinnaks. Selles muundumises etendab olulist osa tootmisharu sisekonkurents ja tootmisharudevaheline konkurents.

⁷⁵ K. Marx, Kapital, III kd., lk. 913.

⁷⁶ Sealsamas, lk. 915.

4. «Kapitali» neljandast köitest

Marxi «Lisaväärtuse teooriad» («Kapitali» IV kd.) kujutab endast eelmiste köidete orgaanilist osa. «Kapitali» kolmes esimeses köites uuritakse kapitalistliku tootmisviisi tekkimise, arenemise ja paratamatu hukkumise majandusseadusi. «Kapitali» neljandas köites analüüsitakse peamiselt kapitalistliku tootmisviisi peegeldust kodanlike majandusteadlaste teadvuses. Peale selle käsitletakse selles mõningaid marksistliku poliitilise ökonomia tähtsaid teoreetilisi küsimusi, mida ei ole eelmistes köidetes üksikasjaliselt valgustatud.

Marx analüüsib teaduslikult revolutsioonilise tööliklassi, s. o. proletaarse poliitilise ökonomia ning dialektilise ja ajaloolise materialismi valguses kõigi kodanlike majandusteadlaste teoreetilisi vaateid, kes andsid midagi uut teadusele; ühtlasi tõi ta esile nende vaadetes esinevad kontseptsioonid, mis pidurdasid majandusteaduse arenemist või viisid selle teaduse ummikusse. «Kapitali» neljandas köites analüüsib Marx kriitiliselt rohkem kui kaheksa majandusteadlase vaateid ja teooriaid. Sellega viib ta loogiliselt lõpuni oma uurimistö «Kapitali» loomisel.

1857.—1858. aasta majandusteaduslik käsikiri «Poliitilise ökonomia kriitika põhijooni», moodustab, nagu oli juba öeldud, «Kapitali» esialgse variandi. Kuid kõigi «Kapitali» nelja köite esimeseks süstemaatiliselt läbitöötatud lõpetamata visandiks on 1861.—1863. aasta käsikiri, mille maht on umbes 200 trükipoognat. Keskse osa moodustavad selles käsikirjas «Lisaväärtuse teooriad», mis on «Kapitali» neljanda köite ainus käsikiri. Selle maht on umbes 110 trükipoognat. «Kapitali» neljanda köite kirjutas Marx 1862. aasta jaanuarist kuni 1863. aasta juulini. Pärast kogu poliitilise ökonomia kriitilist analüüsi töötab Marx järgnevatel aastatel lõplikult ümber oma majandusõpetust, s. o. «Kapitali» kolme esimest köidet. Hiljem kirjutas Marx selle kohta järgmist: «Enda jaoks alustasin ma «Kapitali» just vastupidises järjekorras, võrreldes sellega, kuidas ta publiku ette ilmub (alustades tööd... ajaloolisest osast).»⁷⁷

⁷⁷ K. Marx ja F. Engels, Kirjad «Kapitalist», lk. 204.

Järelikult ei alustanud Marx «Kapitali» kirjutamist esimesest, vaid neljandast köitest.

Nagu nähtub kirjast, mille Engels kirjutas 10. aprillil 1895 S. Bauerile, kavatses ta välja anda ka «Kapitali» neljanda köite — «Lisaväärtuse teooriad». Seda tõendavad ka vene revolutsionääri A. Vodeni mälestused, kes külastas Engelsit 1893. aastal.⁷⁸ Surm ei võimaldanud Engelsil seda kavatsust ellu viia.

«Lisaväärtuse teooriad» andis esmakordselt välja A. Kautsky 1905.—1910. aastal. Seejärel tõlgiti see teos mitmesse keelde. «Lisaväärtuse teooriate» esimene köide ilmus vene keeles 1906. aastal. Teised köited ilmusid vene keeles hiljem. Tuleb märkida, et Kautsky poolt toimetatud väljaandes esineb rida olulisi puudusi. Marxist hoolimata ei pidanud Kautsky «Lisaväärtuse teooriaid» «Kapitali» neljandaks köiteks, vaid oli arvamisel, et see teos on kirjutatud rööbiti «Kapitali» esimese kolme köitega kui esialgne materjal kolme esimese köite kirjutamiseks. Sellest ebaõigest seisukohast lähtudes muutis Kautsky meelevaldselt käsikirja osade järjekorda ning kärpis seda põhjendamatult. Nii paigutas Kautsky Ricardo lisaväärtuse teooria ja kasumiteooria analüüsi renditeooria analüüsi ette. Sellega moonutati Marxi mõtet, et Ricardo vead renditeooria analüüsi alal vajutasid sügava pitseri tema õpetusele kasumist. Niisuguse väära ümberpaigutuse tõttu jagunes Ricardo kasumiteooria kaheks osaks, mis olid teineteisest eraldatud sadade lehekülgedega. Kautsky moonutas Marxi terminoloogiat ja paigutas teksti selliseid juurdekirjutusi, mis olid Marxi seisukohtadega vastuolus. Peale selle tegi ta rea jämedaid vigu Marxi käsikirja dešifreerimisel. «Kapitali» neljanda köite sellisest teadlikust moonutamisest nähtub Kautsky lahklöömine marksismist.

Praegu annab NLKP Keskkomitee Marksismi-Leninismi Instituut «Lisaväärtuse teooriad» («Kapitali» IV köite) uuesti välja Marxi originaalkäsikirja järgi. Käsikiri on täpselt tõlgitud. Ta on jaotatud peatükkideks ja paragrahvideks, mis on varustatud toimetuse poolt pandud pealkirjadega; see hõlbustab teose tundmaõppimist ja lugemist. Uue väljaande esimene osa ilmus

⁷⁸ Vt. «Mälestusi Marxist ja Engelsist», lk. 345.

vene keeles 1954. aastal ja teine osa 1957. aastal. Iga köite lõpul on ära toodud toimetuse märkused, kirjanduse register, nende raamatute loetelu, mida Marx tsiteerib ja mis on tõlgitud vene keelde, samuti nime- register.

Lisaväärtuse teooria ajalugu on «Kapitali» IV köites käsitletavaks keskseks probleemiks. Marx loobub mõnikord kodanlike majandusteadlaste vaadete analüüsimisest kronoloogilises järjekorras. «Kapitali» IV köites näitab Marx lisaväärtuse teooria murdjoonelist arenemisteed. Marxi huvitab eelkõige küsimus: kuipalju üks või teine majandusteadlane arendas lisaväärtuse mõistmist, millised on ühe või teise majandusteadlase õpetuses esinevad lisaväärtuse teooria elemendid.

Teos «Lisaväärtuse teooriad» («Kapitali» IV köide) koosneb kolmest osast. Esimeses ja teises osas käsitleb Marx kodanliku poliitilise ökonomia arenemist peaaegselt tõusujoones, s. o. poliitilise ökonomia tekkimisest alates kuni Ricardoni. Kolmandas osas analüüsib Marx kodanliku poliitilise ökonomia vulgariseerumist, mis toimus seoses proletariaadi ja kodanluse vahelise klassivõitluse teravnemisega.

Esimene osa koosneb seitsmest peatükist ja kolmeteistkümnest lisast. Selles osas analüüsib Marx kriitiliselt eeskätt füsiokraatide ja Adam Smithi majandusõpetust. Juba oma uurimuse alguses märgib Marx, et kõik kodanlikud majandusteadlased teevad seda viga, et «käsitlevad lisaväärtust mitte puhtal kujul, mitte kui niisugust, vaid kasumi ja rendi eriliste vormidena»⁷⁹.

Esimese osa alguses käsitleb Marx inglise majandusteadlase James Steuarti lootusetut katset vormistada ratsionaalsel kujul monetaar- ja merkantilistlik süsteem. Esimestena püüdsid lisaväärtuse tekkimist seletada monetaar- ja merkantilistliku süsteemi (XVI—XVII sajand) esindajad (Thomas Mun, Colbert jt.)⁸⁰. Nende arvates tekkis lisaväärtus vahetusest, sellest et kaupu müüdi nende väärtusest kallimalt. Merkantilistid lähtusid kaupmehekapitali praktikast, mis tol ajal domineeris.

⁷⁹ K. Marx, «Lisaväärtuse teooriad» («Kapitali» IV köide), I osa, M. 1954, lk. 6 (v. k.).

⁸⁰ K. Marx nimetab varasemat (XV sajandi) merkantilismi monetaarsüsteemiks.

Teises peatükis võtab Marx kriitika alla füsiokraatide koolkonna (François Quesnay, Turgot jt). Füsiokraadid kandsid lisaväärtuse tekkimise uurimise ringlussfäärist üle otsesesse tootmissfääri ning rajasid sellega aluse kapitalistliku tootmise analüüsimisele. Füsiokraadid astusid esimese sammu lisaväärtuse teooria väljatöötamisel. Esimestena nägid nad, et lisaväärtuse allikaks on tootmissfäär. Sellepärast nimetabki Marx füsiokraate «kaasaegse poliitilise ökonomia isadeks». Kuid nad ei mõistnud väärtuse loomust ega tema allikat. Nad samastasid väärtust ja lisaväärtust loodusainega. Füsiokraadid pidasid ekslikult lisaväärtuse allikaks ainult põllumajandust. Nad olid arvamusel, et tootlik on ainult põllumajanduslik töö, mis loob lisaväärtust rendi kujul. Peale selle olid nad seisukohal, et lisaväärtust loob ka loodus — maa. Marx paljastas nende süsteemi vastuolu, mis seisab selles, et nad mõistavad lisaväärtuse allikat kahesuguselt.

Käsitledes füsiokraatide süsteemi, märgib Marx, et see süsteem väljendab tekkiva kapitalistliku tootmisviisi esindajate huvisid. Füsiokraadid nõudsid, et noor kapitalistlik tööstus vabastataks maksudest ning et kõik maksud pandaks maaomanikele. Selles sisaldus maaomanduse osalise konfiskeerimise nõudmine, mille kavatses täita Prantsuse kodanlik revolutsioon.

A. Smith avastas esimesena, et väärtust loob ühiskondlik töö sõltumatult töö konkreetsest vormist. Tööstuskasumis näeb ta lisaväärtuse omastamise esialgset vormi. Rent ja protsent on tööstuskasumi osad. Kuid kõrvuti väärtuse teadusliku kindlaksmääramisega esineb Smithil ka väärtuse ebateaduslik mõistmine, nagu määraks väärtuse elava töö hulka, mida võib osta antud kaubahulga eest. Kauba väärtuse mõõduks on järelikult töö väärtus, s. o. Smith määrab väärtust kindlaks väärtusega, sattudes seega ummikusse. Rendiprobleemi käsitledes väidab Smith, et ka maa loob väärtust. Siin on tegemist füsiokraatidel esinenud elementidega. Marx seletab neid sellega, et Smith, nagu füsiokraadidki, peegeldab suurtööstuse eelajalugu.

Teaduslikust väärtusteooriast lähtudes nägi Smith lisaväärtuse tekkimise tegelikku allikat palgatöölise tasuta töös, mille omastab kapitalist. See teaduslik vaade aga jäi Smithil tagaplaanile. Tal domineerib

teine, väärtuse ebateaduslik määratlemine. Sellest lähtudes tuleb ta järeldusele, et kauba väärtus koosneb tulude summast, s. o. palga, kasumi ja maarendi summast. Sellega rajab Smith tee vulgaarsele poliitilisele ökonomiale. Sellest tuleneb ka niinimetatud «Smithi dogma», mille järgi ühiskondliku koguprodukti väärtus koosneb ainult neist kolmest osast. Smith ei mõistnud püsivkapitali väärtuse osatähtsust. Ta väitis, et püsivkapitali väärtus esineb ainult igas üksikus kaubas, ühiskondlikus koguproduktis jaguneb see aga omakorda tulude summaks. See küsimus on otseses seoses ühiskondliku kogukapitali taastootmise probleemiga. Kummulates Smithi dogma, formuleerib Marx ühtlasi oma taastootmisteorია põhialused, mida ta arendab «Kapitali» teises köites.

Neljandas peatükis käsitleb Marx kriitiliselt Smithi vaateid tootlikule ja mittetootlikule tööle.

Marxi uurimusest nähtub, milline on tootliku ja mittetootliku töö klassitagapõhi. Seni, kui kodanlus ei olnud veel valitsevaks klassiks, oli ta revolutsiooniline. Smith kui kodanluse ideoloog arvas õigesti, et mittetootliku tegevusfääri hulka kuuluvad pastorid, ametnikud, sõjaväelased, keisrid jne. Ta nõudis nende elementide vähendamist miinimumini. Pärast seda, kui kodanlus oli endale riigiparaadi allutanud ja kui töölised olid kodanluse enda mittetootlikuks klassiks kuulutanud, püüavad kodanlikud majandusteadlased majanduslikult õigustada seda, mida nad varem olid teravalt kritiseerinud.

Oma teaduslikust väärtusteooriast lähtudes tuli Smith järeldusele, et kapitalismi tingimustes on tootlik ainult see palgatöö, mis loob lisaväärtuse, ehk, nagu ütleb Smith: tootlik on manufaktuuritöölise töö, mis lisab töödeldavale materjalile «enese ülalpidamise väärtuse ja ta peremehe kasumi»⁸¹. Töö, mis loob kapitali, on tootlik töö. Marx märgib, et Smithi üks suuri teeneid seisab selles, kui ta ütleb, et tootlik töö on niisugune töö, mida vahetatakse otseselt kapitali vastu, s. o. palgatöö. Mittetootlik on aga niisugune töö, mida ei vahetata kapitali vastu, vaid otseselt tulu, s. o. palga, kasumi, protsendi

⁸¹ Adam Smith, Uurimus rahvaste rikkuse loomusest ja põhjustest, I kd., M.-L. 1935, lk. 278 (v. k.).

ja rendi vastu. Niisugune tootliku töö käsitlus väljendab kapitalistliku tootmisviisi spetsiifikat, sest selle tootmisviisi eesmärgiks on kapitalistide poolt omastatava lisaväärtuse saamine.

Rööbiti selle teadusliku käsitleusega esineb Smithil veel teine käsitlus: tootlik on see töö, mis on kaubas asjastatud; mittetootlik on aga niisugune töö, mis mingit kaupa ei tooda, vaid osutab näiteks teeneid. Niisugune tootliku töö käsitlus ei eelda lisaväärtuse tootmist. Töö on tootlik ka siis, kui ta taastoodab ainult töötaja poolt tarbitud väärtuse ekvivalendi. Niisuguses tootliku töö definitsioonis puudub kapitalistliku tootmisviisi spetsiifika. Töö on tootlik või mittetootlik sõltuvalt tema poolt toodetud tarbimisväärtustest. On olemas niisuguse materiaalse tootmise alad, kus töö on tootlik, kuigi ta ei jäta mingit näilist jälge tema poolt toodetud produktis (näiteks transport, kaupade säilitamise puhul jne.). Marxi vaade tootlikule ja mittetootlikule tööle kapitalismi tingimustes on esitatud selle osa «Lisa» 12. paragrahvis. Käsitledes tootlikku tööd kapitalistliku tootmise süsteemis, märgib Marx: «Niisiis, tootlik töö kapitalistliku tootmise süsteemis on niisugune töö, mis toodab sellele, kes seda rakendab, lisaväärtust, teiste sõnadega — see on töö, mis muudab töö objektiivsed tingimused kapitaliks, nende omaniku aga kapitalistiks; see on järelikult töö, mis loob omaenda produkti kapitalina.»⁸²

Lühikeses viiendas peatükis käsitleb Marx Neckeri katset kujutada klasside vastandlikkust kapitalismi tingimustes kui vaesuse ja rikkuse vastandlikkust.

Kuendas peatükis pöördub Marx tagasi füsiokraatide vaadete käsitlemisele. Ta analüüsib üksikasjaliselt Quesnay «Majanduslikku tabelit», milles püütakse kujutada ühiskondliku kogukapitali taastootmise ja ringlemise protsessi. Selle probleemi lahenduses ületas Quesnay Smithi. Sellepärast analüüsibki Marx Quesnay kuulsat «Majanduslikku tabelit» pärast seda, kui ta oli lõpetanud Smithi lisaväärtuse teooria käsitlemise. Uurimisprotsessi niisugune järjekord peegeldab kodanliku poliitilise ökonomia vastuolulist arenemist. Quesnay «Majanduslik tabel» ja selle kirjeldus on paigutatud «Lisa» kaheksan-

⁸² K. Marx, «Lisaväärtuse teooriad» («Kapitali» IV köide), I osa, lk. 380.

dasse paragrahvi «Täiendused füsiokraate käsitlevale peatükile».

Marx iseloomustab Quesnay «Majanduslikku tabelit» kui katset kujutada kogu kapitali tootmise protsessi kui taastootmisprotsessi ning ringlust kui ainult selle taastootmisprotsessi vormi. Raharinglust püütakse kujutada kui kapitali ringlemise momenti. «Tabelis» püütakse lülitada tulude tekkimist, kapitali ja tulude vahelist vahetust, taastootmisalase lõpliku tarbimise vahekorda taastootmisprotsessi, lülitada kapitali ringlemisse tootjate ja tarbijate vahelist ringlemist. Lõpuks oli see katse kujutada tootliku töö kahe suure alajaotuse — tooraine tootmise ja tööstuse vahelist ringlemist taastootmisprotsessi momentidena.

Väikeses seitsmendas peatükis käsitletakse Linguet' katset kujutada klassiantagonismi kapitalistlikus ühiskonnas. Linguet kirjutab töölise kohta: «V a e s u s s u n n i b n e i d p õ l v i l i p a l u m a r i k a s t , e t t a l u b a k s n e i l t e d a r i k a s t a d a .»⁸³

*

«Lisaväärtuse teooriate» teises osas analüüsib Marx kriitiliselt eeskätt Ricardo majandusõpetust. Selle kõrval käsitleb ta Smithi kulude- ja hinna- ning renditeooriat. Tekib küsimus, miks tuleb siin Marx Smithi õpetuse juurde tagasi? Analüüsidest Ricardo majandusõpetust, leiab Marx selles õpetuses rea ebaõigeid eeldusi, mis said alguse Smithi majandusõpetusest. Seoses sellega käsitlebki Marx vastavaid Smithi vaateid.

«Lisaväärtuse teooriate» teine osa algab ulatuslikust «kõrvalekaldumisest» (VIII ptk.), milles käsitletakse kriitiliselt Rodbertuse renditeooriat.

1851. aastal esines saksa majandusteadlane Rodbertus katsega arendada absoluutse rendi teooriat. Marx tõestas, et Rodbertuse katse ebaõnnestus sellepärast, et ta asub väärtuse ja tootmishinna küsimustes täielikult Ricardo seisukohal. V. I. Lenin märgib, et Marx kummutas hiilgavalt ja üksikasjaliselt Rodbertuse teooria ning et see kriitika Rodbertuse kohta väärrib erilist tähele-

⁸³ K. M a r x, «Lisaväärtuse teooriad» («Kapitali» IV köide), I osa, lk. 323.

panu⁸⁴. Marx ütleb, et Ricardo lähtub vaatest, mis mandril väga veidrana tundub. Nimelt eeldab ta, et maaomandus ei eksisteeri üldse takistusena ükskõik mis-sugusele kapitali mahutamisele maasse. Inglismaal kujunes alates XV sajandist agraarkorra kapital. Tsiteerides Marxi kirjutab Lenin: ««Sedavõrd järelikult tööpoolest ei ole olemas maaomandust, sest see omandus annab võimaluse kapitalil — farmeril — majandada vabalt, huvitades ainult rahalise tulu saamisest. Mingisugust Pommeri mõisnikku» (Marx peab silmas Rodbertust, kelle renditeooria ta antud teoses hiilgavalt ja üksikasjaliselt ümber lükkab), «kellel on peas ainult esiisadeaegsed kogukonnamaad, majanduskeskused, maavalduse kolleegiumid jne., võib seepärast Ricardo «ebaajalooline» vaade agraarsuhete arenemisele õudusega käsi kokku lööma sundida.» Tegelikult aga «Inglise tingimused on ainsad tingimused, kus arenes adekvaatselt (ideaalse täiuslikkusega) tänapäeva maaomandus, s. t. kapitalistliku tootmise poolt *modifitseeritud* maaomandus. Inglise teooria (s. o. Ricardo renditeooria) on selles punktis klassikaline tänapäeva, s. o. kapitalistliku tootmisviisi jaoks.»

Inglismaal toimus see maa puhastamine revolutsioonilistes vormides koos talupoegade maavalduse vägivaldse purustamisega.»⁸⁵

Ricardol puudub täiesti absoluutse rendi mõiste. Sellepärast asetab Marx Ricardo renditeooria kriitilise analüüsi ette kriitilise ülevaate Rodbertuse katsest arendada absoluutse rendi mõistet. Seoses sellega põhjendab Marx oma absoluutset renditeooriat ning ühtlasi käsitleb maa natsionaliseerimise probleemi kapitalismi tingimustes. V. I. Lenin nimetab neid kohti Marxi «Lisaväärtuse teooriates» «suurepärasteks», «kus eriti kujukalt on näidatud ka maa natsionaliseerimise kodanlik-demokraatlikus mõttes revolutsiooniline tähtsus.»⁸⁶

Üheksandas peatükis («kõrvalekaldumises») käsitleb Marx lühidalt diferentsiaalrendi ajalugu alates Anderssonist ja lõpetades Ricardoga. Paljastades mitmesuguste vaadete klassijuured selles küsimuses, analüüsib Marx orgaanilist seost renditeooria ja töö-väärtusteooria vahel ning

⁸⁴ Vt. V. I. Lenin, Teosed, 21. kd., lk. 49.

⁸⁵ V. I. Lenin, Teosed, 15. kd., lk. 121.

⁸⁶ V. I. Lenin, Teosed, 28. kd., lk. 286.

näitab, kuidas vead väärtusteoorias põhjustavad vigu renditeoorias.

Ricardo diferentsiaalrenditeooria suurimaks puuduseks on seos «maltusliku rämpsuga» — «kahaneva mullaviljakuse seadusega». Kritiseerides seda Ricardo renditeooria puudust, püstitas Marx juba 1851. aastal ülesande kooskõlastada rendiseadus põllumajanduse tootlikkuse progressiga üldse. Marx tuli järeldusele, et ainult sel tingimusel saab seletada ajaloolisi fakte.

Millega põhjendas Ricardo «kahaneva mullaviljakuse seadust»? Oma oletust «kahaneva mullaviljakuse seaduse» eksisteerimise kohta põhjendas ta viljahindade tõusuga, mis toimus XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul. Selle «seaduse» kummutamiseks toob Marx ära nisu keskmiste hindade tabeli, mis hõlmab aastaid 1641—1859, s. o. 218 aastat.⁸⁷ Selle tabeli analüüsist, mille tegi Marx, nähtub, et viljahinnad ei langenud hoopiski vahetpidamata. Järelikult ei pea Ricardo oletus paika ja on täiesti põhjendamatu. Ka siin on tõe kriteeriumiks praktika.

Need mõlemad «kõrvalekaldumised» on sisuliselt pikemaks sissejuhatuseks ja ettevalmistuseks, et järgnevates peatükkides (X—XVIII) igakülgset ja kriitiliselt uurida Ricardo lisaväärtuse teooriat.

Erinevalt Smithist, kes väärtuse määratlemisel kõigub kahe erineva seisukoha vahel, asub Ricardo täiesti tööväärtusteooria seisukohal ning rakendab seda teooriat järjekindlalt ja sirgjooneliselt. Püstitades enda ette ülesande avastada kapitalistliku ühiskonna majandusseadused, abstraherib Ricardo nähtuste välist näilisust, konkurentsinähtusi ning otsib nende varjatud alust. Ta püüab seletada kõik majanduslikud nähtused ja kategooriad väärtusseaduse alusel. Ta uurib seda, kas kõik majanduslikud kategooriad on vastavuses või vastuolus väärtuse määramisega tööajaga.

Analüüsides aga uuritavaid kategooriaid, pole Ricardo abstraktsioonid küllaldaselt sügavad ega täielikud, nad on tihtipeale formaalsed. Ta ei märka majanduslike kategooriate avaldumisvormide arenemist ja ignoreerib neid vahepealseid lüüsid, mis on vajalikud selleks, et üle minna ühelt kategooriaalt teisele. See põhjustab seda, et

⁸⁷ Vt. K. Marx, «Lisaväärtuse teooriad» («Kapitali» IV köide), II osa, M. 1957, lk. 128—129.

Ricardo tõlgendab valesti rea poliitilise ökonomia probleeme. Marx iseloomustab Ricardo meetodit järgmiselt: Ricardo meetod seisab selles, et ta lähtub sellest, et kauba väärtuse suurus tuleb määrata tööajaga, seejärel uurib Ricardo, kas teised majanduslikud suhted (teised majanduslikud kategooriad) on vastuolus väärtuse niisuguse kindlaksmääramisega. See meetod väldib vajalikke vahepealseid lülisid ning püüab vahetult tõestada majanduslike kategooriate ühtelangemist.⁸⁸

Sellepärast samastab Ricardo väärtust tootmishinnaga. Ta ei tundnud vahepealseid lülisid, mis neid eraldavad. Püüdes tõestada, et väärtusseadus on kapitalistliku majanduse üldine majandusseadus, millega on vastavuses kõik selle majanduse kategooriad, ei üri Ricardo, kuidas need kategooriad väärtusest arenevad, vaid eeldab, et nad on juba olemas, ning samastab neid mehhaaniliselt väärtusega. Ta eeldab näiteks, et on juba olemas keskmise kasumi ja tootmishinna kategooria. Seetõttu satub ta ummikusse. Ta ei märka, et keskmine kasum on nähtuste pealispinnal vastuolus väärtusseadusega ning vajab seletuseks rea vahepealseid lülisid.

Ricardo ei saanud tuletada tootmishinda väärtusseadusest sellepärast, et ta ei tundnud püsivkapitali ja muutuvkapitali kategooriat, ta ei suutnud eraldada lisaväärtust puhtal kujul, abstraherida seda konkreetsetest esinemisvormidest — kasumist, rendist ja laenuprotsendist. Selle tagajärjel ei näe ta kasumi ja lisaväärtuse erinevust, ei suuda kaupade väärtuse käsitlemisel abstraherida konkurentsi. Ricardo arvates jaguneb kapital ringlemise protsessi seisukohalt ainult põhikapitaliks ja käibekapitaliks, ta ei tule selle pealegi, et jaotada kapital tootmisprotsessi seisukohalt püsivkapitaliks ja muutuvkapitaliks.

Lisaväärtust ja kasumit samastades ei märganud Ricardo, et ta määrab kasuminormi liikumist. Ta arvas ekslikult, et kasuminorm langeb ainult palga suurenemise tõttu. Miks tööliste palk tõuseb? Ricardo põhjendas seda sellega, et põllumajanduses hakatakse harima üha vähemviljakaid maid ja selle tagajärjel tõusevad toiduainete hinnad ning tööliste nominaalpalk. See põhjustavatki

⁸⁸ Vt. K. Marx, «Lisaväärtuse teooriad» («Kapitali» IV köide), II osa, lk. 158.

kasuminormi pidevat langemist ja rendinormi pidevat tõusu. Kasuminormi langemist põhjendab Ricardo täiesti valesti. Ta ei märganud ega tundnud kapitali orgaanilist struktuuri ja selle kasvu, mis põhjustab kasuminormi langemist ja lisaväärtuse normi kasvu. Kasuminorm «langeb mitte sellepärast, et töölist ekspluateeritakse vähem, vaid sellepärast, et teda ekspluateeritakse rohkem»⁸⁹. Kasuminorm langeb sellepärast, et tootlike jõudude arenemisega kasvab muutuvkapital aeglasemalt püsivkapitali kasvuga võrreldes. Kapitalismi arenedes ekspluateeritakse iga töölist rohkem, tööliste arv aga kasvab pidevalt. Järelikult kasvab ka lisaväärtuse norm.

Ricardo väidab ekslikult, et kasuminormi langemisega väheneb järk-järgult kapitali akumulatsioon, mis muutub lõppude lõpuks täiesti võimatuks. See tähendaks kapitalismi «viimset päeva». Marx tõestas, et kapitali akumulatsiooni ei määra otseselt niivõrd kasuminorm, kuivõrd kasumi üldine mass, mis suureneb koos tootmise ulatuse laienemisega ja ekspluateeritavate tööliste arvu ning nende ekspluateerimise suurenemisega.

Samastades kasuminormi lisaväärtuse normiga ja lisaväärtust kasumiga, oletab Ricardo ekslikult, et kogu avansseeritud kapital koosneb ainult muutuvkapitalist. Marx näitab, et Ricardo võttis Smithilt üle kurikuulsa dogma, mille järgi ühiskondlik koguprodukt koosnevad tulude summast. Sellest lähtudes samastab Ricardo kapitali akumulatsiooni muutuvkapitali akumulatsiooniga. See tähendaks aga, et nõudmine töö järele kasvab võrdeliselt kapitali akumulatsiooniga. Sellepärast ei tähendavat Ricardo arvates kapitali akumulatsioon hoopiski tööliklassi olukorra halvenemist.

Ricardo ei eita seda, et kapitali akumulatsiooniga ja masinate rakendamisega toimub tööliste väljatõrjumine tootmisest ning koos sellega jääb tarbimata teatud hulk tarbimisvahendeid. Turul on selle tagajärjel teenistuseta töölisel ja kasutamata tarbimisvahendid. Ricardo väidab, et töötud töölisel leiavad tingimata endale tööd.

Marx nimetab Ricardo niisugust käsitlust loraks, sest töötute ja osaliselt töötute alalise reservarmee olemasolu fakt kummutab selle täielikult. Ricardo lähtub absurdsest

⁸⁹ K. Marx, «Lisaväärtuse teooriad» («Kapitali» IV köide), II osa, lk. 441.

oletusest, et vabanenud tarbimisesemed lähevad just neile töölistele, kes neid enne uute täiuslikumate masinate rakendamist tarbisid. Vastavuses Smithi dogmaga on Ricardo arvamusel, et elatusvahenditena eksisteeriv kapital on mingi püsivsuurus.

Nagu Smithki, nii ei suutnud ka Ricardo lahendada väärtusseaduse alusel probleemi, kuidas toimub kapitalismi tingimustes töö vahetamine kapitali vastu. Ricardo ei näinud siin üldse mingit raskust. Ta ainult mainis, et tööhulk, mis on kulutatud kauba tootmiseks (asjastatud töö), ning see tööhulk, mida võib osta selle kauba eest (elav töö), omavahel erinevad. Palk kui elava töö väärtus on alati väiksem kui produkti väärtus, mille on tootnud sama hulk elavat tööd või milles see töö väljendub. Teiste sõnadega, tööprodukti väärtus on lisaväärtuse võrra suurem töö väärtusest (selles seisabki kapitalistlik ekspluateerimine). Seda fakti Ricardo ei seletanud ega saanudki seletada, sest tema, nagu Smithki, ei märganud töö ja tööjõu erinevust. Töö ja kapitali vahekorrad esineb tal «otsese töö» ja «akumuleerunud töö» vahekorradena. Selle tagajärjel kaob kapitalistlike tootmissuhete erinevus, nende spetsiifika.

Selle probleemi lahendas Marx. Ta tõestas, et töö ei ole väärtust. «Väärtust loova tegevusena,» kirjutab Engels, «ei saa tal olla erilist väärtust, nii nagu raskusel ei saa olla erilist kaalu, soojusel erilist temperatuuri ja elektril erilist voolutugevust. See, mida kaubana ostetakse ja müüakse, ei ole töö, vaid *tööjõud*. Niipea kui viimane muutub kaubaks, mõõdetakse tema väärtust tööga, mis on kehastunud temaks kui ühiskondlikus produktis; see väärtus võrdub tööga, mis on ühiskondlikult vajalik tööjõu tootmiseks ja taastootmiseks.»⁹⁰

Kogu Ricardo õpetust kritiseerides toob Marx esile tema majandusõpetuse teoreetilised vead ja klassipiiratused. Samal ajal hindas Marx Ricardo suurt ajaloolist osa teaduses, mis seisab eelkõige töö-väärtusteooria väljatöötamises ja järjekindlas rakendamises. Selle teadusliku teenega on tihedalt seotud see, et Ricardo avastas ja formuleeris klasside majandusliku vastandlikkuse.

*

⁹⁰ K. Marx, Kapital, II kd., lk. 15.

«Kapitali» neljanda köite kolmandas osas käsitletakse kodanliku poliitilise ökonomia vulgariseerimise protsessi, s. o. tema arenemist languse suunas, mis toimus seoses klassivõitluse teravnemisega ja kodanluse muutumisega reaktiooniliseks klassiks. Uurimise põhiobjektiks on selles köites Ricardo koolkonna laostumine.

Malthuse õpetust käsitlevas peatükis näitab Marx, kuidas Malthus kasutab väärtusseaduse «kummutamiseks» seda, et Ricardo ajab segamini väärtuse ja tootmishinna kategooriad. Kasutades oma teostes «võõrandamisest saadava kasumi» kontseptsiooni, püüab Malthus paisata poliitilist ökonomiat kaugele tagasi. Marx paljastab Malthuse reaktioonilise katse, absurdsuse, kui ta püüab kaitsta mittetootlike klasside (eelkõige maaomanike) pillamist kui vahendit ületootmise tekkimise vastu. Marx häbimärgistab Malthust kui valitsevate klasside häbitut sükofanti, kes võltsib teadust maa-aristokraatia ning kodanluse kõige reaktioonilisemate kihtide huvides.

Peatükis, milles käsitletakse Ricardo koolkonna laostumist, analüüsib Marx Ricardo pooldajate regressi poliitilise ökonomia kõigis põhiküsimustes. Nad loobusid täielikult Ricardo teooria teaduslikest elementidest. Torrens siirdus tagasi Smithi seisukohale, et kapitalistliku tootmise tingimustes väärtusseadus ei toimivat. James Mill, Wakefield, Stirrling pöördusid tagasi pakkumise ja nõudmise vulgaarkontseptsioonile.

Ricardo koolkonna laostumise viis lõpuni MacCulloch. Tema küüniline kapitalistliku tootmisviisi apologetika oli tihedalt seotud jultunud eklektikaga teooria valdkonnas. MacCulloch, samastades tööd looduslike protsessidega, loobus täielikult töö-väärtusteooriast.

Majandusteadlased sotsialistid-utopistid ehk sotsialistid-rikardolased (Ravenstone, Hodgskin, Thompson jt.) püüdsid kasutada Ricardo teooriat, eelkõige tema töö-väärtusseadust, kodanliku korra ja kodanliku poliitilise ökonomia vastu. Engels kirjutab, et need majandusteadlased pöörasid «Ricardo väärtus- ja lisaväärtusteooria proletariaadi huvides kapitalistliku tootmise vastu, võideldes kodanluse vastu tema enda relvaga. Kogu Oweni kommunism, kuivõrd see astub majandusteaduslikku poleemikasse, toetub Ricardole.»⁹¹

⁹¹ K. Marx, Kapital, II kd., lk. 11.

Sotsialistid-rikardolased, lähtudes sellest, et töö loob ühiskonna rikkuse, järeldasid, et «töö on kõik», kapital aga kujutab endast ainult töölise petmist. Ricardo tõestas, et töölise vajaliku tööaja lühendamise võimaldab pikendada tema lisatööaega, mille jooksul ta loob lisaväärtust kapitalistile. Sotsialistid-rikardolased nõudsid, et koos vajaliku tööaja lühendamisega kaotataks täielikult lisatöö.

Sotsialistide-rikardolaste teeneks on see, et nad rõhutasid tööliste ekspluateerimist kapitalismi tingimustes, nad pidasid õigesti kasumit, renti ja laenuprotsenti tööliste lisatöö tulemuseks. Nende teeneks on ka see, et nad vaidlesid kapitali tootlikkuse apologeedilise teooria vastu.

Kuid sotsialistid-rikardolased ei suutnud ületada Ricardo majandusõpetuse kodanlikku alust. Samuti nagu Ricardogi olid nad arvamisel, et kõik kapitalistliku tootmisviisi alused on igavesed. Nad ei olnud võimelised looma tõelist teaduslikku poliitilist ökonoomiat.

Peatükkides Ramsay'st, Cherbuliez'st, Richard Jonesist käsitleb Marx kriitiliselt nende kodanlike majandusteadlaste vaateid, kes olid lähedal sellele, et mõista kapitalistliku tootmisviisi ajutist iseloomu, püsivkapitali ja muutuvkapitali erinevust, kes aimasid kapitali orgaanilise struktuuri tähtsust. Kuid kodanliku silmaringi piiratus ei võimaldanud neil majandusteadlastel arendada nende õigete kontseptsioonide võrseid, mis esinesid neil koos kapitali ja kasuminormi vulgaarkäsitusega.

«Kapitali» IV köite kolmas osa lõpeb mõningate teoreetiliste probleemide käsitleusega, nagu vulgaarse poliitilise ökonoomia klassi- ja gnoseoloogilised juured, klassikalise ja vulgaarse poliitilise ökonoomia erinevus, vulgaarse sotsialismi esindajate vaadete kriitika.

Käsitledes «Kapitali» neljandas köites kriitiliselt lisaväärtusteooriaid, arendab Marx ühtlasi ka oma majandusõpetust. Selles teoses seletab Marx esmakordselt, kuidas väärtusseaduse alusel toimub keskmise kasumi ja tootmishinna kujunemine. Sellega lahendab ta poliitilise ökonoomia ühe olulisema probleemi, mida ei suutnud lahendada Ricardo ja milles ta koolkond kokku varises. «Kapitali» kolmanda köite kõrval on «Lisaväärtuse teooriate» teine osa Marxi põhiteoseks kapitalistliku maaarendi teooria alal. Marx analüüsib siin üksikasjaliselt maarenti ning monopoli kahte liiki kapitalistlikus majan-

duses. Üksikasjaliselt uurib Marx põllumajandussaaduste hindade monopolset iseloomu ning konkurentsi toimet kapitalistlikus põllumajanduses. Selles teoses on ära toodud ühiskondliku kogukapitali taastootmise teooria põhi-
elemendid, mida Marx hiljem «Kapitali» teises köites edasi arendas. «Kapitali» neljas köide on ainus Marxi teos, milles käsitletakse süstemaatiliselt majanduskriiside teooriat. Kõige täielikumalt on siin arendatud ja põhjendatud teaduslik tootliku ja mittetootliku töö teooria ning esitatud teaduslik tootliku töö definitsioon.

Niisugune on «Kapitali» neljanda köite struktuuri ja sisu lühike iseloomustus.

Marxi majandusõpetus ja kaasaeg

Oma majandusteaduslike uurimustega ja neist uurimustest tehtud järeldustega «revolutsioneeris» Marx, nagu kirjutab Lenin, kogu poliitilise ökonoomia, luues uue proletaarse poliitilise ökonoomia. Sellega saavutas Marx teadusliku võidu kommunistlikule parteile ja kogu töölisklassile. Teadusliku kommunismi rajajate — Marxi ja Engelsi teaduslikud avastused on töölisklassi ja kogu töörahva ideelis-teoreetiliseks relvaks maailma-ajalooliste revolutsiooniliste võitude saavutamisel ka käesoleval ajal.

Mida võib mõista kaasaegses majanduselus ilma Marxi majandusõpetuseta, ilma tema igavesti elavate ideedeta? Just see õpetus, mida tohutult on rikastanud Lenin ja mis areneb loovalt iga päev, võimaldab teaduslikult mõista ja seletada kõike seda, mis toimub kaasaegses komplitseeritud majanduselus ja poliitikas. Marksismi-leninismi õpetus on õigeks kompassiks ja võtmeks meie aja sündmuste mõistmisel, mille põhisisuks on üleminek kapitalismilt sotsialismile ja kommunismile.

Ajajärk pärast Marxi ja Engelsi surma on olnud rikas ajaloolistest sündmustest. Eriti on see kehtiv selle aja-järgu kohta, mil Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni mõjul kiirenes ajaloo käik, algas põhiline murrang kogu maailma rahvaste elus ja saatuses. Pärast Marxi ja Engelsi surma toimus XIX sajandi lõpul ja XX sajandi algul üleminek monopolismieelselt kapitalismilt monopolistlikule kapitalismile — imperialismile. Marxi «Kapitalist» lähtudes uuris Lenin imperialismi. Lenini teos «Imperialism kui kapitalismi kõrgeim staadium» on «Kapitali» otsene jätk. Marxi majandusõpetuse ideid on edasi arendatud ka teistes Lenini ning tema võitluskaaslaste ja õpilaste teostes, Nõukogude Liidu Kommunist-

liku Partei ja teiste maade kommunistlike ja töölisparteide otsustes.

Imperialismi majanduslik olemus seisab vaba konkurentsi asendumises monopolide ülevõimuga. Seepärast nimetabki Lenin imperialismi monopolistlikuks kapitalismiks. Lenini imperialismiteooria on loova marksismi triumf, mis eredalt tõendab Marxi majandusõpetuse ideede elujõudu, nende surematust.

Lenin ning ta võitluskaaslased töötasid välja kapitalismi üldkriisi teooria ning sotsialismi poliitilise ökonomia, mida arendati edasi NLKP XX ja XXI kongressi otsustes. Marksismi-leninismi suure õpetuse loova ja oskusliku rakendamise tulemusena võitis sotsialistlik revolutsioon kui objektiivne paratamatus lõplikult Nõukogude Liidus, Hiina Rahvavabariigis ja reas teistes maades. Sotsialism muutus maailmasüsteemiks. Kaasajal toimub maailma-ajalooline üleminek kapitalismilt sotsialismile ja kommunismile.

Sotsialistlike ideede veenev ja ligitõmbav jõud, nende võitmatu etendavad otsustavat osa kogu inimkonna ideelises elus. Kahe vastandliku — kodanliku ja sotsialistliku — ideoloogia võitluse tulipunktiks on see, et kaasaegsete tootlike jõudude areng vajab sotsialistlikke tootmisuhteid, et on vaja asendada oma aja äraelanud kapitalistlik kord uue, kõrgema sotsialistliku korruga. Niisuguses olukorras on kodanluse ideoloogidel üha raskem õigustada kapitalistliku korra eksisteerimist ning mustata ja eitada sotsialistliku maailmasüsteemi tohutuid saavutusi. Mida võivad kodanlikud majandusteadlased marksismi suurtele ideedele vastu seada?

Juba Marx kirjutas, et sellest ajast, kui kodanlus oli Prantsusmaal ja Inglismaal poliitilise võimu kätte võitnud, hakkas klassivõitlus praktiliselt ja teoreetiliselt ikka selgemaid ning ähvardavamaid vorme omandama. «Ta lõi matusekella teaduslikule kodanlikule majandusteadusele. Asi ei olnud nüüd enam selles, kas üks või teine teorem on õige, vaid selles, kas ta on kapitalile kasulik või kahjulik, soodne või ebasoodne, politseiliselt lubatav või lubamatu. Omakasupüüdmatu uurimise asemele asub maksuline sulesõda, erapooletute teaduslike otsingute asemele võlts ja lõmitav apologetika.»¹ Niisiis jäi kodanlik

¹ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 11.

poliitiline ökonomia pärast Smithi ja Ricardot täielikult pankrotti ning muutus ebateaduslikuks, vulgaarseks. Sel- line on ka kaasaegne kodanlik poliitiline ökonomia.

Kogu kodanlik poliitiline ökonomia põeb väljapääs- matut kriisi. See kriis on tingitud kapitalismi üldkrii- sist ja moodustab lahutamatu osa kodanluse ideoloogili- sest kriisist. Kodanlik poliitiline ökonomia on sunnitud ise tunnistama, et ta on sattunud kriisi olukorda. Kodan- likus poliitilises ökonomias kui kõverpeeglis peegeldub kapitalismi roiskumine ja suremine. Kuid kodanlik poliitiline ökonomia seab enda eesmärgiks otsida retsepte ajaloo poolt surmale määratud kapitalismi ravimiseks ja päästmiseks. Paljud kodanlikud majandusteadlased väljendavad avalikult kahtlust selles, kas kapitalism on üldse suuteline eksisteerima. Ameerika kodanlik majan- dusteadlane G. Soule näiteks kirjutab: «Võib-olla, et Marxi ennustus oli ekslik pigem tähtaja näitamise mõttes kui sisuliselt. Võib-olla, et kapitalismi katastroofiline krahh leiab aset millalgi tulevikus.»²

Varem pidas kodanlik poliitiline ökonomia endast- mõistetavaks «tõeks» seda, et kapitalistliku majanduse mehhanism toimib automaatselt. Oldi arvamusel, et kui kusagil tekib tööpuudus, siis on võimalik seda kohe kõr- valdada, sest palk langeb ja tööjõu nõudmine suureneb. Kodanlik poliitiline ökonomia oli veendunud, et kapita- listlikul süsteemil on küllalt sisemist jõudu igasuguste majanduslike raskuste, disproportsioonide, kriiside, töö- puuduse jne. ületamiseks. Niisugune oli traditsioonilise kodanliku poliitilise ökonomia apologetiline tuumik.

Kapitalismi üldkriisi olukorras muutub üha raskemaks tõestada ja toetada seda teesi. Kodanlik poliitiline öko- noomia väidab, et nüüd on vaja leida kunstlikke tegureid, mis suudavad taastada kapitalistliku majanduse nor- maalse funktsioneerimise. Sääraseks kunstlikuks teguriks olevat riigi vahelesegamine majandusellu.

Kui varemalt kodanlikud majandusteadlased ülistasid kapitalismi sisemist jõudu ja kapitalistliku konkurentsi absoluutselt toimivat mehhanismi, siis kapitalismi üld- kriisi teravnemise olukorras ülistavad nad mittemajan- duslikke tegureid, mis seisavad selles, et riik segab end

² G. Soule, Ideas of the Great Economists, New York, 1953, lk. 93.

majandusellu. Seoses sellega eitavad kodanlikud majandusteadlased objektiivsete majandusseaduste olemasolu ja toimet. Riigi vahelesegamist majandusellu tõlgitakse kui tegurit, mis võib asendada majandusseaduste toime ning määrata majandusliku arenemise uued suunad. Enamik kodanlikke majandusteadlasi lähtub sellest, et majandusseadused kehtestatakse ja muutuvad sõltuvalt riigiorganite eesotsas olevate isikute subjektiivsest tahtest. Kasutades säärast apologetikat, püüavad kapitalismi kaitsjad varjata ja eitada kodanliku ühiskonna arenemise seaduspärasust käiku, mis viib kapitalismi hävingule ja kommunismi võidule. Niiviisi toimub kodanlike majandusteadlaste arvates kapitalismi «reguleerimine».

«Reguleeritava kapitalismi» kõige enam levinenud teooriaks on keinslus. Keynesi tähtsam teos «Teenistuse, protsendi ja raha üldteooria» ilmus 1936. aastal. Keynes (1883—1946) on inglise kodanlik vulgaarmajandusteadlane, imperialistliku reaktsiooni ja sõdade ideoloog, kes Lenini poolt 1920. aastal antud iseloomustuse järgi on «läbi ja läbi kodanlane, bolševismi halastamatu vaenlane, kes nagu inglise väikekodanlane kunagi kujutab endale bolševismi ette koledana, julmana, metsikuna».³ Keynesi «teooria» demagoogiline põhitees seisab selles, et kapitalismi üldkriisile omane krooniline massiline tööpuudus ja ettevõtete alakoormus ning kriisid oleval omased ainuüksi «mittereguleeritavale kapitalismile», neid võivad aga mitte esineda niinimetatud «reguleeritava kapitalismi» tingimustes. Tarbimise kasvuks soovib Keynes suurendada era- ja riigi investeringuid, et toota rohkem sõja ettevalmistamiseks ja ekspluataatorlike klasside parasiitlikuks tarbimiseks. Selleks, et kapitalistid saaksid rohkem kasumit ja palkaksid tööle rohkem töölisi, soovib Keynes alandada tööliste reaalpalka inflatsiooni teel. William Foster iseloomustab Keynesi tabavalt kui «kiirabiarsti haige kapitalismi juures».

Kodanliku poliitilise ökonomia «prophetist» Keynesist alates lähtub tema koolkond (A. Hansen, R. Patton, G. Steiner jt.) teesist, et kodanlik riik oleval see jõud, mis on suuteline parandama kapitalistliku majanduse mehhanismi puudused. Keynes ja teised monopolistliku riigikapitalismi jutlustajad püüavad künniliselt väita, et

³ V. I. Lenin, Teosed, 31. kd., lk. 190.

rahvamajanduse militariseerimine ja võidurelvastumine päästvat kapitalismi majanduskriisidest ja tööpuudusest. Tegelikult esinevad majanduskriisid Ameerika Ühendriikides sagedamini kui kunagi varem. Krooniline massiline tööpuudus on väga suur.

Paljud kodanlikud majandusteadlased, eriti keinslased, on arvamusel, et riigi vahelesegamine majandusellu võivad vältida majandusseaduste toimet ja kavandada majandusliku arenemise uued teed. Samal seisukohal on paljud kodanlike valitsuste ametlikud isikud.

Kodanlikud majandusteadlased, nagu reformistid ja revisionistidki, varjavad hoolega kaasaegse imperialistliku riigi klassiolemust, varjavad kõigiti seda, et imperialistlik riigiaparaat allub täielikult kapitalistlikele monopolidele ja kaitseb viimaste huve. Riik kompenseerigu kaupade nõudmise puudumist sellega, et ta suurendagu kulusid kaupade ostmiseks. Riik kandku ka kahjumid, mis tekivad seoses kriisidega ja üldse kapitalistliku tootmise anarhiaga. Sellega ongi seletatav asjaolu, et imperialistlike riikide valitsused reguleerivad majandust nii, et selle reguleerimise tagajärjel üha kasvavad monopolide kõrged kasumid, töörahva ekspluateerimine ja maksukoorem aga pidevalt suurenevad. Lõpptulemuseks on kapitalismi põhilise vastuolu teravnemine.

Kapitalismi tingimustes võib riik reguleerida peamiselt sõjalise tootmise harusid, s. o. majanduse arengu üksikuid protsesse. Kuid kodanlik riik ei saa reguleerida ühiskondliku koguprodukti taastootmist ning kontrollida kogu rahvamajandust. Mispärast? Sellepärast, et igas kapitalistlikus riigis, isegi siis, kui mõnes riigis on üksikud tootmisharud osaliselt natsionaliseeritud, on rõhuv enamus tootmisvahenditest erakapitalistide käes. Kapitalistliku eraomanduse valitsemine eeldab paratamatult üksikute kapitalistlike ettevõtete ja monopolide juhtimise koondumist nende peremeeste kätte, eeldab kogu ühiskondliku tootmise ühtse juhtimise puudumist. Millist reguleerimist ja milliseid reforme kodanlik riik ka ei teotaks, kunagi ei puuduta ta kodanliku ühiskonna kõige suuremat «pühadust» — kapitalistlikku eraomandust. Viimane eeldab aga kapitalistide suveräänseid õigusi oma ettevõtetele ja kapitalistide isevalitsust tööliste üle.

Kodanlikud, reformistlikud ja revisionistlikud teooriad riigi otsustavast osast kapitalistlike riikide majanduselus

väljendavad monopolistliku riigikapitalismi tugevnemist moonutatud kujul ning kujutavad endast ühtlasi ka reageerimist sotsialistliku ühiskonna tohututele saavutustele. Need teooriad püüavad kodanlikule riigile valelikult omistada majanduslikud ja organisatorlikud funktsioonid, mida suudab edukalt täita ainult sotsialistlik riik. Kodanlikud majandusteadlased on sunnitud tunnistama, et kapitalistliku majanduse säilitamiseks peab riik rakendama kunstlikke abinõusid, nagu seda on mitmesugused toed ja kargud, milleleta kapitalism normaalselt areneda ei saa.

Märkimisväärne on kodanliku poliitilise ökonoomia kriisis see, et «reguleeritava kapitalismi» ideed siginesid kodanlikus kirjanduses ja levisid laialdaselt just sõjaajajärgsel perioodil. See on seletatav sellega, et kodanlike maade majandus areneb nüüd võidurelvastumise ja teiste ebakindlate tegurite alusel.

Kaasaegse kodanliku poliitilise ökonoomia kriis väljendub sotsiaalse demagoogia uutes vormides, millel on kapitalistliku süsteemi pankroteerumise pits. Paljud kodanlikud majandusteadlased ja ideoloogid ei julge enam hulkade ees kapitalismi avalikult kaitsta, vaid püüavad, nagu reformistidki, seda kaitset maskeerida kapitalismi formaalse kriitikaga ja sotsialistliku fraseoloogia kasutamisega. Siin on tegemist kapitalistliku süsteemi pankroti ning sotsialistliku süsteemi võitmatu jõu ja tohutute eeliste kaudse tunnistamisega. Sellega püüavad pankroteerunud kapitalistliku korra esindajad ühelt poolt varjata kapitalismi vastuolusid ja paiseid ning teiselt poolt imiteerida kapitalismi tema vastandiks — sotsialismiks.

Selleks, et vähendada Nõukogude Liidu ja teiste sotsialistlike maade kogemuste ja saavutuste tohutut mõju, püüavad kodanlikud ideoloogid, revisionistid ja reformistid sisendada hulkadesse arvamust, et sotsialismi elemendid eksisteerivad ka kapitalistlike maade majanduses. Kapitalismi püütakse kaunistada väitega, et kapitalistlik süsteem «sotsialiseeruvat» üha enam, et niinimetatud «segamajanduses» põimuvat rahulikult nii kapitalistlikud kui ka sotsialistlikud elemendid. Majandusteadlane R. Patton väidab, et kõigis majandussüsteemides ning isegi Ameerika Ühendriikide majanduses leiduvat

mõningaid sotsialismi elemente. Teine kodanlik majandusteadlane D. Wright läheb oma oletustes veelgi kaugemale, väites, et kapitalismi ja sotsialismi erinevus olevat oma tähtsuse kaotanud.

Tekib küsimus, milles seisab niisugune kapitalistlikes maades esinev sotsialism? Sellele vastab Ameerika ajakirjanik L. Fischer: sotsialism seisvat selles, et riik segab end maa majandusellu vahele. Tegelikult on see ju monopolistlik riigikapitalism, millel ei ole midagi ühist tõelise sotsialismiga.

Selleks, et näidata ennast «sotsialistidena», püüavad kodanlikud majandusteadlased ja reformistid moonutada sotsialismi mõistet. Nad eitavad kõige tähtsamat sotsialismi tunnust — tootmisvahendite eraomanduse kaotamise ja sotsialistliku omanduse kehtestamise vajadust. Millisena näib sotsialism parempoolsetele sotsialistidele, sellest kirjutab leiboristide silmapaistev teoreetik — K. Attlee endine nõunik F. Williams: «Tootmisvahendite ühiskondlik omandus ja jaotamine, mida propageeritakse varajastes sotsialismi doktriinides, ei ole ühendatud kaas-aegse sotsialistliku kontseptsiooniga sel kujul, nagu ta eksisteerib Inglismaal. See, millele me püüame, on pigem tootmisvahendite ühiskondliku omanduse ühendamise reas tööstusharudes tootmisvahendite eraomandusega tootmisharude tunduvalt suuremas grupis, mis hõlmab suurema osa töötlevast tööstusest, kaubandusettevõttes ja jaotamisvõrgu.»⁴ Niisiis on leiboristide eesmärgiks kapitalistliku eraomanduse jäädvustamine. Viimasel ajal on parempoolsed sotsialistid tunduvalt muutnud oma vaateid omandiküsimuses. Leiboristid ja austria sotsiaaldemokraadid ütlevad oma programmides täiesti lahti ühiskondliku omanduse kehtestamisest «sotsialismi» ehitamisel. Nad samastavad sotsialismi monopolistliku riigikapitalismiga. Niisuguse seisukoha omaksvõtmist arutatakse teistes niinimetatud sotsialistliku internatsionaali sektorites.

Neis riikides, kus kodanluse olukord on kindlam ja kus ei ole vaja rakendada fašistliku diktatuuri meetodeid, kasutatakse laialdaselt ülalmainitud ideoloogilist imitee-

⁴ Parempoolsed sotsialistid sõjasüütajate teenistuses, Väliskirjanduse Kirjastus, 1951, lk. 57 (v. k.).

Aktsiad ja muud kapitalid kuhjuvad üha suuremas ulatuses suurmonopolistide ja finantstuusade kätte. Tööliste ekspluateerimise ja orjastamise suurendamiseks ning nende petmiseks rakendatakse mõningates ettevõtetes «kasumitest osavõtu» palgasüsteemi, millest kodanlikud majandusteadlased teevad järelduse, et töölised olevat ettevõtete «kaasomanikud». Sellega seoses väidavad kodanlikud majandusteadlased põhjendamatult, et finantskapital ja monopolid teenivat rahvast, kogu ühiskonda, nad organiseerivat ühiskondlikku tootmist ühtse plaani järgi, kaotavat konkurentsi, kriisid, mittetootlikud kulud ning et kaasaegne kapitalism olevat seega muutunud niinimetatud «rahvakapitalismiks» ehk «demokraatlikuks» kapitalismiks.

Kodanluse apoloogeid (alates Bernsteinist) püüavad väita, et kaasajal ei olevat enam kapitalistide klassi, et kapitalistid ei etendavat enam domineerivat osa tootmisvahendite valdamises, ettevõtete valitsemises ega ka nationaalsest tulust suurima osa saamises. Selle demagogia autorid väidavad, et rikkuse jaotamises olevat toimunud niinimetatud «omandidifusioon»; väikeste aktsiate levitamise tagajärjel olevat ettevõtted muutunud rahvastiku põhihulkade omandiks; olevat toimunud «aktsiakapitali demokratiseerumine».

Tekib küsimus, kas muudab see kapitalistliku omanduse iseloomu, kui mõni haritlane, talupoeg, käsitöeline või isegi tööline mõne aktsia ostab? Muidugi ei muuda. Aga miks siis käratsetakse nii palju niinimetatud «rahvakapitalismist»? Sellepärast, et tänapäeva finantsoligarhiaale on kasulik pidada kapitalistiks nii finantstuusa, kellel on aktsiaid sadade miljonite ja isegi miljardite dollare eest ja kelle käes on aktsiaseltsi kontrollaktsiapakk, kui ka töolist, kellel on üks või mõni aktsia. Kasulik on see sellepärast, et pisiaktsionäride arvu kasv varjab ja maskeerib tootmisvahendite ja muude rikkuste tegelikke omanikke. Pealegi on see tulus majanduslikult, sest finantsoligarhia kätte ja kontrolli alla satub üha rohkem võõrast raha. See on kasulik ka poliitiliselt, sest see võimaldab kergemini varjata ja maskeerida kaasaegse kapitalismi ekspluataatorlikku, monopolistlikku ja oligarhilist olemust, sest üha suurem hulk inimesi on niiviisi pannud oma lootusi monopolide eksisteerimisele ja õitsengule, on huvitatud kapitalismi säilimisest, on muutunud

teatud määral monopolide valitsemise poliitiliseks lisatoeks.

Kuid pisiaktsionäride olemasolu ei muuda kapitalismi ekspluataatorlikku ja monopolistlikku loomust, samuti ei tähenda see omandi ümberjaotamist. Just vastupidi, see suurendab monopolide majanduslikku rikkust, nende kasumite kasvu ning poliitilist võimu.

Ettevõtete valitsemise valdkonnas olevat kodanlike majandusteadlaste arvates toimunud niinimetatud «menadžeriaalrevolutsioon», mis seisvat selles, et ettevõtete juhtimine olevat läinud palgaliste eriteadlaste, palgatud direktorite ehk menadžeride kätte. Kapitalistide klass olevat tõmbunud ettevõtete otsesest ja aktiivsest juhtimisest tagasi. Tegelikult on monopolide direktoritest ainult 37% palgalisi, kuid ka neid käsutavad finantstsuusad. Ülejäänud direktoriteks on finantstsuusad ise. «Rahvakapitalismi» tõendatakse veel «tulude revolutsiooniga», mis väljenduvat tulusaajate madalama grupi osa suurenemises natsionaalses tulus. Tegelikult aga suureneb kontrast peotäie finantstsuusade ja töörahva hulkade vahel.

Niisiis «rahvakapitalismi» propaganda koosneb kolmest komponendist: 1) aktsiakapitali demokratiseerumise teel toimuva omandidifusiooni teooriast, 2) niinimetatud «valitsejate ehk direktorite korra» teooriast ja 3) «tulude revolutsiooni» teooriast.

Säärased on kaasaegse kodanliku poliitilise ökonoomia tähtsamad apologetilised väljamõeldised kapitalistliku orjuse kaunistamise ja kaitsmise eesmärgil. Neid väljamõeldisi püüavad kasutada ka kaasaegsed revisionistid ja reformistid.

Nende väljamõeldiste ja väidete tõestamisega kodanlikud majandusteadlased ennast ei vaeva. Samuti kiidavad nad ilma mingisuguse tõestamiseta niinimetatud «ameerika elulaadi», mis olevat vaba klassivastuoludest ja kindlustavat üldise külluse. Kodanlik riik, kes on tegelikult finantsoligarhia täitevkomitee, olevat klassidest kõrgemal seisev «rahvariik». Monopolistliku riigikapitalismi iga üritus olevat «samm sotsialismi poole», mida teostavat valitsustes istuvad monopolistid ja nende agendid ilma klassivõitluseta.

Milleks püütakse töörahvast petta ja tegelikkust moonutada?

Selleks, et varjata ja kinni mätsida kaasaegse kapitalismi rahvavastast, oligarhilit iseloomu, mis avaldub igal sammul kõigis imperialistlikes maades. Selleks, et «summutada» töörahva laiade hulkade rahulolematust, mis kasvab monopolide suureneva surve ja omavoli vastu, ning streigiliikumist, mis toimub imperialistlikes maades, eriti aga Ameerika Ühendriikides üha laialdasemalt, sihikindlamalt, aktiivsemalt, massilisemalt. Ühe sõnaga, see on mõeldud selleks, et teravnevat klassivõitlust summutada ja ideoloogiliselt lüüa.

Tänapäeval on iseloomulik see, et üha enam lähenevad ja põimuvad kodanlikud, reformistlikud ja revisionistlikud majandusteooriad. Reformistliku ideoloogia arenemise põhisuund seisab vanade revisionistlike teooriate ühendamisest uusimate kodanlike teooriatega (keinslus, monopolistliku riigikapitalismi samastamine sotsialismiga, «demokraatlik sotsialism» jne.). Tohutut mõju avaldab praegu keinslus parempoolsetele sotsialistidele, eriti leiboristidele. Parempoolsed sotsialistid on muutunud marksismi-leninismi vastasteks ja propageerivad kodanlikke teooriaid. Nad väidavad valelikult, et marksism olevat «iganenud». Sealjuures ignoreerivad nad leninlikku imperialismiteooriat, kapitalismi üldkriisi ja sotsialistliku revolutsiooni teooriat.

*

Lisaks avalikule apoloogia esineb revisionismi näol poliitilises ökonomias varjatud, maskeeritud apoloogia, mis vormiliselt tunnustab marksistlik-leninlikku majandusõpetust, kuid samal ajal moonutab selle õpetuse põhiluseid. Revisionistid püüavad kõrvaldada marksismi-leninismi revolutsioonilise sisu tema «parandamise» teel. Tegelikult aga propageerivad revisionistid, nagu parempoolsed sotsialistidki, kodanlikke majandusteooriaid. Niisugune kodanlike, parempoolsete sotsialistide ja revisionistlike majandusteooriate lähenemine näitab seda, et reformistid ja revisionistid muutuvad üha enam monopolistliku kapitali huvide kaitsjateks ja teenriteks.

Ajaloo dialektika on selline, et marksismi teoreetiline ja praktiline võit sunnib tema vaenlasi «marksistideks» ümber rüütama. Pärast Engelsi surma tuli esile revisionism. Ed. Bernstein ja Conrad Smidt ning nende poolda-

jad teistes maades hakkasid Marxi õpetust «parandama», tassides kolikambrist välja iganenud kodanlik-liberaalseid ideid, mis olid Marxi ja Engelsi teostes juba ammu paljastatud ja purustatud. Rööbiti selle avaliku revisionismiga esines II Internatsionaali parteides niisuguseid varjatud oportuniste, nagu Kautsky. Olles sõnades marksismi poolt, tegudes aga tema vastu, püüavad nad muuta marksismi surnud dogmaks, püüavad lülitada temast välja ta revolutsioonilise sisu. Nad ei mõistnud, et marksism on loov, arenev ja alati noor õpetus.

Kes siis on revisionistid? Revisionistid on ebakindlad, müüdavad elemendid töölisliikumises, nad on oportunistid, kes kapituleeruvad imperialismi ees. Marksismile on alati külge kleepunud juhuslikud kaasajooksjad, kes kõige raskematel momentidel kaotavad perspektiivi ja satuvad oportunisti rappa. Nii toimus Bernsteini, Conrad Smidti, Kautsky ja Hilferdingiga. Sama teed läksid kaasaegsed revisionistid, nagu Imre Nagy Ungaris, Milovan Đilas Jugoslaavias, Antonio Giolitti Itaalias, Jugoslaavia Kommunistide Liidu juhtkond ja teised. Revisioniste iseloomustab Lenin järgmiselt: «Revisionism ehk marksismi «revideerimine» on käesoleval ajal proletariaadi kodanliku mõjutamise ja proletaarlaste kodanliku demoraliseerimise üks tähtsam, kui mitte kõige tähtsam avaldus.»¹²

Otserünnakute lootusetus sunnib kapitalismi apoloogeete kasutama tiibmanöövreid ja -haaranguid, rakendades selleks revisionismi, mis osutab neile hindamatuid teeneid ja abi.

Revisionismi peamanööver ja eriline kahjulikkus seisab selles, et ta lähtub «sotsialistlikest» positsioonidest ning esineb tööliklassi ja kogu tööraha kaitsmise sildi all. Ta tõrvab sotsialistliku leeri maades kehtivat uut korda, mätsides kinni kodanliku korra antagonistlikud vastuolud.

Lenini üks ajaloolisi teeneid seisab selles, et ta kaitses järjekindlalt Marxi õpetust igasuguste moonutuste ja vulgariseerimise eest, arendas seda loovalt edasi ning teooria ja praktika ühtsusest lähtudes mobiliseeris tööraha hulki võitlusse selle õpetuse elluviimise eest.

Kaasaegsed revisionistid laenavad oma «ideelise pagasi» parempoolsetelt sotsialistidelt. Inglise leiboristid

¹² V. I. Lenin, Teosed, 20. kd., lk. 292.

rimist ja jäljendamist. Püütakse valelikult väita, et tänapäeva kapitalism ei ole enam kapitalism tavalises mõttes. On loodud «kapitalismi transformeerimise» demagoogiline teooria. Selle teooria sisu on järgmine: kuigi kapitalism säilib, siiski ei olevat enam kapitalistide ülevõimu ja valitsemist, tööliste ekspluateerimist, klassivastuolusid ega -võitlust, tööpuudust, vaesumist, kriise jne.

Selle demagoogiaga on tihedalt seotud kodanliku apologetika teine võte: püütakse kapitalismile omistada neid jooni, mis on omased ainult sotsialistlikule majandussüsteemile. Külvatakse illusioone, nagu oleks kapitalismi tingimustes võimalik kaotada niisugused kodanliku korra paratamatud põhijooned ja nähtused, nagu tootmise anarhia, tööpuudus, kriisid. Seda demagoogiat jutlustatakse «kriisideta kapitalismi», «plaanilise kapitalismi», «täieliku rakendatuse» teooria kujul. Kapitalism kuulutatakse likvideerituks, «suletuks». Selle demagoogia autorid hiilivad vaikides mööda sellest, et sõjajärgsel perioodil on Ameerika Ühendriikides esinenud mitu majanduskriisi, et kõigis kapitalistlikes maades esineb massiline krooniline tööpuudus (täiesti töötuid on Itaalias 2 000 000 inimest, Lääne-Saksamaal 1 300 000, Inglismaal 591 000, Kanadas 537 000, Soomes 100 000, Taanis 107 000 ja Rootsis 73 000 inimest. Ametiühingute andmeil on Jaapanis 10 000 000 töötut⁵). Nad ei taha aru saada, et tootmisvahendite ja tööproduktide eraomandusest tingitud tootmisanarhia ja üha teravnev konkurents ei võimalda kapitalistliku majanduse planeerimist.

Kodanlikud majandusteadlased levitavad väidet, et kasumite tagaajamine olevat kaotanud oma endise tähtsuse ning kapitalistliku tootmise tähtsamaks tõukejõuks olevat nüüd püüd kindlustada ühiskonnale suurim hüvang. Seda väidet motiveeritakse sellega, et kapitalistlikus ühiskonnas säilivat rikkus ja majanduslik võim ainult nende kapitalistide käes, kes kasutavad seda tarbijate pidevaks teenindamiseks. Ameerika kodanlik majandusteadlane S. Petro kirjutab, et viga, mida teevad Marxi pooldajad, seisvat oletuses, et kaubaühiskonnas on teatud perekonnal absoluutne eesõigus säilitada rikkust, mis on loodud nende ettevõtlike esivanemate poolt. «Duponti finantsdünastia säilitab oma seisundi kapitalimahutuste osava

⁵ «Pravda», 16. aprillil 1959. a.

poliitika abil, teiste sõnadega, niisuguse poliitika abil, mis teenib tarbijaid. Kui Dupontid paigutaksid kapitalid vastuolus tarbijate soovidega, siis ruineeruksid nad täpselt samuti, nagu see juhtub mõningate teiste Ameerikas edu saavutanud perekondadega.»⁶

Kui analüüsida Ameerika Ühendriikide 76 kõige rikkama kapitalisti — miljonäride ja miljardäride nimes-tikku, siis selgub, et valdav enamus on oma tohutu rik-kuse saanud nimelt pärimise teel. Kolumbia Ülikooli professor R. Mills teeb sellest järelduse, et mitte kunagi ei ole ükski inimene astunud ameerika suurkapitalistide ridadesse palga säästmise teel.

Mis puutub Duponti finantsdünastiasse, siis on teada, et ta kapital kasvas tohutult relvastuse tootmisest saa-dud kasumite arvel. Esimese maailmasõja ajal saadud hiigelkasumid võimaldasid tal haarata enese kätte suur-monopoli «General Motors». See kontsern rikastub prae-gugi lõhkeainete, aatomipommide ja muu relvastuse toot-mise arvel. Surmatoovad relvad on see, millega Duponti dünastia tarbijaid teenindab.

Kodanlikud ja reformistlikud majandusteadlased püüa-vad moonutada Marxi ja Lenini seisukohta töölisklassi absoluutse ja relatiivse vaesumise küsimuses. Nad käsit-levad seda küsimust lihtsustatult, vulgaarselt, ebaõigesti. Nad omistavad Marxile absurdse mõtte, et vaesumine olevat töölisklassi pidev füüsiline degradeerumine, üha suurenev nälginine. Näitena võib võtta leiboristide ideo-loogi G. D. H. Cole'i, kes omistab Marxile seisukoha, et töölisklassi vaesumine aastast aastasse kasvavat.⁷ Kuid Marxi ja Lenini vaadatel ei ole midagi ühist niisuguse karikatuuriga.

Proletariaadi vaesumise olemuse selgitamisel tuleb läh-tuda Marxi põhimõttelisest teesist normaalse headusega tööjõu kui kauba taastootmise tingimustest, mis on täie-likult kehtivad ka tänapäeval.

«Tööjõu väärtuse madalaim piir ehk minimaalpiir on kaubahulga väärtus, mille igapäevase juurdevooluta töö-jõu kandja, inimene, ei suudaks uuendada oma eluprot-

⁶ S. Petro, «Vaba ühiskonna tööpoliitika», New York 1957, lk. 65 (ingl. k.). Tsiteeritud L. Leontjevi raamatust «Marx ja kaasaeg», M. 1958, lk. 57 (v. k.).

⁷ G. D. H. Cole, «Kapitalism kaasaegses maailmas», M. 1958, lk. 44, 75 (v. k.).

sessi; niisiis on see füüsiliselt hädavajalike elatusvahendite väärtus. Kui tööjõu hind langeb selle miinumini, siis langeb ta alla tööjõu väärtuse, sest tööjõud võib siis püsida ja avalduda ainult kidural kujul. Iga kauba väärtuse määrab aga tööaeg, mis on vajalik normaalse headusega kauba tootmiseks.»⁸

Kritiseerides saksa sotsiaaldemokraatide Erfurti programmi projekti, oli Engels täielikult selles projektis sisalduva väite vastu, et proletaarlaste arv ja vaesus muutub üha suuremaks. Selle teesi kohta kirjutab Engels: «Säärases absoluutses vormis on see ebaõige. Tööliste organisatsioon, nende üha kasvav vastuolu, püstitavad võimalikult mõningase tammi vaesuse kasvu vastu. Kuid mis kindlasti kasvab, see on eksisteerimise kindlustatus.»⁹

Retsensioonis K. Kautsky raamatule «Bernstein ja sotsiaaldemokraatlik programm» astus Lenin marksismivastaste poolt moonutatud «vaesumise teooria» vastu ja tõestas, et Marxil sellist teooriat ei ole.

«Marx rääkis viletsuse, alanduse jms. kasvust,» kirjutab Lenin, «näidates selle kõrval ka vastumõjuvat tendentsi ja neid ühiskonna reaalseid jõude, mis ainuüksi on võimelised seda tendentsi sünnitama. Tegelikkus õigustab täiesti Marxi sõnu viletsuse kasvu kohta: esiteks, me näeme tõepoolest, et kapitalismil on tendents sünnitada ja suurendada viletsust, mis saavutab ülalmainitud vastumõjuva tendentsi puudumisel hiiglasuured mõõted. Teiseks, vaesus kasvab mitte füüsilises, vaid sotsiaalses mõttes, s. o. kodanluse vajaduste, kogu ühiskonna vajaduste tõusva taseme ja töötavate rahvahulkade elatustaseme mittevastavuse mõttes... Lõpuks, kolmandaks, sõnad viletsuse suurenemisest säilitavad kogu oma tõepärasuse kapitalismi «ääremaades», mõistes sõna ääremaad nii geograafilises mõttes (maad, kuhu kapitalism alles hakkab sisse tungima, sünnitades sageli mitte ainult füüsilist viletsust, vaid ka elanikkonna hulkade otsest nälgimist) kui ka majandusteaduslikus mõttes (kodutööndus ja üldse rahvamajandusharud, kus säilivad veel mahajäänud tootmisviisid).»¹⁰

⁸ K. Marx, Kapital, I kd., lk. 155.

⁹ K. Marx ja F. Engels, Teosed, XVI kd., II osa, lk. 105 (v. k.).

¹⁰ V. I. Lenin, Teosed, 4. kd., lk. 171—172.

Absoluutne ja relatiivne vaesumine ei tähenda hoopiski, et tööline vaesub päevast päeva või aastast aastasse, et täna elab ta tingimata halvemini kui eile. Teatavasti läks pärast Teist maailmasõda mõnedel töölisklassi kihitud arenenud kapitalistlikes maades korda saavutada mõningat palga tõusu. Suurt osa etendasid selles sotsialistlike maade saavutused, mis innustasid kapitalistlike maade töölisklassi võitlema oma elutingimuste parandamise eest ja ekspluateerimise suurendamise vastu ning sundisid kodanlust teatud määral järeleandmisi tegema. Samal ajal oli tööliste palk reas kapitalistlikes riikides isegi kõrge konjunkturi puhul madalam kui enne sõda, asumaades ja sõltuvates riikides aga vireles töörahvas lootusetus vaesuses.

Kaasaegses kodanlikus poliitilises ökonomias valitsevad mitmesugused subjektiiv-psühholoogilised ning teised idealistlikud ja eklektilised vulgaarkoolkonnad ning -suunad.¹¹ See poliitiline ökonomia on täiesti jõuetu selleks, et seletada nende nähtuste ja muutuste olemust, mis kaasaegse ühiskonna majanduselus toimuvad. Vähe sellest — tänapäeva kodanlik poliitiline ökonomia püüab häbitult moonutada tegelikkust. Ta püüab maha vaikida ja kinni mätsida monopolide valitsemist, kaasaegse kapitalismi roiskumist, parasitismi ja suremist ning kapitalismi üldkriisi.

Monopolide apoloheedid kasutavad selleks statistika andmete mitmesugust võltsimist. Tegelikult moonutades väidavad nad, et kaasaegses kodanlikus ühiskonnas ei toimu kuristiku süvenemine kahe vastandliku pooluse — ekspluateerijate rikkuse ning ekspluateeritavate absoluutse ja relatiivse vaesumise suurenemise vahel, vaid toimuvat tulude võrdsustamine ja «kapitali demokratiseerimine». Kui aktsiaseltside, aktsiaettevõtete levimisega väike osa aktsiaid on sattunud väikekodanluse ning kõrgemat palka saavate tööliste ja ametnike kätte, siis kujutab kodanlik poliitiline ökonomia seda «kapitali demokratiseerimisena». Tegelikult aga ei oma Ameerika Ühendriikide kvalifikatsioonita töolistest aktsiaid 99,8 protsenti, keskmise kvalifikatsiooniga töolistest ei oma aktsiaid 98,6 protsenti ja kvalifitseeritud töolistest 95,6 protsenti. Samasugune olukord on ka teistes kapitalistlikes maades.

¹¹ Vt. «Poliitiline ökonomia. Opik», lk. 260—261.

(Cole, Strachey, Jay ja teised) väidavad, et kaasaegse kapitalismi iseloom olewat muutunud ja et ta on kaotanud endise kapitalismi pahed ning olewat juba muundunud peaaegu sotsialismiks. Parempoolsed sotsialistid on kuulutanud «sotsialismi teostumise» vormiks kapitalistlikud suurmonopolid, mida nad nimetavad «avalikeks kompaniideks». Revisionistid väidavad, et töölisorganisatsioonide surve tõttu olewat kodanliku riigi iseloom muutunud, et see riik muutuvat klassidest kõrgemal seisvaks organiks ning kujuneb järk-järgult kodanliku riigi reformide teel ümber sotsialistlikuks riigiks. Strachey näiteks kirjutab, et Marxi majandusteaduslikes vaadetes ei ole midagi ekslikku, aga tema poliitilised vaated olewat ebaõiged. Marx ei olewat tema arvates märganud niisuguseid «tasakaalustavaid poliitilisi jõude», nagu töölisklass, ametiühingud, parteid, kodanlik riik, millele järk-järgult tugevnev toime olewat kaalukam kui kapitalismi majandusseadused, nad muutvat kapitalismi loomust ja kujundavat ta tervikuna ümber. Niiviisi püüavad revisionistid «kõrvaldada» kapitalismi objektiivsete majandusseaduste toime. Sellega tahavad nad «põhjendada» bernšteinlikku teooriat, mille järgi kapitalism võivat rahulikult sotsialismi sisse kasvada, samuti kapitalistliku süsteemi kriisideta arenemist jne.

Marksistidel-leninlastel on tulnud pidada lakkamatut võitlust oportunisti ja revisionismi vastu mitte ainult kapitalismi poliitilise ökonoomia probleemide, vaid ka sotsialismi poliitilise ökonoomia ning sotsialismi ja kommunismi ülesehitamise probleemide lahendamisel. Kõik oportunistid ja revisionistid ründavad ägedalt sotsialismi poliitilist ökonoomiat. Mõned neist isegi väidavad, et sotsialismi poliitilist ökonoomiat üldse ei olevatki, ning soovivad kasutada «sotsialismi huvides» kodanlikku vulgaarmajandusteooriat, eelkõige aga just Keynesi teooriat.

Kõige kontsentreeritumalt on uusbernšteinlikud vaated viimasel ajal väljendatud Jugoslaavia Kommunistide Liidu programmis, mis võeti vastu 1958. aastal selle liidu VII kongressil. See programm kujutab endast marksistlike fraasidega varjatud «organiseeritud» kapitalismi, leiboristliku «demokraatliku sotsialismi» ja «segamajanduse teooriate» eklektilist ühendust. Püütakse kohmakalt ühendada Marxi Keynesiga, marksismi leiboristliku «majand-

dusteooriaga». Meie päevil on kodanlik majandusteooria keinslik teooria, — nii kirjutab progressiivne inglise majandusteadlane John Eaton.¹³ Kuid kodanliku majandusteooria ja proletaarse majandusteooria ühendamine on niisama võimatu kui tule ja vee ühendamine ning selle ühendamise tulemuse olemasolu on samuti võimatu kui praetud jää eksisteeriminegi.

Jugoslaavia revisionistid väidavad ebaõigesti, et tänapäeva kodanlik riik seostavat monopole ning võtvat endale nende funktsioonid krediidi- ja rahasüsteemi, üksikute tootmisharude ratsionaliseerimise jne. kaudu. Selle tagajärjel muutuvat riik mitte ainult majanduse reguleerijaks, vaid tal olevat ka klassidest kõrgemal seisva riigi iseloom, ta muutuvat klasside lepitajaks. Kapitalistlik süsteem ise lakkavat olemast kodanlik ning imbuvat läbi sotsialismi tendentsidega.

Jugoslaavia Kommunistide Liidu programmis väidetakse, et «riigikapitalismi tendentside kasvav laine on kapitalistlikus maailmas selle ilmsemaks tõenduseks, et inimkond astub kinnipidamatult ja mitmel teel sügavalt sotsialismi aegkonda, mil sotsialism muutub üha enam kogu inimkonna igapäevase praktika sisuks ja meetodiks». Edasi on öeldud programmis, et «inimkond läheb kõigi oma majaduslike ja teiste ühiskondlike suhetega üle väga mitmesugusel teel ümberkujundusperioodi sotsialismi suunas».

Jugoslaavia Kommunistide Liidu programmis iseloomustatakse monopolistlikku riigikapitalismi kui «sotsialistlike nähtuste» kuhjumist. Monopolistliku riigikapitalismi süsteemis toimivat «sotsialismi elemendid» ja «sotsialismi tendentsid», mis seisvat selles, et töölisklass on saanud tegelikult juba mitmes riigis (jutt on kapitalistlikest riikidest. — A. R.) niisuguseks ühiskondlikuks ja poliitiliseks teguriks, mis osutab tõelist olulist mõju ühiskonna arengule ning riiklike ülemkihtide kaas-aegsele poliitikale.»

Millest need seisukohad räägivad? Nad räägivad sellest, et monopolistliku riigikapitalismi kasv võivat iseenesest, ilma sotsialistliku revolutsioonita, ilma poliitilise võimu kättevõitmiseta töölisklassi poolt, kindlustada

¹³ Vt. John Eaton, «Marx on Keynesi vastu», Moskva 1958, lk. 18 (v. k.).

sotsialismi võidu. Rööbiti sellega esineb programmis seisukohti, et tänapäeva kodanlik riik olevat klassidest kõrgemal seisev riik. Säärane ongi «kapitalismi sotsialismiks rahuliku ümberkasvamise» ammupaljastatud reformistliku teooria uuendatud variant.

Jugoslaavia Kommunistide Liidu programmis pole avaldatud mõtet kapitalistlikes riikides praegu olemasolevatest objektiivsetest ja subjektiivsetest sotsialismi eeldustest ning tegelikust üleminekust ühiskonna sotsialistlikule ümberkujundamisele, mis eeldab seda, et proletariaat võtab koos talurahvaga kodanluselt revolutsioonilisel teel võimu enda kätte. Jugoslaavia Kommunistide Liidu programmis puudub kõige olulisem, nimelt see, et ainuüksi sotsialismi materiaalsete eelduste olemasolu ei võimalda veel ühiskonda sotsialistlikult ümber kujutada ning et see ümberkujundamine võib toimuda ainult marksistlik-leninliku partei poolt juhitava töölisklassi eduka revolutsioonilise võitluse ja proletariaadi diktatuuri kehtestamise tulemusena. Jugoslaavia Kommunistide Liidu programmi autorid ei maini seda sotsialismile ülemineku peamist tingimust, kuid väidavad, et «meie elame kapitalistliku ühiskondliku süsteemi kaotamise ja sotsialistliku ühiskonna sündimise perioodil».

Monopolistlikku riigikapitalismi ei mõista ega hinda Jugoslaavia Kommunistide Liidu programmi autorid marksistlik-leninliku imperialismiteooria seisukohast. Monopolistlik riigikapitalism ei kaota kapitalismi antagonistlikke vastuolusid, mis on omased imperialismi ajastu kapitalismile, vaid on nende vastuolude arenemise vormiks. Nii on eelkõige lugu kapitalismi põhilise vastuoluga — vastuoluga tootmise ühiskondliku iseloomu ja omastamise erakapitalistliku vormi vahel. Monopolistliku riigikapitalismi tekkimine ja arenemine muudab kapitalistliku tootmise iseloomu veelgi ühiskondlikumaks; tootmise tulemused omastab aga üha kitsam monopolistide kildkond. See põhjustabki kapitalismi põhilise vastuolu teravnemist. Tootmise ühiskonnastumine põrkab üha enam kapitalistliku eraomanduse kitsastele piiridele, sest monopolistliku riigikapitalismi kasv põhjustab suurmonopolide ülevõimu tugevnemist.

See põhjustab konkurentsivõitluse teravnemist finantskapitali mitmesuguste rühmade vahel kõige tulusamate ametikohtade pärast riigiaparaadis, riigi tellimustelt

saadavate kasumite pärast, selle mõju pärast, mida võib avaldada kodanliku riigi ja ta organite majanduspoliitikale. Säärane konkurents teravneb veel selle tõttu, et finantsgruppidevaheline jõudude vahekord pidevalt muutub. Seda põhjustab suurmonopolide ebaühtlase arenemise suurenemine.

Monopolistliku riigikapitalismi kasv kutsub esile konkurentsi ja vastuolude teravnemise monopolide ja monopolidesse mittekuuluvate ettevõtete vahel.

Kodanluse apoloogidid, reformistid ja revisionistid ülistavad ja kiidavad kõigiti kodanliku riigi majanduslikku tegevust, kui tegurit, mis kindlustavat töö ja kapitali vaheliste klassihuvide kooskõla. Tegelikult aga võimaldab monopolistliku riigikapitalismi kasv seda, et juhtivad monopolistlikud rühmad rakendavad uusi vahendeid töölisklassi ja talurahva ekspluateerimiseks ning rõhumiseks, nagu seda on maksude suurendamine, monopoliselt kõrged hinnad, uue maailmasõja ettevalmistamine jne.

Lenin märgib, et monopolistlik riigikapitalism on tootmisvahendite eraomanduse valitsemise puhul tootmise ühiskonnastamise kõrgeim vorm, mis kapitalismi tingimustes on võimalik. Kuid seni, kui võim on kodanluse käes, ei ole monopolistlikus riigikapitalismis mingit «sotsialismi» või «peaaegu sotsialismi». Lenin tõestas, et kui kõrge ka ei oleks monopolistliku riigikapitalismi puhul tootmise ühiskonnastamise aste, ei muuda see hoopiski kapitalistlike suhete olemust ega loomust. Monopolistliku riigikapitalismi areng loob ainult objektiivsed materiaalsed eeldused üleminekuks sotsialismile. Kuid neid eeldusi saab kasutada üleminekuks sotsialismile ainult sel tingimusel, kui töölisklass kukutab kodanluse võimu, võidab kätte riigivõimu, kehtestades proletariaadi diktatuuri, mis rajab uue sotsialistliku majandussüsteemi. Marksism-leninism hülgab täielikult reformistlikud illusioonid, et kapitalismi olevat võimalik muuta sotsialismiks evolutsiooniliselt.

Lenin kirjutab: «Kapitalism loob ise endale hauakaevaja, loob ise uue korra elemente, ja samal ajal need üksikud elemendid ei muuda ilma «hüppeta» mitte midagi üldises olukorras, ei puuduta kapitali võimu.»¹⁴

¹⁴ V. I. Lenin, Teosed, 16. kd., lk. 322.

Oma teoses «Riik ja revolutsioon», esitades Engelsi põhilise mõtte trustidest ning märkides, et siin on võetud kõige olulisem uusima kapitalismi, s. o. imperialismi teoreetilises hinnangus, ja nimelt see, et kapitalism muundub monopolistlikuks kapitalismiks, märgib Lenin monopolistliku riigikapitalismi kohta järgmist: «Viimast tuleb alla kriipsutada, sest kõige levinumaks veaks on kodanlik-reformistlik väide, nagu monopolistlik või riiklik-monopolistlik kapitalism *ei* olekski enam kapitalism, nagu võidaks seda juba nimetada «riiklikuks sotsialismiks» ja muud sellesarnast.»¹⁵

Lenin kirjutab, et trustide puhul ei ole võimalik nende täielik plaanipärasus. Ükskõik missuguseid abinõusid monopolistid ka ei rakenda, jäädakse ikkagi kapitalismi tingimustesse, ehkki ta uude staadiumi, kuid kahtlemata kapitalismi tingimustesse. Heites otsustavalt kõrvale reformistlikud illusioonid «riigisotsialismi» kohta, kirjutab Lenin: «Säärase kapitalismi «lähedus» sotsialismile peab olema proletariaadi tõelistele esindajatele argumendiks sotsialistliku revolutsiooni läheduse, hõlpsuse, teostatavuse, edasilükkamatuse kohta, mitte sugugi aga argumendiks selle kohta, et sallivalt suhtuda selle revolutsiooni eitamise ja kapitalismi ilustamise, millega tegelevad kõik reformistid.»¹⁶

Kõik reformistid eitavad sotsialistlikku revolutsiooni ja kaunistavad kapitalismi, püüdes kapitalismi teda ähvardavast hukkumisest päästa. Kapitalistlikes riikides, kaasa arvatud ka need riigid, kus võim oli pikemat aega parempoolsete sotsialistide parteide käes, ei ole kapitalistlikus tootmisviisis mingit olulist muutust toimunud. Tootmisvahendid on endiselt kapitalistide käes ja töölisklassi ekspluateeritakse endiselt. Mitte mingisugused reformistlikud väljamõeldised «rahvakapitalismist» ja «segamajandusest» ega ka revisionistide illusioonid «sotsialismi elementidest» ja «tulude revolutsioonist» ei suuda varjata seda tõde, et kaasaegse kapitalismi ekspluataatorlik loomus ei ole sugugi muutunud.

Üheks kõige reaktsioonilisemaks monopolistliku riigikapitalismi vormiks, mida Keynes ja ta koolkond ülista-

¹⁵ V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., lk. 413.

¹⁶ Sealsamas.

vad, on majanduse militariseerimine, millel on täiesti rahvavastane iseloom. Majanduse militariseerimine tähendab uue maailmasõja ettevalmistamist, mis sisaldab tohutut ohtu ühiskonna elulistele huvidele ning väljendab eredalt kaasaegse kapitalismi parasitismi ja roiskumist. Tohutute sõjaliste kulutuste kasv ja imperialistlike riikide võidurelvastumine mõistetakse otsustavalt hukka ühiskonna kõigi progressiivsete jõudude poolt.

Monopolistliku riigikapitalismi arenemine toimub ägeda klassivõitluse tingimustes, mida revisionistid ja reformistid ei näe. Monopolistlik kodanlus, kes püüab kapitalismi kõigiti kindlustada ning pumbata töölisklassist ja talurahvast välja üha suuremaid monopoolselt kõrgeid kasumeid, peab võitlust töölisklassi vastu, keda juhivad marksistlik-leninlikud parteid. Need parteid ühendavad selles võitluses monopolide kõikvõimsuse vastu ning sotsiaalse progressi, rahu ja sotsialismi eest kõige laiemad rahvahulgad.

Monopolistliku kodanluse valitsevad ringkonnad pooldavad teatud tingimustes mõningate ettevõtete ja tootmisharude natsionaliseerimist. Muutunud olukorras püüavad nad neid reprivatiseerida. Monopolistlik kodanlus taotleb nende ettevõtete ja tootmisharude natsionaliseerimist, mis töötavad kahjumitega, ning selliste ettevõtete reprivatiseerimist, mis annavad kasumeid. Nii on see Ameerika Ühendriikides, Inglismaal ja ka teistes kapitalistlikes maades. Teise maailmasõja ajal ehitati Ameerika Ühendriikides laialdaselt uusi ettevõtteid riigi kulul. Pärast sõda müüdi need ettevõtted poolmuidu suurmonopolidele. Lääne-Euroopa kapitalistlikes maades omandab riik kahjumiga töötavad ettevõtted ja tootmisharud, varustades monopole odava söega, elektrienergiaga, transportiga jne. Samal ajal taotlevad monopolid töötleva tööstuse ettevõtete reprivatiseerimist, sest neist loodetakse saada kõrgeid kasumeid.

Töölisklass peab võitlust sotsialistliku natsionaliseerimise eest. Inglismaal näiteks hõlmaks sotsialistlik natsionaliseerimine kogu suurtööstust ja kaubandust. Natsionaliseeritud tööstuse juhtimise organid peavad täielikult koosnema töölistest ja tehnilistest spetsialistidest, kompensatsiooni suurust tuleb oluliselt piirata jne. Niisugust võimalust arvestatakse Suurbritannia

Kommunistliku Partei programmis «Briti tee sotsialismile.»¹⁷

Jugoslaavia Kommunistide Liidu juhtkond on arvamusel, et sotsialistlik majandus peab oma iseloomult olema «detsentraliseeritud» majandus, «segamajandus», «kooperatiivne» jne. majandus, milles puudub tootmisvahendite riiklik üldrahvalik omandus. Jugoslaavia revisionistid ja nende järel ka mõned Poola Rahvavabariigi ja Saksa Demokraatliku Vabariigi majandusteadlased püstitasid teesi, et sotsialistlik majandus peaks arenema stiihiliselt kui «isereguleeriv sotsialism», milles «majanduslik reguleerimine» toimuks väärtusseaduse alusel. Nad eitavad rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arenemise seaduse olemasolu ja toimet sotsialismi tingimustes, majanduse tsentraliseeritud riikliku juhtimise vajadust, mis tuleneb riikliku üldrahvaliku sotsialistliku omanduse juhtivast osast.

Marksismi-leninismi revideerimine sotsialistliku omanduse küsimuses esineb kõige täielikumalt Ed. Kardeli artiklites ja kõnedes. Jugoslaavia Liidu Rahvaskupštšina istungjärgul 7. detsembril 1956 peetud kõnes ütles Kardel: «Ei tule unustada, et ei saa juttugi olla mingist lõpuleviidud sotsialistlikust süsteemist, seda enam aga kommunismist, seni kui riik jääb jõu tööriistana teguriks majandussuhetes ja arengus.»¹⁸ Nii väljendas Kardel oma ebateaduslikku, revisionistlikku katset vastandada riiklik juhtimine rahvahulkade initsiatiivile, kesksorganite autoriteet kohapealsele autonoomiale ja iseisvusele. Kardel ja teised revisionistid unustasid Engelsi järgmise hoiatuse: «Tahta suurtööstuses autoriteeti kaotada — see tähendab tahta tööstust ennast kaotada, hävitada auruga töötav ketrusmasin selleks, et voki juurde tagasi pöörduda.»¹⁹ Ning veidi edasi kirjutab Engels: «Järelikult on absurdne rääkida autoriteedi printsiibist kui absoluutselt halvast ja autonoomia printsiibist kui absoluutselt heast printsiibist.»²⁰ Niisuguse tähtsa probleemi, kuidas demokraatliku tsentralismi alusel ühendada sotsialistlikus majanduses tsentraliseeritud riiklikku juhtimist rahvahulkade ja kohalike organite

¹⁷ Vt. «Pravda» 3. veebruarist 1951.

¹⁸ Vt. Ajakiri «Kommunist» nr. 18, 1956. lk. 36.

¹⁹ K. Marx ja F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 510.

²⁰ Sealsamas, lk. 511.

laialdase initsiatiiviga, — asendavad Kardel ja teised revisionistid Jugoslaavia Kommunistide Liidu juhtkonnast sellise absurdse probleemiga, kuidas kõrvaldada sotsialistliku majanduse tsentraliseeritud juhtimine, mida peaks asendama fantastiline «isereguleeriv sotsialism».

Sotsialistlik riik saab juhtida majandust ja kindlustada rahva tõeliste huvide elluviimist ainult siis, kui ta on töölisklassi diktatuuri riik. Riigi niisuguse majandusliku osa etendamise materiaalseks aluseks on vähemalt võimas riiklik üldrahvalik sotsialistlik majandussektor, mis võib avaldada otsustavat mõju rahvamajanduse teistele sektoritele. Kui seda ei ole, siis jäävad kooperatiiv- ja munitsipaalettevõtted oma iseloomult kapitalistlikeks.

Juba «Anti-Dühringis» võttis Engels hävitava kriitika alla sotsialistliku ühiskonna utoopilise süsteemi, mille esitas reformistide ja revisionistide eelkäija Dühring. Tema arvates kujutavat sotsialism endast eraldatud majanduslike kommuunide föderatsiooni, milles iga kommuun toimib oma äranägemise järgi. Engels tõestas veenvalt, et niisuguses «sotsialismis» ei ole mitte midagi sotsialistlikku, sest need «kommunid» on omavahel seotud ainult turu kaudu. Nende «kommunide» vahel areneks konkurentsivõitlus ja huvide vastandlikkus, mis põhjustaks nende diferentseerumist ja kapitalismi taastamist täies ulatuses. Niisugust utoopilist skeemi tahab Jugoslaavia Kommunistide Liidu juhtkond ellu rakendada ainult selle täiendusega, et riik peab nende «kommunide» tegevust «koordineerima». Kuid jutt riigi «koordineerivast» osast on ainult sõnakõlks, kui riik ei moodusta töölisklassi diktatuuri ja kui põhilised tootmisvahendid pole muudetud üldrahvalikuks sotsialistlikuks omanduseks. Jugoslaavia revisionistid, kujutades valesti sotsialistlikku omandust, vastandavad sellele «ühiskondliku» ja «kollektiivse» omanduse. Moonutused sotsialistliku omanduse teooria alal viivad revisioniste äärmisele ebajärjekindlusele praktikas. Eitades seda, et kõigil sotsialismimaadel on ühtsed arenemise seaduspärasused, hakkas Jugoslaavia juhtkond välja töötama sotsialismi ülesehitamise «uut teed» põllumajanduses. See «uus tee» seisab selles, et Jugoslaavias saadeti laiali põllumajanduslikud töö- ja tootmiskooperatiivid (zadrugi), mõned neist aga «reorganiseeriti» «üldtüüpi», s. o. turustus- ja varustuskooperatiivideks. Endistest

kooperatiividest on säilinud ainult mõnisada. Selle tagajärjel on üle 90% haritavast maast individuaalsete tootjate eraomandiks.

Kaasaegsed revisionistid on põllumajanduse kollektiviseerimise vastu. Jugoslaavia professor Miloslavlevitš väidab: «Koopereerimise kolhooslik tee ei osutunud meie tingimustes vastuvõetavaks.»²¹ Sel juhul, kui revisionistid tunnistavadki sõnades tootmisalase koopereerimise vajadust, siis soovivad nad enamasti teostada seda kauges tulevikus.

Revideerides Lenini kooperatsiooniplaani ning eitades NSV Liidu ja teiste sotsialismimaade maailma-ajaloolisi kogemusi, propageerivad Jugoslaavia revisionistid ammu purustatud ja kolikambrisse heidetud väiketalumajanduse püsivuse «teooriat». Selle tagajärjel väheneb Jugoslaavia põllumajanduse kooperatiivide ja nende liikmete arv ning kasvab talurahva kulaklik ja jõukas osa, suureneb talumajandite killustumine, väheneb külvipind ja langeb saagikus. Seda tõendab fakt, et kuni 1957. aastani ei ületanud Jugoslaavia põllumajandus sõjaeelset (1939) taset. Kui näiteks aastail 1935—1939 moodustas keskmine nisusaak 2 600 000 tonni, siis aastail 1948—1957 võrdus see 2 200 000 tonniga, maisi kogutoodang moodustas vastavalt 4 500 000 ja 3 500 000 tonni. Ainult 1957. aastal ületas Jugoslaavia kogu teraviljatoodang eriti soodsate kliimatiliste tingimuste tõttu sõjaeelse taseme. 1958. aastal langes see uuesti allapoole seda taset.

Aastail 1934—1938 eksportis Jugoslaavia keskmiselt aastas üle 170 000 tonni nisu ja umbes 470 000 tonni maisi. Tänapäeva Jugoslaavia, jäädes agraarmaaks, on sunnitud suurtes kogustes importima toiduaineid. Nii importis Jugoslaavia nisu 1953. aastal 758 000 tonni, 1954. aastal 832 000 tonni, 1956. aastal 1 322 000 tonni ja 1957. aastal 1 096 000 tonni. Toiduainete import ületab $\frac{1}{4}$ võrra kõigi imporditavate kaupade väärtuse. See lasub raske koormana Jugoslaavia majandusel. Vaatamata sellele, et kaubaviljast on terav puudus, on Jugos-

²¹ Vt. V. A. Zamin, «Võitlus revisionistlike vaadete vastu põllumajanduse sotsialistliku ümberkujundamise küsimustes», 1958, lk. 3 (v. k.).

laavia teravilja külvipind praegu sõjaeelsest külvipin-
nast 10—12% väiksem.²²

Jugoslaavia põllumajanduses valitseb turustiihia, tugevnevad kulaku positsioonid ning toimub talurahva valdava enamuse pauperiseerumine.

«Jugoslaavia juhtivad tegelased püüavad varjata endi ja marksistide-leninlaste vaheliste lahkavuste tuuma. Lahkavuste tuum aga seisab selles, et Jugoslaavia reVISIONISTID eitavad rahvusvahelise klassisolidaarsuse vajalikkust, taanduvad tööliklassi positsioonidelt.»²³

Rahvusvahelise olukorra marksistlik-leninlikule analüüsile, mis sisaldub sotsialistlike maade kommunistlike parteide ja töölisparteide esindajate nõupidamise deklaratsioonis, vastandavad kaasaegsed reVISIONISTID rahvusvahelise olukorra väärmõistmist ja -tõlgitsemist. Nad eitavad kapitalismi üldkriisi olemasolu, mille iseloomujoonteks on maailma lõhenemine kaheks vastandlikuks ühiskondlikuks süsteemiks — kapitalismiks ja sotsialismiks.

Hüljates proletarse internatsionalismi põhimõtted ja moonutades sotsialistliku maailmasüsteemi ja sotsialistlike maade vaheliste suhete olemust, püüavad Jugoslaavia reVISIONISTID põhjendada teesi, et mõned sotsialistlikud maad võivad ka mitte kuuluda sotsialismi maailmasüsteemi, olla «neutraalsed», ehitada sotsialismi «eri viisil».

Jugoslaavia juhtivad tegelased ütlevad end lahti tööliklassi positsioonidest, kapitalismi üldkriisi tunnustamisest, kui nad väidavad, et olevat olemas kaks blokki, kaks sõjaleeri. «Ent kõigile on ju teada, et sotsialistlik leer, mis ühendab Euroopa ja Aasia sotsialistlikke riike, ei ole sõjaleer, vaid võrdõiguslike rahvaste koostööliit võitluses rahu ja töötajate parema elu eest, sotsialismi ja kommunismi eest... Teine leer on imperialistide leer, mis püüab iga hinna eest säilitada rõhumisel ja vägivaldall rajanevat korda ning ähvardab inimkonda

²² Vt. «Pravda» 26. jaanuarist 1959.

²³ N. S. Hruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965. Ettekanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei erakorralisele XXI kongressile. Tallinn 1959, lk. 89.

sõjaga. Need leerid ei ole meie väljamõeldis, vaid nad on välja kujunenud ühiskondliku arengu käigus.»²⁴

Jugoslaavia juhtivad tegelased väidavad, et nad ei kuulu leeridesse ega blokkidesse, et nad seisavad neist kõrgemal. Kuid see pole õige. Nad kuuluvad tegelikult Balkani blokki, mis ühendab Jugoslaaviat, Türgit ja Kreekat. Kaks viimast riiki on agressiivse imperialistliku bloki — NATO liikmed, Türgi aga on peale selle veel ka CENTO liige.

Jugoslaavia Kommunistide Liidu juhtivad tegelased väidavad, et nad ehitavad «Jugoslaavia sotsialismi» ja et nad asuvad marksismi-leninismi teooria positsioonidel. Tekib küsimus, miks imperialistid püüavad sotsialistlikke riike hävitada ja kommunistlikku liikumist maha suruda, sealjuures aga finantseerivad Jugoslaaviat, annavad talle odavat krediiti ja tasuta annetusi. Ei saa olla ju kahte erinevat sotsialismi: üks sotsialism, mida imperialistid ja nende sabarakud raevukalt vihkavad, ja teine sotsialism, mida imperialistid toetavad ja abistavad.

Bulgaaria Kommunistliku Partei VII kongressil ütles sm. N. S. Hruštšov, et kõik teavad, et imperialistid ei anna kunagi ega kellelegi raha «ilusate silmade eest», vaid paigutavad oma kapitalid ainult neisse ettevõtetesse, millistest nad loodavad saada suuri kasumeid. Ei saa ju kahtlustada Ameerika Ühendriikide finantsoligarhiat selles, et ta on huvitatud sotsialismi kindlustamisest ja marksistlik-leninliku teooria arendamisest. Jugoslaavia juhtivad tegelased «väidavad, et meie kalduvat marksism-leninismist kõrvale, nemad aga seisvat õigetel positsioonidel. On kujunenud kurioosne olukord — imperialistid tahavad «arendada» marksismi-leninismi selle maa kaudu... Kohane on meelde tuletada Bebeli tabavaid sõnu: kui sind vaenlane kiidab, siis mõtle järele, missuguse rumalusega sa oled hakkama saanud...»²⁵

NLKP erakorralisel XXI kongressil ütles seltsimees N. S. Hruštšov: «Elu, töölisklassi võitluspraktika, kogu

²⁴ N. S. Hruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965. Ettekanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei erakorralisele XXI kongressile. Tallinn 1959, lk. 89.

²⁵ Vt. N. S. Hruštšovi kõne Bulgaaria Kommunistliku Partei VII kongressil 3. juunil 1958. a.

ühiskondliku arengu käik on kummutanud revisionistide väited. Kummutatud on revisionismi põhiteesid — kapitalismi iseloomu muutumisest, kapitalistliku süsteemi kriisideta arengust, kapitalismi rahulikust sissekasvamisest sotsialismi ja nii edasi.»²⁶

Kaasaegne revisionism reklameerib ennast kui mingisugust «kolmandat jõudu». Tegelikult teenib ta monopolistlikku kodanlust, mitte aga töölisklassi, kogu töörahvast, nagu ta valelikult väidab.

Kõigil neil kodanliku ja väikekodanliku poliitilise ökonomia väljamõeldistel on kriisi pitser, mis on kapitalismi üldkriisi peegeldus. Kodanlikud majandusteadlased otsivad abinõusid ja vahendeid kapitalismi päästmiseks. Ameerika Ühendriikide bisnismen ja majandusteaduslike teoste autor Eric Johnston kirjutas pärast Teist maailmasõda, et paljud kodanlikud tegelased kujutavad kapitalistlikku majandust patsiendina, kes vajab ravi. See patsient võib nende arvates ellu jääda, kuid muutub sealjuures krooniliseks invaliidiks, keda toidetakse riigipillidega ning kes komberdab bürokraatlike karkude abil.

Kodanlikud ja revisionistlikud väljamõeldised on sureva kapitalismi päästmise katsed, sest kapitalismi üldkriisi olukorras ei julge paljud kodanluse ideoloogid enam avalikult kapitalistlikku süsteemi kaitsta. Kodanliku poliitilise ökonomia kriis ei ole mitte kodanliku apologetika tavaline ümberkorraldamine, nagu see toimus pärast Marxi «Kapitali» ilmumist, kui tekkisid uued koolkonnad, nagu austria koolkond ning teised subjektiiv-psühholoogilised ja vulgaarkoolkonnad. Kaasaegse kodanliku poliitilise ökonomia kriis on kodanliku apologetika niisugune ümberkorraldamine, mis sisaldab veel teravamaid vastuolusid, kõige jultunumaid väljamõeldisi, võltsinguid ja vulgaarsusi, mis on omased just surevale kapitalismile. Kapitalismi kaasaegne apoloogia on sunnitud tunnistama kapitalistliku majanduse nõrkust ja otsima vahendeid selle majanduse säilitamiseks ja arendamiseks väljastpoolt, nimelt mittemajanduslikes tegurites, nagu seda on kodanliku riigi majanduspoliitika. Kodanlikud apologeedid on sunnitud tun-

²⁶ N. S. Hruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965. Ettekanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei erakorralisele XXI kongressile. Tallinn 1959, lk. 88.

nistama, et kapitalistlik majandussüsteem põeb vanaduse surmatõbe, et ta vajab kunstlikku ergutust ja süstimist, milleks on tohtud summad, mis võetakse riigieelarvest ja kulutatakse uue maailmasõja ettevalmistamiseks, massiliste hävitusrelvade tootmiseks, revolutsioonilise ning imperialismivastase liikumise ja rahvusliku vabadusvõitluse mahasurumiseks.

Kodanliku poliitilise ökonomia kriis väljendub selles, et kodanlikud majandusteadlased ei ole enam võimelised otseselt kaitsma kapitalistlikku majandust ja kodanlikke kujutlusi sellest majandusest. Kaasaegse kodanliku poliitilise ökonomia võimetus väljendab tänapäeva kodanluse enese olukorda, kes on ajalookäigu poolt hävinemisele määratud ning otsib imerohtu, millega ravida surmatõbe põdevat kapitalistlikku majandust. Kaasaegne kodanlik poliitiline ökonomia on täielikult kapitali teenistuses ja on äärmiselt vaenulik töörahva suhtes. Teda kasutatakse imperialistliku reaktsiooni ideoloogiliseks õigustamiseks. Kaasaegne poliitiline ökonomia on veelgi reaktsioonilisem kui XIX sajandi vulgaarne poliitiline ökonomia, sest ta eesmärgiks on õigustada ja kindlustada kaasaegset monopolistlikku, roiskuvat ja surevat kapitalismi.

Kas leidub kodanlikus majandusteaduslikus kirjanduses ka midagi väärtuslikku? Selles kirjanduses on väärtuslikke töid konkreetse ökonomika küsimustes. Seda märkis Marx oma kirjas Engelsile 2. aprillil 1851, milles ta kirjutas: «Sisuliselt ei teinud see teadus (poliitiline ökonomia. — A. R.) Adam Smithi ja David Ricardo ajast alates enam mingisuguseid edusamme, kuigi üksikutes valdkondades on tehtud palju uurimusi, tihtipeale ülipeeneid.»²⁷

Iseloomustades kodanlikke professoreid-majandusteadlasi kui kapitalistide klassi õpetatud palgasulaseid, märkis Lenin, et neil on ka teatavaid saavutusi. Lenin kirjutab, et marksistide ülesandeks on «osata omandada ja ümber töötada neid saavutusi, mida annavad need «palgasulased» (te ei saa astuda näiteks sammugi uute majanduslike nähtuste uurimise alal, ilma et te ei kasutaks nende palgasulaste töid) ...»²⁸ Lenin kasutas laial-

²⁷ K. Marx ja F. Engels, Teosed, XXI kd., lk. 183 (v.k.).

²⁸ V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., lk. 318.

daselt kodanlike majandusteadlaste erialaseid majandusteaduslikke uurimusi. Kuid poliitilise ökonoomia üldteooria valdkonnas pidas ta vajalikuks, et halastamatult kritiseeritaks kodanlike majandusteadlaste teoseid. «...*Mitte üht* poliitilise ökonoomia professorit, kes võib anda kõige väärtuslikumaid töid faktiliste, spetsiaalsete uurimiste alal, ei tohi uskuda *üheski sõnas*, niipea kui on juttu poliitilise ökonoomia üldteooriast. Sest see viimane on tänapäeva ühiskonnas niisama *parteiline* teadus nagu *gnoseoloogiagi*.»²⁹

Kaasaegne kodanlik poliitiline ökonoomia on suunatud töölisliikumise, asumaade ja sõltuvate riikide rahvaste vastu, ta on täielikult monopolide ja finantsoligarhia teenistuses ning on võimetu midagi marksistlik-leninlikule poliitilisele ökonoomiale vastu seadma. Kodanlik poliitiline ökonoomia on alati hoobelnud oma majandamise näiliku «kokkuhoidlikkusega». Tegelikult aga on kapitalistlik tootmisviis pillav, ebaökonoomne ja ebamajanduslik. Kapitalistid hoiavad tõepoolest kokku tööliste tööja elutingimuste arvel, kuid konkurentsi ja tootmise anarhia, tööpuuduse, kriiside ja sõdade tõttu esineb kapitalistlikus korras, eriti aga kaasaegse kapitalismi tingimustes, töö ja tööproduktide tohtu pillamine ning raiskamine. Vastupidiselt kapitalismile on sotsialistlik kord kokkuhoidlik niihästi elava kui ka asjastatud töö osas. Kommunistlik partei hoolitseb pidevalt majandusliku ülesehitustöö, kogu rahvamajanduse ja selle üksikute harude majandamismeetodite ning organiseerimise täiustamise eest.

Marksistlik-leninlikku poliitilist ökonoomiat arendatakse edasi Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei ning teiste maade vennalike kommunistlike ja töölispartei otsustes, nende parteide juhtide ja teiste marksistide-majandusteadlaste teostes. Ameerika Ühendriikides on näiteks sõjajärgsel perioodil avaldanud silmapaistvaid marksistlikke majandusteaduslikke töid W. Foster, V. Perlo ja teised. Kõigis maades võitlevad kodanliku poliitilise ökonoomia ning revisionistlike ja reformistlike «teooriate» vastu ning võtavad osa marksistlik-leninliku poliit-

²⁹ V. I. Lenin, Teosed, 14. kd., lk. 317—318.

tilise ökonomia ja teiste majandusteaduste edasiarendamisest laialdased teadlaste-marksistide ringkonnad.

NLKP XXI kongressi otsused kohustavad meid aktiivselt võitlema seitsme aasta plaani täitmise eest. Selles plaanis on majandusteadlastele pandud suured ülesanded.

«Ühiskonnateaduste, eriti majandusteaduse alal on ülesandeks loovalt üldistada majandusliku ja kultuurilise ülesehitustöö kogemusi ning uurida uusi küsimusi, mis elu esile tõstab. On tarvis põhjalikult uurida kommunismile ülemineku seaduspärasusi, igakülgset analüüsida kapitalistlikus maailmas toimuvaid tähtsamaid protsesse, paljastada kodanlikku ideoloogiat, võidelda marksistlik-leninliku teooria puhtuse eest.»³⁰ Selle tähtsa ülesande täitmine rikastab veelgi poliitilist ökonomiat.

NLKP XXI kongressi otsuses on öeldud: «NLKP kannab koos teiste kommunistlike parteidega vastutust sotsialistliku leeri saatuse eest, maailma kommunistliku liikumise saatuse eest. Ta järgib ka edaspidi kindlalt Marxi, Engelsi ja Lenini suurt internatsionaalset õpetust, võitleb iga liiki revisionistide vastu, marksismileninismi puhtuse eest, maailma kommunistliku ja tööliikumise uute edusammude eest.»³¹

«Kommunistliku partei manifestis», «Kapitalis» ja eriti «Gotha programmi kriitikas» on sotsialistliku ja kommunistliku ühiskonna põhijooned selgesti fikseeritud.

Töölisklassi võitluse lõppeesmärgiks on kommunistliku ühiskonna ülesehitamine. Kommunismi olemuse, tema põhijooned avastas esmakordselt Marx. Ta kirjutas: «Kommunistliku ühiskonna kõrgemas faasis, pärast seda, kui on kadunud indiviidide orjastav alistamine tööjao- tusele ning koos sellega ka vastuolu vaimse ja füüsilise töö vahel; pärast seda, kui töö on lakanud olemast ainult elatisvahend ja on ise saanud esimeseks eluvajaduseks; pärast seda, kui koos indiviidide igakülgse arenemisega on kasvanud ka tootlikud jõud ja kui kõik ühiskonna rikkuse allikad on hakanud voolama täie jõuga — alles siis võib täielikult üle astuda kodanliku õiguse kit-

³⁰ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXI kongressi resolutsioon seltsimees N. S. Hruštšovi ettekande «NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965» põhjal, Tallinn 1959, lk. 20.

³¹ Sealsamas, lk. 31.

sast vaatepiirist ja ühiskond võib oma lipule kirjutada: Igaüks oma võimete kohaselt, igaühele tema vajaduste järgi.»³²

Marxi ja Engelsi teostes on antud sotsialistliku ja kommunistliku ühiskonna arenemise põhiprintsiibid ja üldperspektiiv, on näidatud selle ühiskondlik-majandusliku formatsiooni kujunemise olulisemad seadused ja põhitendentsid. Kuid Marx ja Engels ei näinud ette ega võinudki ette näha kõiki kommunismi ülesehitamise konkreetseid teid ja lahendada kõiki probleeme, mis teki- vad seoses kommunismi ehitamise protsessiga. Seda üles- annet täitis V. I. Lenin, kes töötas välja sotsialismi poliitilise ökonoomia põhialused, sotsialistliku ja kom- munistliku ühiskonna ülesehitamise konkreetset teed ning avastas sotsialismi ja kommunismi majandusseadused.

Marxi majandusõpetus on läbi teinud aja karmi kont- rolli, on läbi teinud katsumused ning seisab vankumatult kui võimas tuletorn. Viimase saja aasta ajalugu on mark- sismi tekkimise, arenemise ja võidukäigu ajalugu. Kom- munism lakkas olemast ainult teooria, ta on rakendatud ellu, viib inimkonda edasi. Temale kuulub tulevik. Meie elame kapitalismilt sotsialismile ja kommunismile ülemi- neku ajajärgul, mis on kõige keerulisem, kõige ülevam ajajärk kõigi eelnenud ajalooliste ajajärgudega võrrel- des. Selle ajajärgu kõige tähtsamaks jooneks on suure ja võitmatu marksistliku õpetuse elluviimine. Selle õpe- tuse rajajateks olid kogu maailma proletariaadi ja töö- rahva geniaalsed teoreetikud ja juhid — Marx, Engels ja Lenin.

Lenin kirjutab, et Marxi õpetus on kõikvõimas, sest ta on õige. Marxi majandusõpetuse suurte ideede täielik ellu- viimine toimub tänapäeval. Marxi majandusõpetuse ja kogu marksismi-leninismi surematud ideed on juhendiks ning võitluslipuks, mis kutsuvad ja vaimustavad kogu maailma rahvaid ühiseks võitluseks imperialismi vastu, rahu, õnne ja sotsialismi eest.

Marksismi-leninismi lipu all sammume kindlalt edasi kommunismile.

³² Karl Marx, «Gotha programmi kriitika», Tallinn 1957, lk. 15.

Sisukord

Sissejuhatus	3
I. Marxi majandusõpetuse allikas ja selle õpetuse tekkimine XIX sajandi 40-ndatel aastatel	6
II. Marxi majandusõpetuse arenemine XIX sajandi 50-ndatel aastatel	25
1. Teosest «Poliitilise ökonoomia kriitikast»	31
III. Marxi peamisest teosest	40
1. «Kapitali» esimesest köitest	44
2. «Kapitali» teisest köitest	66
3. «Kapitali» kolmandast köitest	77
4. «Kapitali» neljandast köitest	93
IV. Marxi majandusõpetus ja kaasaeg	108

Арнольд Рауд
О ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ
ЭКОНОМИЧЕСКОГО УЧЕНИЯ КАРЛА МАРКСА

На эстонском языке

Эстонское Государственное
Издательство

Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja P. Freidin
Tehniline toimetaja E. Lumet
Korrektorid E. Kask ja H. Peekmann

Ladumisele antud 20. I 1960. Trükkimisele antud
5. III 1960. Paber 54 × 84, 1/16. Trükipoognaid 8,75.
Formaadile 60 × 92 kohaldatud trükipoognaid 7,18.
Arvutuspoognaid 8,25. Trükiarv 4000. MB-00473.

Tellimuse nr. 751.
Hans Heidemanni nim. trükikoda.
Tartu, Ülikooli 17/19.

Hind rbl. 2.90

I—1

Rbl. 2.90

A-23068
"

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00376902 5